

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**Ірина Грицай
Тетяна Лук'яненко**

**ПРАВО ДИТИНИ НА ЗАХИСТ
ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

Дніпро
2023

УДК 340.1+342.7

Г 82

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 23.03.2023)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Ольга Балинська** – проректор Львівського державного університету внутрішніх справ;

доктор юридичних наук, професор **Наталія Камінська** – головний науковий консультант Дослідницької служби Верховної Ради України;

доктор філософії в галузі права **Анатолій Коршун** – голова Третього апеляційного адміністративного суду.

Науковий редактор:

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Лариса Наливайко** – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Грицай І. О., Лук'яненко Т. В.

Г 82 **Право дитини на захист від усіх форм насильства: теоретичні та практичні аспекти** : монограф. / І. О. Грицай, Т. В. Лук'яненко. Дніпро: ДДУВС, 2023. 200 с.

ISBN 978-617-8035-13-6

Досліджено право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Розкрито поняття та зміст права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, досліджено методологію пізнання права дитини на захист від усіх форм насильства. Визначено структуру права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, досліджено проблеми нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, запропоновано шляхи їх вирішення. Здійснено порівняльно-правовий аналіз вітчизняних та зарубіжних моделей правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства, окреслено перспективи впровадження зарубіжного досвіду правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства у національну практику. Досліджено міжнародно-правовий, інституційний та організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, запропоновано шляхи його вдосконалення.

Для науковців, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав дитини в Україні.

ISBN 978-617-8035-13-6

© Грицай І. О., 2023

© Лук'яненко Т. В., 2023

© ДДУВС, 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Генезис та стан наукової розробки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	7
1.2. Методологія дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	21
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	36
2.1. Поняття та структура права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	36
2.2. Проблеми нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	62
2.3. Зарубіжний досвід правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства та його застосування в Україні.....	89
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	107
3.1. Міжнародно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	107
3.2. Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	127
3.3. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.....	146
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУПАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

Мінсоцполітики України – Міністерство соціальної політики
України

МОП – Міжнародна організація праці

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

р. – рік

ст. – стаття

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН

ВСТУП

За будь-яких історичних обставин у розвинутих демократичних суспільствах існують питання, гострота яких завжди залишається незмінною. Одне з таких питань – захист дитини, створення безпечних умов для її розвитку. Історія суспільства доводить, що кожному суспільству потрібні зусилля для захисту прав дитини, і що заклики забезпечити дітям щасливе дитинство слід завжди посилювати законодавчими актами та ефективною практикою органів публічної влади в інтересах дітей. У всесвітньо визнаному каталозі прав дітей актуальністю вирізняється право дитини на захист від усіх форм насильства, адже безпечне існування дитини і захист дитинства лежать в основі концепції природних прав людини.

Україна як суб'єкт міжнародного права має міжнародно-правові зобов'язання, що обумовлені підписанням Конвенції ООН про права дитини та пов'язані із забезпеченням надійного захисту дітей від будь-яких форм насильства та експлуатації. Ефективне впровадження і застосування у національних правовідносинах міжнародних стандартів у сфері прав дитини є вагомим аргументом у процесі взаємодії з міжнародними організаціями у питаннях євроатлантичної інтеграції. Сьогодні системні реформи, розпочаті в Україні, об'єктивно супроводжуються труднощами в економічному, політичному, соціальному житті, що стає причиною збільшення випадків насильства щодо дітей. Особливо гостро стоять питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в сім'ї, навчальних закладах та у зоні воєнних дій і збройних конфліктів.

Останнім часом в Україні політиці протидії насильству щодо дітей приділяють значну увагу, було внесено зміни до Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення рівня ефективності діяльності органів публічної влади в напрямку створення безпечних для розвитку дитини умов. Однак залишається багато невирішених питань у правовому регулюванні права дитини на захист від усіх форм насильства, потребує комплексного і системного підходу визначення теоретичних основ реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, правового аналізу стану усіх

головних елементів, що складають політику попередження насильства щодо дітей в Україні, практики захисту дітей від насильства на тлі посилення євроатлантичної інтеграції.

Вітчизняній правовій науці відомі дослідження, об'єктом яких ставали права дитини, ці наукові праці дають загальне уявлення про науковий стан та подальшу перспективу розробки важливих питань, пов'язаних із охороною дитинства. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили такі українські науковці, як О. Анатолієв, І. Бандурка, С. Коталейчук, Н. Крестовська, Л. Наливайко, С. Несинова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, С. Саблук та ін. Безпосередньо питання попередження насильства щодо дітей з різних галузей права досліджували М. Веселов, П. Зеленьак, О. Коломоєць, Л. Левицька, Н. Лесько, О. Шевченко-Бітенська та ін. Окремі аспекти вказаної проблеми аналізували К. Волинка, І. Грицай, С. Гусарєв, Л. Дубчак, О. Зайчук, А. Заєць, Р. Калюжний, В. Копейчиков, А. Кучук, С. Лисенков, Л. Наливайко, О. Наливайко, М. Орзіх, О. Петришин, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Хавронюк, Ю. Шемшученко та інші вчені. Загальне уявлення про правовий статус дитини в різних правових системах дозволили скласти праці Б. Барбари, Ж. Баттогтоха, М. Блека, Н. Кантвелла, Б. Кларка, Л. Лейбланка, М. Пайса, Т. Плата, Д. Старма, Д. Тодреса, Х. Трипеля, Ф. Фабріціуса, Е. Ферхеллена, Т. Хаммарберга, С. Харта, Р. Шельдена, Д. Штурма, М. Ерлі та інших зарубіжних авторів.

Висновки і узагальнення зазначених авторів заклали підґрунтя розуміння проблематики права дитини на захист від усіх форм насильства. Разом із тим, сучасний її стан потребує значного доопрацювання, особливо в межах науки теорії держави і права, у якій питання права дитини на захист від усіх форм насильства не набули належного висвітлення. В умовах становлення і розвитку України як правової держави право дитини на захист від усіх форм насильства потребує глибокого теоретичного аналізу, комплексного вивчення змісту та структури, створення правових умов практичної реалізації. Зазначені аргументи зумовили вибір теми, визначення мети та завдань дослідження.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Генезис та стан наукової розробки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Кожна людина починається з дитинства, і саме з цього моменту вона стає володарем певної сукупності природних прав, гарантованих міжнародним співтовариством та національними конституціями. Однак до того, як суспільство прийшло до розуміння поваги та захисту прав дитини, минуло багато років та відбулося багато подій, які змістовно та структурно змінили державно-правовий статус неповнолітніх. Складно повірити, але до середини ХХ століття дитина не розглядалася в якості носія прав, а була лише продовженням дорослої людини, і це нагадувало відносини власності. Така ситуація створювала сприятливе середовище для вчинення насильницьких дій щодо дитини, обмежувала ініціативи окремих спільнот і громадян, які намагалися привернути увагу до цієї проблеми.

У сучасному світі щороку близько 1,7 млрд дітей потерпають від насильства. Насильство щодо дітей є грубим порушенням їх прав, воно ставить під загрозу соціальний розвиток дітей і впливає на реалізацію ними інших своїх прав [19]. Насильницькі дії щодо дітей мають багато форм, таких як сексуальна експлуатація та зловживання, торгівля людьми, фізичне і принизливе покарання, шкідлива практика, пов'язана із національними традиціями, а також вербування в збройні сили. Міжнародна спільнота виробляє ефективні механізми протидії насильству щодо дітей, однак для прийняття міжнародних угод у цій сфері бракує універсальних теоретичних та правових розробок. Значний внесок для подолання правових прогалин у міжнародній політиці протидії насильству щодо дітей робить правова наука, представники якої мають для цього багато актуального матеріалу, сконцентрованого у

суспільних відносинах, що виникають за участю неповнолітніх.

В Україні насильство щодо дітей є достатньо розповсюдженим явищем, а держава не в змозі ефективно протидіяти непоодиноким проявам різного виду насильства щодо дитини. Насильство впевнено чинить руйнівний довгостроковий вплив на дітей і відбувається це у різноманітних місцях та обставинах: в сім'ї, школі, соціальних мережах, установах, на роботі, у суспільстві, у період збройного конфлікту на Сході та в умовах стихійних лих. Сьогоднішній стан із проблемою подолання насильства щодо дітей в Україні робить цю тему вкрай актуальною та затребуваною, а теоретичні наукові дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства об'єктивно потребують свого вираження у правових відносинах.

Міжнародна спільнота у чисельних угодах у галузі прав дитини створила ефективні механізми правового захисту дитини, спрямовані, зокрема, на подолання насильства щодо неповнолітніх. У цьому сенсі, зауважує О. Шевченко-Бітенська, визначення поняття «насильство над дитиною» є досить складним завданням, враховуючи існування двох його складових (фізичну та психологічну) та еволюцію поглядів людства (європейського суспільства зокрема) на жорстокість [232, с. 20]. Дійсно, проблема подолання наслідків насильства має свою історію, вона вже розглядалася у суспільствах, сформованих первинними державами Близького і Далекого Сходу. Трактати давньосхідних мислителів мали безпосередній вплив на гуманістичний розвиток Стародавньої Греції, де одночасно були поширені як аристократичні консервативні погляди на виховання дитини, так і демократичні тенденції щодо розвитку цього процесу. Звертаючись до поглядів філософів, мислителів епохи Античності, можна говорити про те, що вже в ті далекі часи вдалося закласти основу подолання наслідків насильства щодо дитини для наступних поколінь.

Перехід до християнського світогляду знайшов своє відображення і у новому погляді на дитину, її місце і положення у суспільстві. У добу Середньовіччя починається процес формування нових підходів до тлумачення категорії подолання наслідків насильства над дитиною. Але все ж таки слід визнати: філософські вчення про ненасильство, датовані Античною епохою, тим більш Середніми століттями, за об'єктивними причинами не могли похитнути насильницький характер політики, притаманний правлячому класу. Античне суспільство не розглядало

дітей як своїх повноправних членів, а милосердя щодо дитини, її захист від насильства, мали індивідуальні прояви, у той час як суспільство в цілому було далеко від усвідомлення цінності дитячого життя та вироблення міцних запобіжників подолання насильства. Із часів Стародавньої Греції та Риму, тілесні покарання, катування, страти, залишення новонародженої дитини без догляду, право батька розпоряджатись життям дитини та її майном, право продати дитину до рабства були загальноприйнятими нормами поведінки з дитиною.

Поширені випадки жорстокого поводження та ставлення до дітей як до «нижчих істот» були обумовлені, здебільшого, складними соціально-економічними умовами формування первинних суспільств, що мало вираз у змісті правил їх поведінки. Норми, що існували майже у всіх стародавніх народів, дозволяли батькам безмежно розпоряджатися дітьми протягом усього життя. Усі європейські національні правові системи, зазначає Н. Крестовська, мали в основі закладені ще римським правом доктрини *patria potestas* (влада батька) та *parens patriae* (держава в ролі батька), що згодом еволюціонували у три ювенальні метадоктрини – патерналістську, протекціоністську та автономістську [95, с. 74]. Дійсно, невтручання до родинних справ і ставлення чоловіка до членів своєї сім'ї як до власності перейшли з римського права до юридичної практики європейських держав. Хоча із часом у законодавстві європейських країн з'явилися заборони на вбивство і продаж дітей, в іншому батьківська влада була не обмежена.

Окремі автори зазначають, що, незважаючи на перші спроби на початку ХХ ст. закріпити протекціоністський стиль ставлення до дитини (у тому числі на міжнародному рівні), багато ознак *patria potestas* та *parens patriae* зберігались у національних правових системах європейських держав аж до кінця ХХ – початку ХХІ ст. [232, с. 20]. Жорстоке поводження з дітьми було не тільки сімейною нормою в Європі аж до кінця ХІХ ст., а й нормою суспільства того часу в цілому. Зокрема це було характерно і для України в різні історичні періоди її розвитку. Право, що діяло в українському суспільстві у добу високого середньовіччя, містило значний за обсягом та змістом комплекс правових норм, що регулювали відносини між дітьми та дорослими, проте дитину аж ніяк не можна було вважати центром правового регулювання, а від насильства були захищені переважно діти шляхетського походження. Поява у першій половині VIII ст. таких

історичних документів як Конституції Пилипа Орлика та «Права, за якими судиться малоросійський народ» – збірки норм феодально-кріпосного права першої половини XVIII століття, що діяли на Лівобережній Україні, не містили суттєвих механізмів попередження насильства щодо неповнолітніх, за виключенням закріплення їх віку в якості пом'якшуючої обставини при визначенні покарання за вчинення злочину. Подальший генезис правового установавання прав дитини в законодавстві пов'язаний із активізацією українського суспільно-політичного руху у XIX ст. та появою Української Народної Республіки. Розробка нового нормативно-правового забезпечення державних механізмів супроводжувалася науковим пошуком у сфері прав людини, зокрема прав дітей.

У європейських державах XIX ст., незважаючи на розвиток демократичних традицій та поширення християнської моралі, у питаннях поводження з дітьми продовжують панувати язичницькі норми. Одним із показових проявів насильства щодо дітей з боку держави було їх масове залучення до важкої праці. Це і не дивно, адже діти були найдешевшою, слухняною, керованою і беззахисною робочою силою, а їх експлуатація сприяла розвитку фабричного виробництва і формування первинного капіталу. У ранні періоди історії діти також залучалися для виконання різних робіт, але у період індустріалізації дитяча праця набула нових форм і масштабів. Упровадження обмежень на експлуатацію дітей, незважаючи на тривалість і складність цього процесу, стали першим універсальним фактором віднесення дитини до категорії осіб, які потребують особливого захисту. Отже, починаючи з 1802 року у Великобританії приймаються закони, що вводили віковий ценз на наймання дітей. У 1878 році було законодавчо заборонено всім промисловим підприємствам Великобританії наймати дітей молодше 10 років, а для дітей до 14 років наполовину був скорочений робочий день. Протягом XIX ст. деякі європейські країни зробили аналогічні заходи з регламентації трудової експлуатації дітей.

В Україні за радянських часів залучення неповнолітніх до процесів відбудування виробництва, зруйнованого війною, було нормою, хоча використання дитячої праці достатньо чітко регламентувалося у трудовому праві. Конституція Української РСР 1978 року не лише приділяла увагу правовому розвитку дитинства, а й встановлювала заборону дитячої праці (ст. 40) [91].

Першим кроком на шляху запобігання насильства щодо дітей стало створення наприкінці XIX ст. у Великобританії, Німеччині, інших деяких країнах, громадських організацій, що спеціалізувалися на поширенні у суспільстві проблем, пов'язаних із насильством щодо дітей. Законодавчий розвиток сфери попередження насильства щодо дітей припадає на XX століття, коли в юридичну практику країн світу з різними правовими системами вводяться заходи щодо позбавлення батьківських прав, відкриваються державні та громадські дитячі будинки, формується ювенальна юстиція. У кримінальному законодавстві злочини, скоєні щодо дітей, виділяються в особливу категорію. Насильницькі дії, жорстоке поводження з дитиною, посягання на її життя і здоров'я кваліфікуються як злочин. До того ж, вводиться поняття «обтяжуюча обставина» щодо дій, від яких постраждали особи, які не досягли 15 років.

Подальший розвиток наукового осмислення проблеми насильства щодо дітей в європейських країнах призвів до створення спеціалізованих науково-дослідних центрів і структур, підготовці фахівців з роботи із жертвами сімейного насильства. На початку XX ст. дитина, її права та свободи стають особливим об'єктом захисту. Значна кількість європейських держав заборонила усі види фізичного покарання дітей тільки наприкінці XX – початку XXI ст.: Австрія у 1989 р., Болгарія у 2000 р., Хорватія у 1999 р., Кіпр у 1994 р., Данія у 1997 р., Фінляндія у 1983 р., Німеччина у 2000 р., Угорщина у 2005 р., Ісландія у 2003 р., Латвія у 1998 р., Норвегія у 1987 р., Швеція у 1979 р., Україна у 2004 р. [21, с. 176-177].

Показовим і важливим є осмислення проблеми насильства щодо дітей як специфічного соціального феномену на професійному, зокрема науковому, рівні. Дослідження правового регулювання правовідносин, пов'язаних із попередженням насильства щодо дітей, профілактики цього явища, є предметом теорії держави та права, а також інших наук – медицини, педагогіки, соціології, соціальної психології, криміналістики тощо. Насильство щодо дітей має різні форми, але усвідомлення суспільством цієї проблеми пов'язано із найважчими наслідками насильницьких дій. Дитяча смертність, сексуальні злочини і нанесення тілесних ушкоджень дітям у навчальних закладах, у родині, стали тими критичними подіями, що сформулювали жорстку вимогу до суспільства звернути увагу на його саму незахищену соціальну групу.

Визначальну роль у міждержавній координації питань створення ефективних правових механізмів попередження насильства щодо дітей відіграє міжнародне право. Міжнародні організації ще на початку минулого століття почали виробляти відповідні стандарти в цій сфері та впроваджувати заходи спеціального захисту дітей. Зокрема, відразу ж після Першої світової війни в рамках Ліги Націй була заснована Міжнародна Асоціація турботи про дітей. У 1924 році прийнято Женевську декларацію прав дитини.

Формування сучасних універсальних механізмів попередження насильства щодо дітей пов'язано зі створенням у 1945 році ООН та прийняттям міжнародних угод у галузі прав людини. Про необхідність особливого захисту дітей уперше було проголошено у Женевській декларації прав дитини 1924 р. [67]. У 1945 році Генеральна Асамблея ООН створила Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ). У 1959 році ООН проголошено Декларацію прав дитини [51], у тексті якої дитина, на відміну положень Декларації 1924 року, розглядалася як суб'єкт прав. Прийнята 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН Конвенція про права дитини [87] остаточно закріпила дитину в якості повноцінного суб'єкта прав. Ця міжнародна угода створила нову модель ставлення до дітей, стала своєрідним каталізатором для зміни положення дитини в сім'ї та суспільстві на національному рівні. Сьогодні вже ніхто з сучасних правознавців не заперечує той факт, що дитина є спеціальним суб'єктом права та самостійним носієм передбачених Конвенцією прав.

Сучасний етап гармонізації національного права з положеннями міжнародних угод у сфері прав людини, норм актів провідних європейських організацій, характеризується застосуванням більш складного механізму впровадження міжнародних стандартів попередження насильства щодо дитини, визначених Конвенцією ООН про права дитини та Всесвітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей [42]. Після набуття незалежності, на виконання вимог Конвенції, положення якої мають пряму дію на території нашої держави, Україна на державному рівні реалізує заходи, спрямовані на забезпечення правової захищеності дітей, створення механізмів попередження насильства щодо цієї групи осіб. Законом України «Про охорону дитинства» визначено спеціальне право дитини на захист від усіх форм насильства. Водночас держава потребує більш

широкого теоретичного обґрунтування політики протидії насильству щодо дітей, критичного аналізу утвердження та дії права дитини на захист від усіх форм насильства, заснованого на принципах соціально вмотивованого відношення до захисту прав неповнолітніх, які складають в Україні станом на початок 2019 р. 7 579,8 тис. осіб, що дорівнює 18,1% загальної чисельності населення країни [127, с. 6].

Починаючи з 2014 року Україна вступила у фазу здійснення болючих соціально-економічних реформ. Все це відбувається на тлі зовнішньої агресії, погіршення економічного стану, зниження соціальних стандартів життя. Такі чинники призводять до збільшення у суспільстві насильства щодо дітей. Посилюється жорстокість підлітків у навчальних закладах, а незадовільний економічний та психологічний стан в українських родинах множить випадки сімейного насильства, насильства щодо дітей, які залишилися без піклування батьків, у першу чергу, за рахунок дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав. Найбільш ганебною для демократичної держави є ситуація із вчиненням різних форм насильства щодо дітей з особливими потребами.

Розвиток держави та права за сучасних умов формують чинники, які так чи інакше впливають на загальну ситуацію із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства. Серйозні проблеми в основних сферах життєдіяльності дітей мають викликати клопотаність як державних органів, так і широкої громадськості, оскільки Україна взяла на себе зобов'язання приділяти першорядну увагу правам дітей, їх захисту і розвитку. На практиці виявляється, що у багатьох випадках Україна не в змозі ефективно виконувати це завдання. Порухення прав дітей набули в Україні масштабу національної катастрофи. Все це говорить про особливу актуальність проблем, пов'язаних із становищем дітей у суспільстві, необхідність вироблення ефективних механізмів подолання насильства щодо дітей із залученням ресурсів держави та громадянського суспільства. Обрання прав дитини, зокрема права на захист від усіх форм насильства, в якості об'єкту наукових досліджень обумовлено необхідністю всебічного та комплексного теоретико-правового дослідження проблеми прав дитини та їх захисту в сучасній юридичній науці, аналізу їх законодавчого закріплення, визначення ролі складових елементів механізму захисту прав дитини як інструментів зміцнення її правового статусу і вироблення наукових і практичних рекомендацій щодо підвищення в нових суспільних умовах

ефективності забезпечення права на захист від усіх форм насильства в Україні як основи майбутнього покоління.

Насильство – це універсальна проблема, характерна не тільки для нашої країни. Тенденції зростання насильницьких дій щодо дітей відзначають сьогодні у всьому світі. У зарубіжній науковій літературі з цієї теми опубліковано багато статей, монографій, посібників з різних галузей знань; ці праці відображають специфіку проблеми насильства щодо дитини. Зокрема, аналіз теорій агресивної поведінки, що виступає потенційним джерелом насильницьких дій, міститься у роботах Л. Берковича, Г. Зім-Мея, Б. Скіннера, З. Фрейда. Для інтерпретації всього комплексу джерел поширення насильства особливе значення мають дослідження соціальної нерівності таких авторів як П. Бурдье, М. Вебера, Е. Гідденс, А. Кестлера, І. Ільїна, Т. Парсонса, Ж. Руссо, Е. Фромма та ін. Загальне уявлення про правовий статус дитини, у тому числі і про його права, в різних правових системах, можна отримати завдячуючи роботам таких зарубіжних авторів як Б. Барбара, Ж. Баттогтох, М. Блек, М. Г. Весселс, К. С. Відом, М. Кантвелл, Д. Керрі, Б. Кларк, Л. Лейбланк, М. Пайс, Т. Плат, Д. Старм, Д. Тодрес, Х. Тріпель, Ф. Фабриціус, Е. Ферхеллен, С. Харт, Е. Цоллер, Ш. Шабо, Р. Шельду, М. Шийко-Окрух, Д. Штурм, М. Ерлі. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав дитини досліджували Т. Бак, М. Балцерек, Дж. Ван Б'юрен, С. Ракстон, М. Де Сальвіа, Т. Хаммарберг та інші автори.

Праці зарубіжних авторів із попередження насильства щодо дитини мають комплексний характер та традиційно враховують у дослідженні предмет декількох наукових сфер. Так, Майкл Г. Весселс, досліджуючи можливість впровадження підходу до зміцнення систем захисту дітей, доводить доцільність спрямування зусилля із зміцнення національних систем захисту дітей не за принципом «зверху донизу», що передбачає запровадження формальних служб, керованих урядом, а за допомогою альтернативного підходу, заснованого на спільній роботі «знизу вгору», що згодом забезпечить неформальну співпрацю та вирівнювання, більш широке використання формальних послуг, внутрішні соціальні зміни та високий рівень управління громадою [13]. Джанет Керрі та Кеті Спатц Відом розглядають взаємозв'язок довгострокових наслідків зловживань і зневаги до дитини із зменшенням економічному добробуту дорослих [10], а оглядова праця

Клер Тілбері, Марка Хьюза, Крістін Біббі та Дженніфер Осмонд присвячена вивченню кількості та характеру австралійської соціальної роботи щодо захисту дітей на період 2007-2014 років [4].

Процеси, пов'язані з попередженням насильства щодо дитини, а також створення державно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від насильства у сучасних країнах світу, стали каталізатором появи чисельних досліджень вітчизняних науковців та поступового формування державницької політики попередження насильства щодо дітей. Становлення теорії прав дитини, що відбиває нову політичну ситуацію в Україні та новий науковий підхід до дитини як спеціального суб'єкта права, почалося лише у середині 90-х рр. минулого століття, коли після прийняття Конвенції ООН про права дитини стали з'являтися збірники документів та наукові дослідження, пов'язані із положенням дитини у суспільстві та сім'ї, її правовим статусом, охороною і захистом її прав і законних інтересів.

Сьогодні наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводиться вченими з різних галузей вітчизняного права. Значний внесок у дослідження процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини, зокрема в частині попередження насильства щодо дитини, зробили такі українські науковці, як О. Анатолієв, М. Веселов, О. Вінгловська, С. Коталейчук, Н. Крестовська, О. Кудрявцева, Н. Лесько, С. Несинова, Н. Опольська, Н. Ортинська, С. Саблук, О. Шевченко-Бітенська та ін. Окремі аспекти вказаної проблеми досліджували К. Волинка, І. Грицай, С. Гусарев, Р. Калюжний, В. Копейчиков, А. Кучук, С. Лисенков, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Хавронюк, Ю. Шемшученко та інші автори.

За останнє десятиліття в Україні захищено багато дисертацій, темою яких виступали права дитини. Ці дослідження виконані в рамках таких галузей вітчизняної правової науки як міжнародне право (О. Вінгловська «Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України», О. Шевченко-Бітенська «Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства»); конституційне право (І. Волошина «Конституційно-правовий статус дитини в Україні», О. Кудрявцева «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні»); адміністративне право (Е. Костіна «Адміністративно-правовий захист прав дитини», О. Коломоєць

«Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми», Н. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій», М. Веселов «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні»); кримінальне право і кримінологія (Л. Левицька «Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні», П. Зеленьак «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що посягають на життя та здоров'я дитини в Україні») та інших галузей.

Серед перерахованих робіт варто виділити кандидатську дисертацію О. Шевченко-Бітенської «Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства» (2015 р.), де авторкою здійснено комплексне дослідження та систематизацію правових механізмів Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства та сформульовані пропозиції щодо їх ефективного застосування у правовій системі України [232]. Заслуговує на увагу докторська дисертація Н. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій», захищена у 2019 році за спеціальністю 12.00.07. Серед основних результатів роботи Н. Лесько, що мали вплив на формування власних позицій з цієї теми, можна виділити: авторське визначення понять «насильство щодо дітей» та «державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій», а також наукові та практичні рекомендації щодо підвищення ефективності державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій [100, с. 28-31]. Дисертація М. Веселова стала однією з комплексних наукових праць, в якій на монографічному рівні досліджено системний блок питань щодо адміністративно-правових засад функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні [38]. О. Філіпській належить робота, присвячена конституційно-правовому статусу дітей з обмеженими можливостями в Україні [225].

Окремий інтерес становлять наукові роботи з проблем забезпечення прав дитини представниками науки теорії держави і права. Так, Н. Опольська в дисертації «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» (2010 р.) пропонує

авторське бачення критеріїв класифікації прав та свобод дитини, звертається до такого явища, як «людська гідність дитини», розкриває методичку встановлення ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини [134, с. 6]. Не менш цікавою та корисною для подальших досліджень із обраної теми виявилася докторська дисертація Н. Ортинської «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження» (2017 р.), яка здійснила комплексне загальнотеоретичне дослідження дискретно-правового феномена правового статусу неповнолітніх на основі розробленого авторського міждисциплінарного методологіювання з врахуванням просторово-темпорального підходу, аналізу забезпечувальних, основних та допоміжних елементів правового статусу неповнолітніх та його особливостей у сучасному глобалізованому суспільстві на підставі як транзитивних, так і континуальних видозмін [137, с. 11-12].

Незважаючи на певні спроби вивести проблематику захисту прав дитини на достатній дискусійний та науковий рівень, багато проблем у цій сфері ще не вирішено, а така тема, як захист дитини від насильства поки не знайшла належного якісного висвітлення у правовій науці. Із попереднього огляду можна зрозуміти, що цю тему досліджували переважно за спеціальностями 12.00.11 та 12.00.07. Однак без глибокого теоретичного розуміння проблеми насильства щодо дитини, комплексного аналізу змісту та структури передбаченого міжнародними угодами права дитини на захист від усіх форм насильства, сформувані у свідомості законодавця цілісної картини цієї проблеми, знайти ефективні правові засоби для підвищення рівня правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією права дитини на захист від усіх форм насильства, буде вкрай важко.

Україна, у сучасних умовах розвитку, демонструє впевнений рух до інтеграції з міжнародними і регіональними правовими системами, що позначається на структурі та змісті національного права. Вітчизняне законодавство все активніше здійснює імплементацію норм міжнародного і європейського права у галузі прав людини. За останні роки серед об'єктів правового регулювання з'являються міжнародні стандарти захисту прав людини, зокрема це стосується попередження насильства щодо дітей – проблеми, якої у світі та в європейських спільнотах приділяють значну увагу. Тому так важливо для вітчизняній науці держави та права здійснити комплексний аналіз передбаченого

міжнародними угодами та Законом України «Про охорону дитинства» права дитини на захист від усіх форм насильства, створити сучасну концепцію праворозуміння, дослідити механізм правового регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією права дитини на захист від усіх форм насильства, запропонувати зміни до діючого законодавства з метою зниження у найкоротший терміни рівня проявів насильницьких дій щодо дитини.

Слід зазначити, що проблема подолання насильства щодо дитини в усіх його проявів за останній час отримала в українському суспільстві широкий резонанс. Численні публікації у засобах масової інформації та науковій літературі про тяжке становище дітей і порушення їх прав свідчать про справжню актуальну проблему національного характеру, що носить затяжний характер. Громадянське суспільство у питаннях подолання насильства щодо дітей стає активним суб'єктом, спонукає знайти оптимальні правові засоби для залучення його представників до механізму правового регулювання відносин в цій сфері. Вкрай важливим є створення в умовах інтеграції і глобалізації правових каналів взаємозв'язку держави і суспільства у питаннях реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства.

Однак, слід констатувати, що наукові та публіцистичні праці з питань подолання насильства щодо дітей мають здебільшого теоретичний і навчальний характер та дуже повільно знаходять свій вираз у законодавчих ініціативах. Авторські праці багатьох науковців з різних спеціальностей, де комплексно досліджено права дитини і наведена велика кількість аргументів щодо важливості, актуальності та необхідності впровадження конкретних заходів для поліпшення ситуації із забезпеченням прав дитини, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства, становлять цінність лише для вузького кола спеціалістів. Основна проблема полягає у тому, що ці наукові розробки залишаються без уваги з боку суб'єктів законодавчої ініціативи, органів публічної влади та посадових осіб, які мають опікуватися цими питаннями. На сьогодні існує проблема відірваності наукових пропозицій від законотворчості, і це певною мірою стосується питань захисту дітей від насильства. Як зазначається у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021 рр.), ще є прогалини в правовому захисті прав дітей, і ще більше – між законом і практикою [198].

Питання залучення наукових розробок у нормотворчу практику

раз по раз піднімаються окремими науковцями, які досліджують галузеву проблематику захисту прав дитини. Основні претензії стосуються небажання законодавця враховувати здобутки та пропозиції спеціалізованих наукових досліджень, що негативним чином відбивається на правотворчості та процесі імплементації норм міжнародного і європейського права у галузі захисту прав дитини. Так, Л. Бортницька, здійснюючи порівняльно-правовий аналіз законопроектів національного законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та дітьми, дитячої проституції і порнографії, зазначає, що «потребують врахування суб'єктами законодавчої ініціативи висновки провідних експертів, здійснених ними в ході наукових досліджень у даній галузі» [33, с. 134-138]. З цього приводу, зважаючи на вкрай важку ситуацію із насильством в усіх формах щодо дитини в Україні, вважаємо за необхідне наголосити про необхідність здійснення коректних заходів із впровадження пропозицій, що сформульовані в спеціальних роботах, які стосуються захисту дітей від насильства, у практичну сферу шляхом прийняття відповідних норм або внесення змін до діючого законодавства у сфері прав дитини.

Отже, за результатами дослідження цього підрозділу можна зробити наступні висновки та пропозиції:

1. Вивчення історії проблеми насильства щодо дітей дає зрозуміти, що динаміка проявів насильства коливається в залежності від соціально-психологічних, соціально-економічних та культурних чинників, які, у свою чергу, чинять вплив на правовідносини за участі неповнолітніх. З початку становлення первинних суспільств та держав діти залишалися однією з найбільш безправних соціальних груп. На початкових етапах зародження української держави та права соціум відводив дітям підпорядковану роль, позбавляючи прав і свободи дій, використовуючи їх для отримання будь-якої вигоди. Сучасне право є стримуючим фактором стосовно реалізації певних усталених форм поводження з дітьми, але у багатьох країнах світу законодавство не відповідає внутрішнім переконанням дорослого населення. Суспільство продовжує схвалювати або ж не реагує належним чином на суворі методи виховання, в ряді випадків виправдовуючи застосування фізичної сили і практично не контролює прояви насильства щодо дітей. З покоління у покоління суспільство репродукує негативний соціальний досвід, вчорашні діти-жертви стають жорстокими дорослими, які повторюють

помилки своїх батьків і «вихователів». Єдиним способом подолати таку ситуацію є універсалізація міжнародного права, знаходження єдиних стандартів попередження насильства щодо дітей в країнах сучасного світу, застосування контрольних механізмів в їх впровадженні.

2. Наукові дослідження, спрямовані на подолання і профілактику проблеми насильства щодо дітей, активно розвиваються протягом останніх десятиліть в різних країнах. В Україні, із набуттям незалежності, проблеми, пов'язані із захистом прав дитини, досліджуються в рамках таких галузей вітчизняної правової науки як міжнародне право, конституційне право, адміністративне право, кримінальне право та інших галузей. Окремий інтерес становлять наукові роботи з проблем попередження насильства щодо дитини представниками науки теорії держави і права. Теоретико-правове усвідомлення проблеми подолання насильства щодо дитини, установлення та дії права дитини на захист від усіх форм насильства, допоможе закласти підвалини його подальшого розвитку та закріплення у національній правовій системі.

3. Питання залучення наукових розробок у нормотворчу практику раз по раз піднімаються окремими науковцями, які досліджують галузеву проблематику захисту прав дитини. Основна проблема полягає у небажанні законодавця враховувати здобутки та пропозиції спеціалізованих наукових досліджень, що негативним чином відбивається на правотворчості та процесі імплементації норм міжнародного і європейського права у національне право у сфері прав дитини. З цього приводу слід розробляти конкретні заходи задля врахування суб'єктами законодавчого процесу пропозицій, які сформульовані у спеціальних роботах, що стосуються захисту дітей від насильства, впроваджувати їх у практичну сферу шляхом прийняття відповідних норм або внесення змін до діючого законодавства у сфері прав дитини.

1.2. Методологія дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства, його правової природи та сутності, є складовими такого поняття, як методологія (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – учення про правила мислення в теорії науки, що охоплює різноманітні методи наукового пізнання. Вирішення багатьох питань у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні потребує свого наукового обґрунтування із застосуванням необхідних методів та вміння їх використання для досягнення об'єктивного результату. Сучасний арсенал відомих науці права методів дозволяє дослідити будь-яку проблему у сфері розвитку держави та права. Основне завдання полягає у встановленні та використанні тих методів, що здатні підняти рівень об'єктивного сприйняття цієї проблеми, запропонувати найбільш сучасні та ефективні засоби її вирішення.

Кожний метод є важливим і необхідним. Однак слід дотримуватись принципу паритетності: а) «методологічний негативізм» – недооцінювати методи і методологічні проблеми, вважаючи їх незначною справою, яка «відволікає» від справжньої роботи, справжньої науки тощо; б) «методологічну ейфорію» – перебільшувати значення методу, вважаючи його більш важливим, ніж той предмет, до якого його застосовують, перетворювати метод у щось на зразок «універсальної відмички» до всього і вся, у простий і доступний «інструмент» наукового відкриття [219, с. 38]. Тракткування методології як системи наукових принципів і методів пізнання, на яких ґрунтується дослідження і за допомогою яких здійснюється вибір необхідної сукупності засобів, прийомів дослідження, дає підстави виділити її головне призначення: створення концепцій, знань про теорію науки або систему методів дослідження, а це завжди пов'язано із науковим пошуком, динамікою пізнавального дослідження та отриманням певного наукового результату. *Методологію дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства* можна розглядати як певну систему принципів, прийомів, способів і засобів пізнання, а також специфічних технік, завдяки яким вирішуються наукові завдання через дослідження теорії права дитини на захист від усіх форм насильства із послідувачим

впровадженням отриманих результатів у практичну сферу.

Як підкреслює відомий український вчений-теоретик права М. Кельман, методологія – це особлива сфера пізнання критики творення і рефлексії; це вчення про принципи, способи і засоби конструювання, організації, здійснення теоретичної і практичної діяльності; це система раціональних знань про методи, способи, форми і засоби мислення, діяльності [75, с. 203]. Важливим питанням у методології дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства залишається визначення необхідної сукупності методів і технік їх застосування для отримання об'єктивних і корисних для розвитку теорії права результатів. Із цим виникають певні труднощі, адже, за справедливою думкою Н. Ортинської, проблема методології полягає загалом у відсутності комплексного методологічного підходу до розв'язання проблем у сфері закріплення, охорони і захисту прав неповнолітніх [137, с. 43]. Як вважає Н. Оніщенко, слід враховувати особливості всіх інших сфер нормативно-правового регулювання, що так чи інакше пов'язані з правами дитини [133, с. 13], тому вивчення міждисциплінарних зв'язків під час дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства передбачає пошук таких методів наукового дослідження, що могли б бути ефективними одночасно в декількох галузях знань, застосованих до прав дитини. Міждисциплінарний підхід у процесі дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства, що використовується і в західних правових наукових школах, цілком виправданий і з точки зору пошуку оптимальної моделі правового регулювання відносин за участі неповнолітніх.

Безпосередньо для визначення необхідної сукупності методів пізнання конкретного об'єкту в науці теорії права застосовується градація методологічного знання із системних позицій. П. Рабінович визначає методологічну систему, виділяючи 1) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визначення чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань про них); 2) загальнонаукові методи, що використовуються в усіх або більшості наук (наприклад, структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, формально логічні процедури); 3) групові методи, що застосовуються лише в певній групі наук, наприклад, тільки в

суспільствознавстві (метод конкретно-соціологічного дослідження тощо); 4) спеціальні методи, що прийнятні для дослідження предмета, будь-якої однієї науки [175, с. 103]. О. Селезньова поділяє наукові методи на такі групи: 1) загальнофілософські методи пізнання явищ світу (діалектичний метод пізнання соціальних явищ, дедуктивний метод тощо); загальнонаукові методи (метод класифікації та групування, історичний метод, системний метод, статистичний метод тощо); 2) науково-правові методи (догматичний метод, спеціально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, структурний метод тощо); 3) спеціально-наукові методи (метод аналізу практики застосування норм права, метод тлумачення норм права тощо) [182, с.102]. Більш оригінальний підхід до методології дослідження демонструє Х. Габаковська, пропонуючи наступну структуру методології: перший пласт складається з конкретних засобів і способів дослідження, другий – це приватно-наукова методика, представлена поняттями і принципами; третій – це світоглядна основа, ідеологічна база дослідження [43, с. 4]. Слід звернути увагу на те, що авторка ставить на перше місце не філософсько-світоглядні підходи, що характерно для її попередників, а конкретні засоби і способи дослідження, тобто конкретизує цей пізнавальний процес, змушує виконавця з початку визначити інструменти методології у дослідженні певного явища. Однак, цей підхід здається не зовсім коректним: без філософського, світоглядного уявлення про предмет пізнання, куди входить і аксіологічна складова (питання пізнання цінності об'єкту), розпочинати пошук засобів і способів дослідження непродуктивно, такий підхід може призвести до отримання «напівпорожніх» результатів. Тому нам імпонує традиційний підхід, де на перше місце ставиться філософія сприйняття, ціннісний аспект, що не слід плутати з ідеологічними міркуваннями.

Відповідно до такої класифікації, дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства здійснювалося нами із застосуванням широкого комплексу наукових методів, однак із початку було сформовано філософсько-світоглядне уявлення про обрану тему: визначено у ціннісному аспекті роль дитини у соціумі, важливість створення для неї умов розвитку, що виключає будь-яке насильство. У якості одного з важливих орієнтирів при формуванні комплексного підходу до забезпечення права дитини на захист від усіх форм

насильства в Україні виступає *світогляд*. На наш погляд, і сьогодні залишається в своїй основі вірним визначення світогляду як система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на відношення людини до оточуючої її дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації [226, с. 569]. Світогляд і світоглядна орієнтація виступають у якості вихідних підстав, так як вони є загальним розумінням світу, суспільства і окремої людини у її різноманітній діяльності.

Розвиток і становлення прав людини в Україні внутрішньо пов'язано зі світоглядом українського суспільства, його інтелектуальною та емоційно-ціннісною орієнтацією. Правовий світогляд дозволяє побачити право як елемент більш загальної соціальної системи з її різноманітними властивостями. Включення права до загальної соціальної системи допомагає дати світоглядну оцінку правовій системі з точки зору її ефективності щодо суспільства, потреб та інтересів більшості населення. Аналіз основних положень і принципів світогляду, з'ясування специфічної природи правового світогляду дозволяють більш глибоко зрозуміти особливості сучасної світоглядної ситуації, з'ясувати її вплив на формування методології правознавства.

Особливо слід відзначити значення правового світогляду для формування уявлення про права дитини, зокрема право дитини на захист від усіх форм насильства, його місця в системі універсальних вчень про права людини. Ступінь розвитку правового світогляду для особистості – це свого роду основа і умова формування її соціальної і правової активності, критерій визначення рівня цивілізаційної зрілості суспільства. Тому право дитини на захист від усіх форм насильства має розглядатися через світоглядні установки, пов'язані зі становленням дитини як особистості, формування правових параметрів взаємодії дитини та держави і суспільства.

Серед основних *філософських* методів теоретичного дослідження також було використано діалектико-матеріалістичний, антропологічний та аксіологічний методи. Зокрема, діалектико-матеріалістичний метод дозволив: по-перше, визначити основні параметри діяльності держави щодо установа та забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, спираючись на цінність людини, її прав та

свобод, на універсальну модель визнання дитини як повноцінного суб'єкта права; по-друге, здійснити якісний аналіз правового регулювання діяльності органів публічної влади щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні; по-третє, дослідити міжнародний та організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні; по-четверте, простежити зв'язок діяльності органів публічної влади щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні із правовими процесами в державі, пов'язаними з ратифікацією Україною Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних нормативно-правових актів універсального та регіонального значення, а також підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, внесенням відповідних змін до Конституції щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, що зумовлює характер створеної в Україні державної політики попередження насильства щодо дітей.

У контексті дослідження особливого значення має застосування антропологічного методу, що розглядається як системоутворюючий критерій і полягає у закріпленні в законі прав і свобод людини, її інтересів та потреб [202, с. 17]. Виходячи з цього, з позицій антропологічного методу досліджено сутність та генезу діяльності органів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Окрім того, здійснено аналіз міжнародних стандартів захисту дітей від насильства, на підставі якого зроблено висновок про необхідність створення державної політики попередження усіх форм насильства щодо дитини у період глобалізації та трансформації, якими характеризуються усі сфери суспільного життя в Україні. У зарубіжних країнах результатом такого підходу стало антинасильницьке законодавство, що закріпило стандарти захисту прав дитини, а також обов'язок держави створювати безпечні умови для її розвитку. У зв'язку із цим у дослідженні висвітлюється погляд, відповідно до якого перспективним для розвитку правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є створення норм права (писаного або прецедентного права), що відображали б новий підхід до вирішення проблем, пов'язаних із попередженням усіх форм насильства щодо дитини.

Дослідження антропологічних проблем діяльності органів

публічного влади щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні здійснено на підставі аксіологічного методу. При цьому людина визнається найвищою соціально-правовою цінністю, а право – формою відображення і способом втілення людських цінностей [28, с. 19]. З цієї позиції у дослідженні здійснено аналіз міжнародного, зарубіжного та вітчизняного законодавства з питань реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, запропоновані шляхи вдосконалення національного законодавства в цій сфері.

Ґрунтуючись на антропологічному та аксіологічному методах визначено міжнародні стандарти діяльності держави щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, серед яких: визнання та підтримання у суспільстві правової політики захисту права дитини на захист від усіх форм насильства на державному та регіональному рівнях; заборона дискримінації за ознаками статі та впровадження відповідальності за такі дії; створення належних соціальних, політичних, правових і економічних засад розвитку дитини, що унеможливорює прояви насильства; залучення всіх суб'єктів публічної влади та громадянського суспільства до реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства; активізація з боку держави, місцевого самоврядування, недержавних установ і організацій щодо створення умов для реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства.

Аналіз зарубіжного законодавства з позицій антропологічного та аксіологічного методів дозволив зробити висновок, що воно, на відміну від вітчизняного законодавства, має комплексний характер і спрямоване насамперед на створення правових гарантій реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства. Визначальною ознакою зарубіжного законодавства щодо захисту прав і свобод дітей є створення широкого комплексу заходів соціально-економічного, організаційного характеру з метою попередження проявів насильства в усіх його формах, в різних місцях та за різними обставинами. У законодавстві багатьох європейських країн визначено соціальну модель забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, суть якої полягає у зміні ставлення до дитини як до пасивного об'єкта стосунків на активного їх суб'єкта, створення умов для самостійного захисту дитиною власних прав, залучення до цього інститутів громадянського суспільства. Результатом такого підходу стало активне впровадження міжнародних стандартів захисту прав дитини, моделей поведінки держави щодо

подолання проблеми насильства щодо дитини, закладених багатьма міжнародними угодами універсального та регіонального (європейського) значення.

Серед *загальнонаукових* методів, використаних у науковому дослідженні, слід виокремити логічний, історичний, системний та інші методи. Дослідження ґрунтувалося також на таких логічних методах як аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, моделювання, аналогія. Так, для сучасної науки теорії права, що розвивається під впливом інтеграційних процесів, пріоритетного значення набувають науково-методологічні аспекти формування базових понять, зокрема й у сфері діяльності органів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Формування будь-яких понять здійснюється у процесі «їх різнобічних зв'язків між собою та оточуючим соціальним середовищем, дій різноманітних системостворюючих факторів, їх існування та розвитку» [57, с. 16] і ґрунтується на системному підході до їх вивчення й аналізу. Метод синтезу дозволив на підставі аналізу різних поглядів на сутність окремих понять навести визначення таких дефініцій як «дитина», «права дитини», «захист від усіх форм насильства» та ін.

Важливим у роботі є метод аналізу, за допомогою якого досліджено генезу діяльності органів публічної влади, зокрема складові діяльності органів виконавчої влади щодо гарантування права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Якщо брати до уваги виокремлені деякими науковцями [54, с. 158-163] в методології науки динамічний і статичний аспекти аналізу, то динамічний аспект аналізу полягає у дослідженні питань становлення теоретико-правових основ щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства державою та громадянським суспільством. Статичний аспект методології зорієнтований на вивчення та аналіз результатів отриманого знання, його форм і структур. У цьому разі у межах досліджуваної теми слід говорити про аналіз наукових праць, що безпосередньо чи опосередковано торкалися питань реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, а також проблем, пов'язаних із захистом прав і свобод людини у цілому та дітей зокрема.

Наукове дослідження з позицій системного методу дозволило установити структуру права дитини на захист від усіх форм насильства, визначити функції та взаємозв'язки кожного з її елементів, цілісно

дослідити вітчизняне законодавство з питань гарантування права дитини, виділити окрему підсистему нормативно-правових актів, що регулюють безпосередньо правовідносини, пов'язані із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Окрім цього, у межах системного методу досліджено діяльність окремих органів публічної влади відповідно до їх функцій і компетенції щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, у їх взаємозв'язку з усіма іншими державними органами.

Будь-яке наукове пізнання ґрунтується також на *спеціальних* методах. Зокрема, компаративістський метод дав можливість дослідити наявні концепції моделей захисту прав дітей, проаналізувати досвід діяльності органів державної влади зарубіжних країн щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, який здійснено у напрямках правового регулювання та дослідження механізму діяльності органів публічної влади в цій сфері. На підставі компаративістського методу зроблено висновок щодо необхідності оновлення моделі організації діяльності органів публічної влади щодо забезпечення реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, запровадження більш ефективних форм впливу на соціальну реальність із метою створення умов безпечного розвитку дітей. Застосований у дослідженні компаративістський підхід до аналізу діяльності органів публічної влади щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства дав можливість запропонувати у національному правовому регулюванні цієї сфери певні новації відповідно до світових тенденцій як правового регулювання, так і механізмів реалізації та гарантій такої діяльності.

Формально-юридичний метод під час дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства використовувався для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, пов'язаних із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що дозволило з'ясувати логіку законодавця, виражену в тексті нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини за участі неповнолітніх. Логічне опрацювання правового матеріалу проводилося із врахуванням нормотворчості, норми права, реалізації норм права та інших правових явищ, що супроводжують процес становлення та забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Насильство як соціальне явище та сформульована у сучасних

правових державах світу концепція попередження насильства щодо дітей суттєво розширяють методологічну базу дослідження права на захист від усіх форм насильства у вітчизняній науці держави та права. Відповідно до цього потребує певного переосмислення система методів і сформована юридична практика щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Право дитини на захист від усіх форм насильства слід розглядати як метод *пізнання* права і правових відносин, що виникають з приводу гарантування і реалізації цієї категорії прав дитини, а також метод *тлумачення* норм права у правовідносинах за участю неповнолітніх. На цих підставах право дитини на захист від усіх форм насильства може бути досліджено з позицій такої теоретичної категорії, як *правова конструкція*.

Значення правової конструкції для правової науки полягає у тому, що, демонструючи зв'язок і єдність усіх елементів певного явища, конструкція дозволяє зрозуміти його природу, різновиди та тим самим пізнати правову реальність. Як зауважує М. Кельман, що ж стосується ролі юридичних конструкцій загалом, то незалежно від контексту їхнього розгляду – або як засобу організації нормативного матеріалу, або як одиниць власного змісту права – варто визнати, що вони здатні чинити вплив на зміст і організацію самої юридичної діяльності [76, с. 394]. О. Зінченко зазначає, що юридична конструкція – елемент правотворчої техніки, що виступає ідеальною моделлю структурного розміщення правового матеріалу, яке характеризується внутрішньою єдністю прав, обов'язків і форм відповідальності відповідних осіб та одночасно є методом пізнання права та відносин, що ним врегульовані [73, с. 18]. Серед прикладів юридичних конструкцій можна виокремити такі: 1) загальні юридичні конструкції, що використовуються в усіх галузях права. Їх досить багато (наприклад, юридична конструкція суб'єктивного права, юридичного обов'язку); 2) конструкції прямої демократії, представницької демократії, легітимності, громадянства, федералізму тощо (конституційне право); 3) конструкція загального інтересу, що породила поняття публічної влади (адміністративне право). У цьому випадку доводиться оперувати конструкціями адміністративних актів, заходів із підтримки громадського порядку, надання громадських послуг тощо; 4) конструкції бюджетного фінансування державних органів, прями податки, непрямі податки, податкові збори тощо (фінансове право); 5) конструкція власності

(цивільне право) [236, с. 274-275]. Значний внесок у дослідження юридичних конструкцій та їх використання в законотворчій практиці України зроблено А. Дутко [65].

Правова конструкція дозволяє отримати більш узагальнені та поглиблені знання про реально існуючі правовідносини. Юридична конструкція є не лише об'єктом теоретичного аналізу, а й елементом юридичної практики (правотворчої, інтерпретаційної та правозастосовної) [29, с. 197]. Зважаючи на такий підхід, можна зробити припущення, що права дитини, виступаючи гносеологічним інструментом правової науки, що дозволяє вивчити проблему співвідношення права і закону щодо неповнолітніх, у деяких випадках постають і як засіб побудови нормативного матеріалу: значний обсяг норм права, що стосується особливого правового статусу дитини, може стати безпосередньо предметом окремого нормативно-правового акту чи формуватися в окремі розділи. (Це ілюструє ситуація, пов'язана із прийняттям у 2018 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», коли право дитини на захист від насильства, закріплене низкою міжнародних актів, стало засобом побудови нормативного матеріалу предметного закону). Отже, право дитини на захист від усіх форм насильства як правова конструкція з теоретичної точки зору може стати каркасом не тільки цього, а й інших досліджень прав дитини, даючи можливість дослідити об'єкт відповідно до поставлених задач, зміст яких має розкриватися у предметних підрозділах. У *широкому* розумінні право дитини на захист від усіх форм насильства як правова конструкція є сутністю державної правової політики попередження насильства щодо дітей, це існування усіх правових явищ, що мають певну структуру та відносяться до попередження насильства, в той час як безпосередньо право дитини на захист від усіх форм насильства має враховувати певну процедуру, засіб, що і є *вузьким* трактуванням цього явища [185, с. 59].

Якщо право дитини на захист від усіх форм насильства можна визнавати за правову конструкцію, то у неї має бути власна структура. А. Дутко вважає, що оскільки юридичні конструкції є моделями структури правовідносин та інших правових явищ, є гомоморфними моделями, то їх використання дозволяє законодавцю закріпити в приписах закону повний склад елементів певних явищ у такий спосіб, щоб між приписами та явищами, які ними регламентуються, існувала

однозначна відповідність, а це в цілому сприяє досягненню точності й визначеності змісту законів. Також автор зазначає, що юридичні конструкції є засобами формування саме нормоутворюючих приписів (регулятивних, охоронних, захисних), які виражають зміст юридичних норм і виступають формами їх відображення в тексті законів [64, с. 40]. Отже, запропонована нами модель суспільних відносин, пов'язаних із гарантуванням права дитини на захист від усіх форм насильства, структурно має певні елементи, серед яких слід виділяти: 1) джерела права дитини на захист від усіх форм насильства; 2) державно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства; 3) методи пізнання та тлумачення права дитини на захист від усіх форм насильства. Розглядаючи право дитини на захист від усіх форм насильства у єдності цих елементів, ми можемо стверджувати, що такі перетворення мають відбутися на рівні не позитивного права, а мислення про право, що дозволить підняти право і юриспруденцію на новий рівень. Зважаючи на важливість такого явища, як попередження насильства щодо дітей, а також посилення тенденції інкорпорації правового прецеденту в національну правову систему, розгляд права дитини на захист від усіх форм насильства як правової конструкції буде альтернативою юридичній нормі, що має природне ситуативне походження та у певних випадках не може ефективно гарантувати цю категорію прав дитини. Альтернативою у тому сенсі, що розгляд права дитини на захист від усіх форм насильства як правової конструкції дозволяє досліджувати це право із застосуванням нового мислення, нового підходу, враховуючи сучасні тенденції трансформації правової системи України, що полягає, насамперед, у застосуванні правового прецеденту при врегулюванні відносин у сфері захисту прав людини.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Застосування методів наукового пізнання права дитини на захист від усіх форм насильства дозволило комплексно підійти до дослідження обраної проблематики, що знайшло своє відображення у подальших наукових результатах. Визначаючи необхідну сукупність методів дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства, було враховано особливості інших сфер нормативно-правового регулювання, що пов'язані з правами дитини. Досліджуючи права дитини на захист від усіх форм насильства, застосовувалися методи

наукового пізнання, що доводять свою ефективність одночасно в декількох галузях вітчизняного права, особливо це стосується теорії держави та права. Запропоновані положення щодо методології дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства мають дискусійний характер, однак, безумовним є взаємозв'язок її компонентів із юридичною наукою. Урахування напрацювань у цій сфері різних галузевих юридичних наук суттєво підвищило потенціал авторського дослідження.

2. Методологію дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства можна розглядати як певну систему принципів, прийомів, способів і засобів пізнання, а також специфічних технік, завдяки яким вирішуються наукові завдання через дослідження теорії права дитини на захист від усіх форм насильства із послідуочим впровадженням отриманих результатів у практичну сферу. Важливим питанням у методології дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства залишається визначення необхідної сукупності методів для отримання об'єктивних і корисних для розвитку теорії права результатів. Структурно уся сукупність методів пізнання досліджуваної проблеми містить філософські, загальнонаукові та спеціальні методи.

3. Насильство як соціальне явище та сформульована у сучасних правових державах світу концепція попередження насильства щодо дітей суттєво розширяють методологічну базу дослідження права на захист від усіх форм насильства у вітчизняній науці держави та права. Відповідно до цього потребує певного переосмислення система методів і сформована юридична практика у дослідженні права дитини на захист від усіх форм насильства. Права дитини, по-перше, дійсно, є певним гносеологічним інструментом правової науки, що дозволяє вивчити проблему співвідношення права і закону щодо неповнолітніх. По-друге, у певних випадках права дитини виступають як засіб побудови нормативного матеріалу: значний обсяг норм права, що стосується особливого правового статусу дитини, може стати безпосередньо предметом окремого нормативно-правового акту або формуватися в окремі розділи. І, по-третє, при реалізації юридичних норм права дитини є тлумаченням норм права у правовідносинах за участю неповнолітніх. На цих підставах право дитини на захист від усіх форм насильства може бути досліджено з позицій такої теоретичної категорії, як правова конструкція. У широкому розумінні право дитини на захист

від усіх форм насильства як правова конструкція є сутністю державної правової політики попередження насильства щодо дітей, це існування усіх правових явищ, що мають певну структуру та відносяться до попередження насильства. Безпосередньо право дитини на захист від усіх форм насильства має враховувати певну процедуру, засіб, що і є вузьким трактуванням цього явища.

Підводячи підсумки у дослідженні науково-методологічного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, необхідно зазначити наступне.

1. У ХХІ ст. насильство щодо дітей залишається для світової спільноти однією з актуальних проблем, вирішення якої неможливе без застосування права та державного механізму. Останні події, що відбулися і відбуваються на сучасному етапі становлення України, ці тенденції тільки загострили, сформулювавши важливе завдання – визначення умов, способів і засобів подолання наслідків насильства щодо дитини. В Україні насильство щодо дітей є достатньо розповсюдженим явищем, а держава не в змозі ефективно протидіяти непоодиноким проявам різного виду насильства щодо дитини. Сьогоднішній стан з проблемою подолання насильства щодо дітей в Україні робить цю тему вкрай актуальною та затребуваною, а теоретичні наукові дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства об'єктивно потребують свого вираження у правових відносинах. Процеси, пов'язані із попередженням насильства щодо дитини, а також створення державно-правового механізму захисту права дитини від насильства у сучасних країнах світу, стали катализатором появи чисельних наукових досліджень та поступового формування державницької політики попередження дитячого насильства. Обрання права дитини на захист від усіх форм насильства в якості об'єкту наукових досліджень обумовлено необхідністю всебічного та комплексного теоретико-правового дослідження проблеми прав дитини та їх захисту в сучасній юридичній науці, аналізу їх законодавчого закріплення, визначення ролі складових елементів механізму захисту прав дитини як інструментів зміцнення її правового статусу і вироблення наукових і практичних рекомендацій щодо підвищення в нових суспільних умовах ефективності забезпечення права на захист від усіх форм насильства в Україні як основи майбутнього покоління. Важка ситуація із насильством в усіх формах

щодо дитини в Україні обумовлює необхідність здійснення коректних заходів із впровадження пропозицій, що сформульовані в спеціальних роботах, що стосуються захисту дітей від насильства у практичну сферу шляхом прийняття відповідних норм або внесення змін до діючого законодавства у сфері прав дитини, у зв'язку із чим необхідно: 1) поширення та публічне обговорення висновків та пропозицій комплексних міжгалузевих праць щодо вдосконалення законодавства та практики забезпечення органами публічної влади права дитини на захист від усіх форм насильства; 2) передбачити у методичних рекомендаціях «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки» необхідність та обов'язковість врахування Під час підготовки законопроектів останніх наукових досліджень, що стосуються предмету законопроекту.

2. Відмінними рисами методологічного дослідження діяльності органів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є виокремлення антропологічного підходу як системоутворюючого, відповідно до якого права, свободи та інтереси людини стають визначальними в юридичній науці та практиці. У зв'язку із цим у дослідженні закріплено погляд, згідно з яким перспективним для розвитку правового забезпечення діяльності органів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є створення правових норм, які б відображали «дитиноцентристську» ідеологію функціонування держави, її «служіння» інтересам дітей. Аналіз міжнародного, зарубіжного та вітчизняного законодавства з питань забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та визначення шляхів його вдосконалення слід робити переважно із застосуванням аксіологічного методу, відповідно до якого у період глобалізації та інкорпорації норм міжнародного права у національне право необхідно впроваджувати у практику нову сервісну модель діяльності органів публічної влади щодо захисту прав та свобод дитини. Відкритість України у міжнародному спілкуванні надає можливість всебічно проаналізувати забезпечення державою права дитини на захист від усіх форм насильства не ізольовано, а у порівнянні із правовими системами зарубіжних країн та визначити пріоритетні напрями оптимізації правового регулювання досліджуваного права відповідно до міжнародного і європейського права. Наукова парадигма дослідження

ґрунтується на системі концептуальних моделей захисту прав дитини, методологічних настанов, на підставі яких окреслені нові підходи у діяльності органів публічної влади із забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відповідно до принципів правової визначеності, об'єктивності, законності, толерантності. Серед теоретичних методів наукового пізнання виділяється метод аналізу діяльності органів публічної влади щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства з погляду діалектико-матеріалістичного методу, який дозволив виявити нові підходи та змінити акценти у трактуванні механізму захисту прав дитини, а саме звернутися до концепції та погляду на дитину як активного суб'єкта правових відносин. Загальнонаукові методи пізнання (узагальнення, аналіз, аналогія, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, моделювання та ін.) використовувалися для формування базових понять щодо реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, а саме: «дитина», «насильство», «форми насильства» та ін. Право дитини на захист від усіх форм насильства може бути досліджено з позицій такої теоретико-методологічної категорії, як правова конструкція із такими структурними елементами: 1) джерела права дитини на захист від усіх форм насильства; 2) державно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства; 3) методи пізнання та тлумачення права дитини на захист від усіх форм насильства.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

2.1. Поняття та структура права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Право дитини на захист від усіх форм насильства гарантується державою та є елементом правової політики попередження насильства щодо дітей, тому визначення його поняття та структури є важливим теоретичним завданням. Актуальність досліджень права дитини на захист від усіх форм насильства віддзеркалюється у протиріччях між теоретичними підходами до основних визначень і нормативною кваліфікацією фактів насильства щодо дітей та розумінням, визнанням цієї проблеми суспільством та державою. Гіпотеза досліджень цієї вкрай актуальної тематики полягає у припущенні про те, що поняття і розуміння права дитини на захист від усіх форм насильства, форм насильства, по-різному трактується у теоретичному плані, що негативним чином позначається на процесі створення ефективних правових механізмів попередження насильницьких дій щодо дітей та практиці реалізації відповідних норм зацікавленими суб'єктами [186, с. 188]. У більш широкому розумінні, різниця поглядів на право дитини на захист від усіх форм насильства, зміст і структуру цього явища, позбавляє можливості цільового вирішення проблеми подолання насильства щодо дітей, і навпаки – усунення даного протиріччя буде сприяти виробленню державою комплексної стратегії поведінки органів публічної влади у цьому напрямку.

Теоретична значимість становлення змістовних та структурних характеристик права дитини на захист від усіх форм насильства полягає у можливості створення консолідованого підходу вітчизняних і зарубіжних авторів до проблеми насильства щодо дітей. Практична частина включає розробку відповідних правових механізмів

попередження усіх форм насильства щодо дітей і практики забезпечення цього права усіма зацікавленими суб'єктами, насамперед органами державної влади, створення загальнонаціональної програми профілактики насильства. Саме поняття «право дитини на захист від усіх форм насильства» у національному публічному правовому полі має два рівня визначення – законодавчий та теоретичний. Так, Закон України «Про охорону дитинства» розглядає *право на захист від усіх форм насильства* як гарантування кожній дитині права на свободу, особисту недоторканність та захист гідності [166]. Однак таке трактування щодо форм насильства занадто обмежене, і спрямоване на гарантування основних максимум існування дитини – свободи, особистої недоторканості та гідності відповідно до практики міжнародного права прав людини. Із цього питання існує необхідність розробки теоретичних положень, що сприяли б розумінню правової природи та характеру саме цієї категорії прав дитини, вірній юридичній кваліфікації насильницьких дій щодо особи, яка не досягла 18-літнього віку та перебуває під захистом держави.

Визначення поняття «право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні», структурних елементів цього виду прав, є частиною комплексу теоретичних знань про права людини, зокрема, прав дитини, їх місця в системі універсальних вчень про права людини загалом. Права людини в суспільствах зі сталими демократичними традиціями є базовою категорією, яка еволюціонує разом із розвитком держави і права. Становлення та розвиток прав і свобод людини має тривалу історію та супроводжується боротьбою доктрин і традицій, характерних для тієї чи іншої країни [204, с. 85; 171, с. 51]. У будь-якому разі права людини є предметом глибокого загальнотеоретичного аналізу, що безперервно відбувається завдяки уваги до цієї проблематики багатьох вітчизняних (М. Антонович, Ю. Білас, С. Верланов, В. Денисов, М. Козюбра, П. Рабінович, О. Руднева, С. Шевчук та ін.) і зарубіжних (А. Ейде, К. Браун, Д. Гом'єн, Р. Джефрі, М. Дженіс, Дж. Доннеллі, М. Крейвен, А. Шайо, Г. Шварц та ін.) вчених.

Доробок вітчизняної юридичної науки з питань прав дитини відрізняється своєю різноманітністю щодо визначень цього явища. Н. Опольська, авторка, яка одна з перших дослідила цю проблематику з теоретичних позицій, розуміє права дитини як об'єктивно визначені

соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантовані державою. «Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб» [134, с. 16]. Подальші дослідження змісту та структури прав дитини виявили певну тенденцію до існування двох поглядів на це питання. Одна група авторів схильні ототожнювати права людини та права дитини, суттєво не відрізняючи останні за обсягом і змістом від загально визнаних прав особи. Інші наводять аргументи щодо можливості виділення права дитини в окрему категорію у межах універсального вчення про права людини. Так, О. Навроцький під правами дитини пропонує розуміти передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості «самостійно» вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними характеристиками змістовного наповнення прав дитини, й саме соціальні умови добробуту передбачають, що у дитини є всі можливості для задоволення потреб її всебічного розвитку [123, с. 398].

Оригінальне визначення прав неповнолітньої особи формулює Н. Ортинська: «це загальноцивілізаційні цінності, що виражають найістотніші можливості особи у проміжку від 14 років до повноліття на гармонійний розвиток і зростання, реалізацію особистості в інтересах суспільства відповідно до законодавства, традицій народу, досягнень національної та світової культури в певних історико-соціальних умовах» [137, с. 138]. За визначенням Є. Филипєнка, права дітей – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття. Їх (права і свободи) можна визначити як рівні для всіх можливості реалізації своїх потреб, необхідних для нормального існування і розвитку індивіда в конкретно-історичних умовах, об'єктивно створених досягнутим рівнем розвитку людства [224, с. 8-9].

Права дитини визначають як закріплені в Конституції України і гарантовані державою можливості поведінки і розвитку неповнолітнього з урахуванням його індивідуальних потреб і

соціальних інтересів суспільства відповідно до існуючого чинного національного законодавства і міжнародного права [93, с. 14]; певні можливості дитини щодо її гармонійного розвитку і росту в певних соціальних, економічних і духовних умовах, що відповідають відповідним координатам часу і простору [133, с. 16]; систему прав і свобод, що характеризують правовий статус дитини, з урахуванням особливостей її розвитку, до повноліття [173, с. 707]; систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходять з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту [234, с. 94].

Можна сказати, що об'єднуючим фактором згаданих дефініцій є прагнення їх авторів визначати права дитини як певну систему їх прав та *можливості* поведінки і розвитку дитини. У цьому плані науковці слідує певному канону, ототожнюючи право дитини з певними можливостями, що забезпечують реалізацію інтересів суб'єкта суспільних відносин. У науковій літературі можна знайти традиційну структуру суб'єктивного права, що складається з таких головних різновидів можливостей: а) можливості поведінки в межах свободи, що встановлена нормою права; б) можливості користування наданим благом з метою реалізації закріплених правом суб'єктивних інтересів; в) можливості вимагати виконання обов'язку іншими суб'єктами права як гарантії дієвості права; г) можливості звертатися до суду за захистом порушеного права як гарантії поновлення порушеного права та покарання винних у порушенні прав суб'єктів [121]. Більш конкретно щодо цього питання висловлюється О. Домбровська, аналізуючи зміст конституційного права на життя: правоповедінка, право-вимога, право-претензія та право-користування [62, с. 6]. Кожна з цих можливостей передбачена міжнародним правом, Конституцією та законодавством України. Для держави залишається лише розробка інституційного та організаційно-правового механізму захисту прав дитини, а це питання потребує окремого аналізу. Водночас, слід звернути увагу на те, що в силу вікових особливостей повноцінна реалізація прав дитиною в

однаковому із дорослими обсязі неможлива, тому права для дитини є не стільки можливостями, скільки *гарантією* її розвитку, підтвердженою наявністю правового статусу та механізмом державної діяльності.

Межі впливу держави на забезпечення прав дитини становлять певну дискусію щодо превалювання однієї з метадоктрин – патерналістської, протекціоністської та автономістської [96, с. 27]. М. Веселов пропонує інший підхід у забезпеченні прав і свобод дітей – субсидіарний, що має передбачати режим збалансованого правового регулювання та впливу чи втручання (через заходи соціального, економічного, правового, культурно-виховного та організаційного характеру) державних органів та суспільства (місцевої громади) у ювенальні відносини з приводу створення або підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, що впливають на соціалізацію дитини, з тим щоб з віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в межах суспільства як його повноцінний член [38, с. 89-90]. Вважаємо, що для розв'язання цих наукових суперечок слід звертати увагу на зміст права: захист дитини від усіх форм насильства ефективний не при субсидіарному розподілі впливу на цей процес, а при оперативному реагуванні та припиненні насильницьких дій органами публічної влади, створенні міцної системи профілактики насильства, що вказує на перевагу патерналістської метадоктрини. Важливим елементом у цьому процесі виступає правовий статус дитини у його широкому значенні, як це трактують окремі автори (Н. Крестовська [96], С. Саблук [180], О. Ригіна [179] та ін.), тобто включаючи, окрім прав, свобод та обов'язків, ще і принципи правового статусу, гарантії, правоздатність, дієздатність тощо.

Підсумовуючи викладені аргументи, безпосередньо *право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні* слід розглядати як закріплений у міжнародному та національному праві правовий статус дитини, а також зобов'язання держави із попередження і припинення будь-яких форм насильства в різних місцях і за різними обставинами для забезпечення нормального життя та гармонійного розвитку дитини. Під *захистом* від усіх форм насильства слід розуміти комплексну систему заходів, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні й інші засоби і заходи, що реалізуються державними органами, а також самозахист. До того ж, ми погоджуємося

з тими авторами, які схильні розглядати права дитини, включаючи право дитини на захист від усіх форм насильства, як автономну категорію у межах універсального вчення про права людини.

Появі сукупності теоретичних знань щодо прав людини передувало формальне законодавче їх закріплення у національному праві. Історичні події набуття Україною незалежності створили ситуацію, коли потрібно було під час визначення засад національного права позбавлятися радянського правового спадку та активно здійснювати інкорпорацію норм міжнародного права, що позначилося на динаміці наукового пошуку і створенні власних поглядів на права такої категорії осіб, як неповнолітні. Правове закріплення прав дитини в Україні розпочалося з каталогізації прав людини у розділі II Конституції України де, зокрема, проголошено охорону дитинства (ст. 51), рівність прав дітей незалежно від походження, заборону насильства над дитиною та її експлуатації, захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52) [90]. Незважаючи на те, що Основний Закон не встановлює будь-яких вікових обмежень щодо реалізації прав і свобод та виконання обов'язків, і не містить прямого посилання на особливості їх здійснення саме дитиною, на дитину поширюються майже усі права людини з урахуванням певних особливостей.

У науковій літературі згодом з'являються праці, що пояснюють такі особливості через ознаки прав дитини. Наразі Н. Ортинська визначає наступні ознаки прав неповнолітніх: 1) перевага прав неповнолітнього над його обов'язками; 2) наявність мінімальних міжнародних стандартів прав неповнолітнього та передбачення органічної єдності в національному законодавстві універсальних і загальнолюдських цінностей світової цивілізації, що дозволяють дати оцінку правам і свободам людини, які характеризують правовий статус неповнолітнього; 3) наявність додаткових прав, порівняно з іншими загальними суб'єктами права, як-от: право жити в сім'ї, право на піклування з боку батьків тощо; 4) строковий характер системи прав, що зумовлений віковими характеристиками суб'єкта та його динамічністю і здатністю до зростання й набуття повноліття; 5) вікова незрілість впливає на обсяг прав, деякі з них, що характерні для повнолітніх, а саме: перебувати на державній службі, право голосувати, бути обраним тощо, не надаються неповнолітнім; 6) відсутня можливість повної

самостійної, автономної реалізації своїх прав, внаслідок чого на батьків, органи державної влади покладено обов'язок сприяти в реалізації прав неповнолітнього [137, с. 142-143]. Виходячи з цих ознак, можна припустити, що самостійна реалізація прав і свобод дитиною в однаковому обсязі з повнолітніми особами неможлива.

Серед інших ознак права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід, на нашу думку, виділити їх *позитивістський* та *суб'єктивний* характер. Зважаючи на патерналістську доктрину у забезпеченні прав дитини, де головним суб'єктом такої діяльності постає держава, право дитини на захист від усіх форм насильства має явно виражений позитивістський характер, оскільки закріплюється у праві, регулюється правом та обумовлює застосування правових механізмів щодо його захисту. Забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні вимагає позитивного втручання держави в особі її органів влади у процес реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, його відновлення у разі порушення, а також затосування елементі відповідальності до порушників цього права. У юридичній літературі поняття «права дитини» розглядається з різних точок зору, однак в цих міркувань переважно з початку визначаються державно-правові механізми щодо їх гарантуванні і забезпечення, а природноправовий характер прав дитини визнається апріорі та не потребує додаткової аргументації. Такий підхід зайвий раз підкреслює розповсюджену у наукових колах думку про недоцільність поділу прав цієї категорії осіб на природні і позитивні, адже існують усі правові та практичні передумови вважати такі концепції інтегрованими, взаємообумовленими, і ця думка цілком застосовна до дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства.

В основі законодавчої роботи зі створення юридичних норми у сфері прав і свобод людини лежить розуміння як мінімум трьох рівнів: індивідуального, що відноситься до людини як такої з усіма її біологічними і соціальними потребами; суспільного, який визначається умовами взаємовідносин людини з суспільством відповідно до рівня його розвитку, особливостей і традицій; міжнародний, який визначається ступенем розвитку міжнародного права, тобто характером людської цивілізації в цілому. Зазначимо, що серед цих факторів найбільший вплив на визначення прав і свобод дитини становить міжнародний фактор, оскільки саме із колективного міжнаціонального

усвідомлення розпочалося універсальне національне правотворення у галузі прав дитини. Ця правотворчість можлива при єдності факторів, що відносяться до характеристики конкретного державно-організованого суспільства, адже будь-яка держава, бажаючи бути повноправним членом світового співтовариства, має погоджувати своє законодавство і свою практику із вимогами міжнародних стандартів. Це означає, що права і свободи дитини в значній мірі вийшли за межі суто внутрішньої компетенції держави, і стали предметом міжнародної взаємодії. Отже, можемо стверджувати, що право дитини на захист від усіх форм насильства має здебільшого *позитивістський* характер, воно обумовлено дією норм міжнародного та національного права.

Позитивістський характер права дитини на захист від усіх форм насильства підкреслює ще одну рису прав дитини – їх *суб'єктивізм*. Ще у 1959 році прийнята на рівні ООН Декларація прав дитини розглядала дитину як повноцінного суб'єкта прав, це положення було підтверджено Конвенцією про права дитини 1989 року, і на сьогодні дитина є спеціальним суб'єктом права та самостійним носієм передбачених Конвенцією прав. Однак суб'єктивний характер прав дитини має давню передісторію у вигляді окремих концепцій і роздумів з цього питання. У сучасному професійному праворозумінні права людини, що містяться у міжнародних угодах та національних конституціях, іменуються суб'єктивними, тобто індивідуальними, що належать не тільки всім, але і кожному. Вони відкривають перед їх носіями простір для різноманітної діяльності, задоволення своїх потреб, інтересів, користування тими чи іншими соціальними благами, надають можливість володіти інструментами захисту власних прав у разі їх порушення.

Суб'єктивне право – це гарантована державою міра можливої і допустимої поведінки особистості, найважливіший елемент її конституційного статусу. К. Москальчук пропонує виокремлювати два основні підходи до визначення змісту суб'єктивних прав особистості: описовий (перерахування можливостей, що надає певне право) та інтегративний (угруповання можливостей, що надає певне право, з використанням чотиричленної структури: право-користування, право-поведінка, правовимога і право-претензія) [122, с. 91]. Суб'єктивні можливості захищатися від насильства, відповідно до Конвенції ООН з прав дитини та інших міжнародних угод, надаються дитині

Конституцією та Законом України «Про охорону дитинства», де у ст. 10 зазначається, зокрема, що «дитина має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів» [166]. У такому разі безпосередньо дитина, не зважаючи на свій вік, виступає активним суб'єктом забезпечення права на захист від усіх форм насильства, підкреслюючи суб'єктивний характер цієї категорії прав.

Як юридична категорія право дитини на захист від усіх форм насильства, будучи суб'єктивним правом, складається з певних елементів, головними з яких є *суб'єкт* та *об'єкт*. Право дитини на захист від усіх форм насильства, виступаючи правовою конструкцією, пронизує усю систему національного права, що складається із відповідних галузей. Отже, за умови встановлення факту застосування насильства щодо дитини вступають у дію правовідносини між зацікавленими суб'єктами у певній галузі їх діяльності – кримінальної, адміністративної, цивільної тощо. Іншими словами, у всіх цих випадках включається механізм особливого захисту прав і законних інтересів дитини, а варіанти поведінки учасників правовідносин підпорядковані певним конструкціям (моделям і схемам). Під час моделювання зазначених правовідносин у якості правової конструкції важливим постає питання про юридично коректну на абстрактному теоретичному рівні дефініцію таких понять як «дитина» і «неповнолітній» – суб'єктів та одночасно носіїв цього права.

Більшість вітчизняних авторів (Н. Опольська, М. Веселов, О. Шевченко-Бітенська, Н. Лесько та ін.), які комплексно досліджували права дитини, вважали за потрібне зупинитися на питаннях співвідношення понять, що у міжнародному і вітчизняному законодавстві, а також наукових працях, позначають особу, яка не досягла повноліття. Як зазначає Н. Опольська, відсутнє чітке розмежування між спільними категоріями, що стосується сфери неповнолітніх, з-поміж них, наприклад, «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку» та, власне, саме поняття «неповнолітні». Часто ставлять знак «рівності» між цими поняттями, хоча, безумовно, це не правильно [135, с. 54]. М. Веселов, досліджуючи зазначене

питання у працях зарубіжних та вітчизняних авторів (О. Автономов, Е. Мельникова, Є. Филипенко, Н. Лесько, Т. Смагіна, Т. Корж-Ікаєва, Н. Ортинська, Н. Опольська та ін.), виділяє декілька основних формул співвідношення цих понять: 1) дитина та неповнолітній є тотожними поняттями – особа віком до 18 років, але перше з них є збірним (узагальнюючим) поняттям; 2) незважаючи на відсутність тотожності між ювенальними юридичними категоріями, у хронологічному порядку період дитинства протікає паралельно з періодом малолітства до 14 років і триває далі, а порівняно з періодом неповноліття – дитинство протікає паралельно, але може завершитися раніше (як правило, починаючи з 16 років), через обставини, передбачені у законодавстві; 3) категорії «неповнолітній» та «дитина» не є тотожними, а можуть розглядатися лише як частина та ціле. Остання категорія послідовно розподіляється чотирнадцятирічним бар'єром на малолітніх та неповнолітніх; 4) термін «неповнолітній» взагалі не використовується. Категорія дитинство (дитина) включає такі підгрупи як малолітні (до 14 років), підлітки (14-16 років), особи юнацького віку (16-18 років) [38, с. 69-70]. Однак нам здається, що увага до цього питання непропорційна його важливості з точки зору практичного застосування цих категорій. Стосовно права дитини на захист від усіх форм насильства, то важливими виявляється з'ясування двох моментів: 1) чітке визначення понять «дитина» та «неповнолітній» (для розуміння рівня та об'єму можливостей самостійного захисту від проявів насильства), та 2) початок виникнення та дії цього права.

Такі поняття як «дитина» та «неповнолітній» найчастіше вживаються у міжнародних угодах, і саме їх аналіз допоможе з'ясувати усі змістовні характеристики тих елементів правового статусу дитини, що становлять і структуру права дитини на захист від усіх форм насильства. З'ясування та юридичне відображення вікового стану дитини у нормах права є важливим з точки зору потенційного використання усіх преференцій, пов'язаних із дією права на захист дитини від усіх форм насильства. У Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) [77] використовується такі поняття, як «неповнолітній», «дитина» і «діти». У Конвенції ООН про права дитини (ст. 1) зазначається, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона

не досягає повноліття раніше [87]. У Правилах ООН, що стосуються захисту прав неповнолітніх, позбавлених волі, для позначення особи у віці до 18 років використовується термін «неповнолітній» (п. 11 Правил) [146]. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) містять більш абстрактну норму: неповнолітнім є дитина чи молода людина, яка в рамках існуючої правової системи [118] може бути притягнута за правопорушення до відповідальності у формі, відмінній від застосовної до дорослого. У положеннях Декларації про соціальні правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях [53], використовується поняття «дитина».

У Міжнародних пактах про права людини 1966 року в частині положень, присвячених дітям, використовуються такі формулювання: у п. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права – про особливі заходи охорони і допомоги дітям і захист від економічної експлуатації [117]; у п. 5 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права – заборона на винесення смертної кари за злочини, вчинені особами до 18 років; у п. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права – облік віку та сприяння перевихованню неповнолітнього злочинця при здійсненні правосуддя і у ст. 24 зазначеного документа – обов'язкова негайна реєстрація дитини після народження, право на ім'я, право на придбання громадянства [116]. Регіональні міжнародні документи переважно враховують позицію універсальних конвенцій в частині захисту прав дітей або ж неповнолітніх, однак там можна зустріти різночитання з приводу граничного віку визнання особи неповнолітнім. Якщо Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. застосовується щодо дітей, які не досягли віку вісімнадцяти років (повноліття), то згідно зі статтею 3 Директиви Ради ЄС № 94/33/ЄС «Про захист працюючої молоді» від 22 червня 1994 року, дитиною визнається будь-яка особа, що не досягла 15 років [131].

У національному законодавстві основи правового статусу дитини закріплені у Конституції України, законах і кодексах, інших актах. Тут ми бачимо відсутність будь-яких некоректних варіацій і визначень щодо понять, що нами розглядаються, у їх співвідношенні із нормами

міжнародних угод. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» дитиною вважається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [166]. Однак, якщо у міжнародних актах поняття «дитина» і «неповнолітній» розглядаються як тотожні, то при визначенні цієї категорії осіб у національному законодавстві термін «дитина» для точного правового трактування вимагає певного контексту, позначаючи, зокрема родинні зв'язки. Визначення «неповнолітній» також у деяких випадках може варіюватися і доповнюватися контекстом, якщо, скажімо, мова йде про кваліфікацію протиправних вчинків та можливість притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Тому два головних терміна – «дитина» і «неповнолітній», що позначають у міжнародних актах людину до досягнення нею віку 18 років, можна вважати «відсильними», тобто такими, що відсилають до інших норм національного законодавства, де з юридичної точки зору обидва ці поняття мають особливий юридичний зміст, а їх трактування багато в чому залежить від контексту. Що стосується використання цих понять стосовно захисту дитини від насильства, то поняття «дитини» як суб'єкта в конструкції «право дитини на захист від усіх форм насильства», на нашу думку, краще використовувати, виходячи з контексту Конвенції ООН «Про права дитини» та більш широкого соціально-правового сенсу.

Щоб отримати повне уявлення про дитину як суб'єкта в конструкції «право дитини на захист від усіх форм насильства», слід з'ясувати, з якого моменту дитина підпадає під дію норм права – із моменту зачаття або з моменту народження, та визначити коректність застосування поняття повноліття у національному праві при реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства. Відповідно до міжнародного права прав людини, людина має право на життя, однак загальновизнаного положення про момент його початку не існує [223, с. 44]. М. Гвагвалія робить висновок, до якого доходять багато вчених: «Необхідно законодавчо визначити, з якого моменту держава здійснює охорону права на життя ненародженої дитини» [44, с. 53]. Власне визначення моменту початку життя було одним із гострих дискусійних питань під час розробки тексту статті 3 Загальної декларації прав людини. Незважаючи на те що в міжнародному праві закріплено поняття дитини як будь-якої людської істоти до досягнення 18 років

(якщо згідно з законом, який може бути застосовано до такої дитини, вона не набуває повноліття раніше), правове положення ембріону/плоду (організму на ранніх стадіях розвитку) залишається сьогодні невизначеним.

Із аналізу ст. 1 Конвенції ООН про права дитини видно, що конвенційне визначення нейтрально до питання про початок життя. Тут потрібно зазначити, що в п. 9 преамбули Конвенції міститься положення Декларації 1959 року про те, що дитина в силу її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження. Однак існує наступна заява розробників Конвенції: «Приймаючи цей пункт преамбули, Робоча група не дає права тлумачення ст. 1 або будь-якого іншого положення Конвенції державам-учасницям [11, с. 22]. Утім, це не перешкоджає деяким країнам закріплювати у своєму законодавстві положення про права ще ненароджених дітей. Наразі, у Цивільному кодексі Аргентини існує такий стан: «життя людини починається з моменту зачаття в утробі матері, і індивід може набувати деякі права до народження, як якщо б він вже був народжений ...» [11, с. 39].

Очевидно і те, що при розгляді питань про штучне переривання вагітності, в нашому законодавстві не ставиться питання про право ембріона на життя, а лише беруться медичні критерії здоров'я самої матері. Слід зазначити, що у сучасному світі превалює підхід до дитини, що знаходиться в організмі матері, як до неживої істоти. Хоча в цьому питанні постійно відбуваються зміни. Так, в США у статуті Федерального Консультативного Комітету з досліджень, що стосуються людини, людський ембріон визначено як «людський суб'єкт» [195], однак у 1973 році Верховний Суд США також встановив, що право жінки на аборт у перші три місяці вагітності нічим не обмежено [193].

Аналіз деяких норм вітчизняного законодавства дає підстави вважати, що в Україні людський ембріон не може вважати повноцінним суб'єктом права, хоча деякі правові ситуації передбачають захист прав ще ненародженої дитини. Так, за Кримінальним кодексом України вбивство вагітної жінки не розглядається як подвійне. Водночас статтею 1261 Цивільного кодексу України віднесено до першої черги права на спадкування за законом дітей, у тому числі зачатих за життя спадкодавця та народжених після його смерті [231]. В цьому питанні не

останнє місце посідає юридична оцінка штучного переривання вагітності (аборту). В Основах законодавства України про охорону здоров'я (стаття 50) передбачено добровільне штучне переривання вагітності за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів [138].

Укорінений в національному праві підхід, за яким людський ембріон не вважається суб'єктом права, корелюється із практикою ЄСПЛ. І хоча сама Європейська конвенція момент початку життя не закріплює, однак, певна практика Суду з цього питання може свідчити про непоширення положень Конвенції на захист ненародженої дитини. Так, у справі Бруггеманн та Шойтен проти Федеративної Республіки Німеччини [2] Комісія визнала, що не вважає для себе обов'язковим розгляд питання статусу ненародженої дитини, та припустила, що термін «кожен» не поширюється безпосередньо на ненароджену дитину.

Очевидно, питання про момент початку людського життя і виникненні права на правовий захист залишається відкритим для обговорення. Як зауважують В. Пряміцин та С. Страхов, українське законодавство в аспекті початку права людини на життя є недосконалим і потребує змін, а ратифіковані міжнародні договори в питанні визначення початку права на життя допомогти не можуть, адже в них самих не визначено чіткого терміну початку права на життя, що підтвердив наш аналіз чинних міжнародних договорів [172, с. 26]. Можливо, у майбутньому науково-технічний розвиток, включаючи біологію, медицину і пов'язані з ними діагностичні технології, змінять думку законодавця щодо ще ненароджених дітей. Таким чином, моментом виникнення і дії правової конструкції права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід вважати момент народження дитини як суб'єкта правовідносин з моменту народження його живим відповідно до медичних критеріїв, закріпленими у національному законодавстві. У цьому випадку юридично важливо чітко визначити момент народження (народження дитини живою) і, відповідно, початок дії цієї категорії прав дитини. Встановлення початку дії статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» важливе і у зв'язку із застосуванням насильства щодо немовлят у дитячих будинках або в родинах, адже із сумом доводиться говорити про існування в Україні і таких випадків.

Що стосується порогу визначення особи як неповнолітньої, то хоча у визначенні вікового критерію настання повноліття Конвенція ООН про права дитини конкретно називає вік не менше 18 років, але і тут залишається ряд спірних моментів. Питання повноліття дитини визнається національною особливістю держави, і у деяких країнах цей поріг вищий за 18 років. Наприклад, у Португалії, Буркіна-Фасо, Парагваї, Ліхтенштейні – 20 років, у Болівії, Того, Сенегалі – 21 рік. Виникає питання: чи суперечить Конвенції встановлення в ряді країн віку повноліття, що перевищує 18 років? Формально суперечить, оскільки в цьому випадку особи у віці від 18 до 21 року не захищені нормами міжнародного права, що регулюють питання захисту прав дітей. І в той же час ці особи не можуть претендувати на права, передбачені в національному законодавстві для повнолітніх, що базується, у свою чергу, на нормах міжнародного права.

З визначенням повноліття тісно пов'язане питання про правоздатність та дієздатність неповнолітніх. Це важливо з точки зору реалізації положень статей міжнародного та національного права, які дають дитині можливість особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Об'єм прав дитини при такому зверненні буде суттєво впливати на якість надання відповідної допомоги, а також дозволить державі реагувати на ці випадки оперативного, якісного і у правовий спосіб.

Правоздатність та дієздатності – це два елементи правосуб'єктності, яка, як юридична категорія, являє собою передбачену нормами права здатність (можливість) бути учасником правовідносин. Отож, щодо неповнолітніх визначити сутність правосуб'єктності – означає з'ясувати, чи може особа цієї вікової категорії бути суб'єктом права і якою мірою [135, с. 93]. Загальна декларація прав людини (ст. 6) проголошує, що кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності [68]. Правосуб'єктність – це невідчужувана категорія. Її не можна забрати від особи, ця категорія є визначенням можливості суб'єкта бути суб'єктом права від народження. Можливість мати права у демократичному

суспільстві не залежить від віку чи інших дискримінаційних чинників. Правосуб'єктність – це категорія, що визначає неповнолітнього як суб'єкта права.

Правоздатність – це передбачена нормами права здатність (можливість) особи мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. І. Волошина визначає правоздатність дитини як здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які виникають з моменту народження і визнаються за кожною особою незалежно від її національності, громадянства, віку (крім випадків, у яких здатність мати окремі права, свободи та обов'язки пов'язується з досягненням людиною певного віку), статі, соціального стану, політичних чи релігійних переконань та інших ознак і припиняється з моментом смерті особи [40, с. 83]. Правоздатності як самостійному юридичному явищу властива універсальність, яка полягає у тому, що державна влада з самого початку заздалегідь наділяє всіх своїх громадян однією універсальною властивістю – юридичною здатністю бути носіями визначених законом відповідних прав і обов'язків. А те, що фактична можливість володіння тими чи іншими правами в силу різних причин настає в різний час, не робить правоздатність різною щодо кожного з її носіїв.

Дієздатність – це передбачена нормами права здатність і юридична можливість особи своїми діями набувати права і обов'язки, здійснювати і виконувати їх. Різновидами дієздатності є угодоздатність, тобто здатність (можливість) особисто, своїми діями складати цивільно-правові угоди, і деліктоздатність – передбачена нормами права здатність нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Зважаючи на вік дитини, її права, механізм їх реалізації мають певні особливості. Наприклад, Конституція України передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55) [90]. Тобто це право належить як дорослій людині, так і особі, яка не досягла повноліття, проте стосовно використання деяких елементів права на захист, наприклад, звернення до суду, для дитини існують певні обмеження. Якщо доросла людина користується цим правом без обмежень, то звертатися до суду, відповідно до Сімейного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України, можуть лише особи, які досягли 14 років. До досягнення обумовленого законом віку

звернення до суду, дитина може користуватися іншими засобами захисту, визначеними, зокрема, частиною четвертою ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства».

Слід зауважити, що в деяких випадках дитина може здійснювати всі три правомочності, якщо мова йде про дрібні побутові угоди. Але у багатьох випадках для повної реалізації свого права їй потрібно досягти повноліття. Обсяг дієздатності зростає у зв'язку зі збільшенням віку особи, набуттям нею соціальних якостей, правового досвіду і формуванням зрілості у поглядах і діях. Діти у віці 14-18 років, безумовно, мають ширший обсяг дієздатності, ніж малолітні, однак про повний обсяг говорити ще зарано, оскільки своїми діями безпосередньо реалізовувати комплекс прав та обов'язків, а також інших елементів правового статусу, вони ще не можуть.

Дієздатність неповнолітніх (особи віком від 14 до 18 років), з одного боку, дозволяє їм реалізовувати всі ті конституційні права, які властиві особам, котрі не досягли 14-річного віку. З іншого боку, правові можливості неповнолітніх значно розширюються на тлі дієздатності малолітніх, про що свідчать положення чинного законодавства, зокрема, ст. 32 Цивільного кодексу України [231]. Таким чином, міжнародні стандарти та діюче національне законодавство, визначаючи основні параметри правосуб'єктності дитини, створюють усі умови для користування правом на захист від усіх форм насильства. Водночас законодавець суворо дотримується пріоритету надання повної дієздатності (дієздатності без застережень і винятків) тільки з моменту досягнення 18-річного віку. З цього випливає, що дія правової конструкції права дитини на захист від усіх форм насильства триває до настання 18-річного віку кожної людини.

Не менш важливим видається встановлення *об'єкту* права дитини на захист від усіх форм насильства. Об'єктом права дитини на захист від усіх форм насильства виступають суспільні відносини, пов'язані зі створенням безпечних умов розвитку дитини, гарантуванням кожній дитині права на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Передусім, ці суспільні відносини спрямовані на подолання насильства як соціального явища. Права людини, зауважує Д. Гудима, як один із засобів боротьби з насильством є одночасно одним із засобів насильства над самою людиною хоча б тому, що утвердження праволюдності ідеології в історії людства пов'язувалося із силовими методами

здійснення влади, внаслідок застосування яких людина страждала [49, с. 143]. В основі права дитини на захист від усіх форм насильства лежить насильство як конкретна дія (або бездіяльність), що відбувається у певних формах. Саме ця дія, що обумовлена поведінкою людини, соціальними обставинами та іншими факторами, у разі її вчинення має підлягати юридичній ідентифікації та як наслідок створити протидію з боку держави, яка за міжнародними нормами та Конституцією зобов'язана забезпечувати права людини, в даному випадку мова йде про забезпечення прав дитини як найбільш незахищеної групи. Насильство, маючи соціальну природу, в правовій державі завжди трансформується у правове явище, оскільки пов'язане із порушенням прав людини – дією, що завжди має нормативний вираз та підкорена юридичними правилами.

У юридичній літературі існує багато публікацій на тему забезпечення прав дитини, проте незважаючи на велику кількість праць з самих різних напрямів розглянутого питання, сьогодні практично не зустрічаються роботи, де б висвітлювалися теоретико-правові проблеми розуміння насильства щодо дітей. Найбільш докладно з юридичних позицій це питання в останні роки дослідила Н. Лесько у статті «Критерії відмежування поняття «насильство» від інших суміжних з ним понять» (2017 р.) [103]. Між тим, аналіз у правовій науці права дитини на захист від усіх форм насильства дозволить зняти протиріччя, по-перше, між наявністю проблеми насильства в українському суспільстві і відсутністю у науковій літературі та законодавстві чіткої диференціації понять «насильство», «агресія», «жорстоке поводження», та, по-друге, між наявністю чисельних факторів, що сприяють розвитку насильства щодо дитини і відсутністю комплексних досліджень, які б пропонували механізм подолання цього негативного явища правовими засобами.

Говорячи про насильство щодо дітей, часто вживають два основних поняття: власне насильство щодо дітей (англ. *abuse* – насильство, зловживання) та жорстоке поводження з дітьми (англ. *maltreatment* – поганий, недостатній догляд). У тлумачних словниках термін «насильство» трактується як «застосування фізичної сили до кого-небудь» [191, с. 184]; «застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [36, с. 735]. В цих тлумаченнях робиться акцент на наявність насильницьких дій щодо

іншої людини.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство над дітьми або як фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування над дітьми батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які займаються доглядом за дітьми [22]. Насильство над дітьми може включати в себе будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховання і турботи за дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може мати місце в сім'ї, місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє [18]. І. Бандурка визначає насильство як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі і гідності [27, с. 47].

У науці немає єдиного підходу до визначення поняття «насильство», найбільш часто це явище досліджується у співвідношенні з такими поняттями як «агресія» і «жорстоке поводження». Більшість фахівців у сфері соціальних наук розглядає агресію як будь-яку форму поведінки, націлену на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Це визначення припускає, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку [26, с. 6-7]. Тобто агресія зазвичай супроводжується усвідомленими вчинками, обумовленими раптовими проявами емоційної реакції на певні обставини, що, однак, не завжди супроводжується насильницькими діями.

Жорстоке поводження з дітьми – це умисне або необережне поводження або дії з боку батьків / осіб, які їх замінюють, або інших людей, які призвели до травм, порушення в розвитку, смерті дитини, або загрожують правам і добробуту дитини. Жорстоке поводження й нехтування дітьми, як зазначається в Українському педагогічному енциклопедичному словнику С. Гончаренка, на сьогодні є однією з важливих проблем суспільного здоров'я і провідною причиною дитячого травматизму й смертності у багатьох країнах [46]. Діти і підлітки є найбільш вразливою, незахищеною частиною нашого суспільства. Жорстоке поводження з ними, нехтування їхніми інтересами не тільки завдають непоправної шкоди їх здоров'ю, як фізичному, так і психічному, але також мають важкі соціальні наслідки.

Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею [158]. На думку Н. Щербак, поняття «жорстоке поводження» є ширшим за поняття «насильство», оскільки може бути ненавмисним, може не зачіпати права та свободи дитини, а реалізовуватися як незабезпечення потреб та інтересів, погане утримання дітей [237, с. 17].

Д. Доллард, Н. Міллер, Д. Маурер та інші зарубіжні розробники теорії «агресії» [5] прийшли до висновку, що поняття «насильство» щодо людини є дуже широким і крім злочинів також включає дії: примус або заохочення до дій або вчинки, які людина здійснювати не хоче; залучення людини у діяльність за допомогою обману, шантажу, маніпуляцій, погроз фізичною розправою або матеріального збитку тощо; перешкоджання виконанню того, що людина хоче виконувати; зловживання владою. До того ж, поняття влади розглядається широко: як влада віку (наприклад, дорослі над дітьми), влада сили, влада популярності, влада приналежності до статі (наприклад, чоловіка над жінкою) і інші види влади. Використання влади з метою домінування над іншим порушує права людини. Д. Кобринський зауважує, що насильство є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський [79, с. 212].

Об'єктом фізичного насильства може бути не тільки людина, а й предмети навколишнього світу, особливо це має вираз у масових проявах фізичного насильства, наслідками якого є пошкодження індивідуального чи комунального майна, державних установ, інфраструктури тощо. У цьому випадку завжди присутній діяльнісний компонент, що дозволяє кваліфікувати дії насильника з точки зору права. Порушення ж права дитини на захист від усіх форм насильства, як правило, має індивідуальний характер та часто супроводжується діями, що кваліфікуються законом як адміністративне чи кримінальне правопорушення.

Важливим є дослідження такого явища як насильство у правовій науці. Зокрема, О. Ткаленко під насильством в сім'ї щодо дитини розуміє будь-які діяння або загрозу вчинення будь-якого діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування щодо дитини з боку будь-якого члена сім'ї, якщо воно порушує

конституційні права і свободи дитини, суперечить принципу найкращих інтересів дитини, завдає їй або може завдати моральну чи матеріальну шкоду, шкоду її фізичному або психічному здоров'ю, а також вчинення у присутності дитини одним членом сім'ї відносно іншого будь-якого виду насильства [209, с. 206]. Н. Лесько дає наступне визначення «насильства щодо дітей» – це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії або бездіяльність завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини [101, с. 5]. І. Грицай визначає гендерно-обумовлене насильство як дії або бездіяльність однієї особи (групи осіб), спрямовані на відтворення гендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки у всіх сферах життєдіяльності та призводить до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [48, с. 8].

Отже, поняття «жорстокість» і «насильство» – вужчі і входять у поняття «агресія», яка розглядається як цілеспрямована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, що завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), заподіює фізичну шкоду людям чи викликає у них психологічний дискомфорт. Однак з юридичної точки зору, більш самодостатнім виявляється поняття *насильство*, що має більш високий рівень законодавчого закріплення, визначені форми та, головне, – діяльнісний компонент. Насильство щодо дітей можна розглядати як примусовий вплив на дитину, порушення її громадянських прав, з нанесенням фізичної, психологічної травми.

Здійснюючи насильство щодо дитини, дорослі порушують її основні права, закріплені в Конвенції ООН про права дитини. У статті 19 Конвенції поняття «насильство» включає «всі форми фізичного чи психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання» [87]. Дане поняття також ґрунтується на визначенні, що міститься у Доповіді ВООЗ про ситуацію

в світі «Насильство і його вплив на здоров'я»: «Навмисне застосування фізичної сили або насильства у вигляді погроз або безпосередньо щодо дитини особою або групою осіб, яке тягне або з великою ймовірністю може спричинити нанесення фактичного або потенційного збитку здоров'ю, виживання, розвитку чи гідності дитини» [126]. Як зазначається у Доповіді, одним з найбільш складних аспектів поняття «насильство» є його навмисність. По-перше, намір застосувати силу не обов'язково означає, що є намір завдати шкоди – між задуманою дією і наслідком може існувати велика різниця. Друге питання, пов'язане із навмисністю, полягає у розрізненні наміру причинити тілесне ушкодження і наміру «застосувати насильство» [126, с. 5-6].

Незважаючи на те, що теоретико-емпіричний аналіз вказує на існування проблеми невизначеності понять «насильства» і «агресії», що обумовлено різними теоретичними підходами, законодавець оперує поняттям «насильство» та поняттям «жорстоке поводження» у їх співвідношенні, поділяючи останнє на різні форми. Як зазначає Н. Лесько, «в одних випадках ці терміни використовуються як синоніми, в інших – як різні за змістом... це суттєвий недолік, що полягає в неодностайності щодо використання термінології» [100, с. 40]. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» (ст. 1) закріплюється поняття «жорстоке поводження з дитиною» як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [166]. У постанові КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» також використовується поняття «жорстоке поводження з дитиною» як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [58]. Тобто ми бачимо випадок самотійного розширення трактування поняття «насильства»,

обумовленого змістом конкретного нормативно-правового акту. Зокрема, зважаючи на принцип визначеності у праві, слід здійснити уніфікацію даної дефініції у нормі права; на нашу думку, слід орієнтуватися на визнане у міжнародному спілкуванні поняття «насильство», що вчиняється щодо дитини, яке поглинає поняття «жорстоке поводження з дитиною», «агресія щодо дитини» та інші. Тим більше, що у двох профільних законах – «Про охорону дитинства» (стаття 10) та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» – вживається термін «насильство», а не «жорстоке поводження».

Важливим видається коректне та повне визначення видів насильства, а також місць та обставин застосування насильства щодо дитини. Це потрібно, насамперед, для правильної юридичної класифікації насильницьких дій, та, відповідно, підвищення рівня забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. О. Шевченко-Бітенська зазначає, що залежно від характеру впливу на дитину насильство має дві *форми* (фізичне і психологічне насильство), які, окремо чи разом, можуть проявлятися у різних *видах* насильства: домашнє насильство, педагогічне насильство, інтелектуальне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство (примусова праця тощо), інформаційне насильство, насильство в громаді, насильство щодо дітей у школах та навчальних закладах, насильство щодо дітей-мігрантів, насильство щодо дітей в установах догляду за дітьми та в системі правоохоронних органів, насильство щодо дітей під час воєнних дій та збройних конфліктів, насильство на робочому місці тощо [232, с. 9]. Авторка зазначає, що залежно від характеру впливу на дитину, двома основними формами насильства є фізичне та психологічне насильство [232, с. 31], однак до форм або видів насильства міжнародна практика відносить, наприклад, і сексуальне насильство, з приводу чого прийняті відповідні конвенції.

На думку О. Шевченко-Бітенської, на відміну від класифікації насильства за формою, класифікація його за видами має суто наукову (теоретичну) цінність [232, с. 31]. Такий підхід видається не коректним, оскільки, форма та вид є родовими, схожими категоріями, тому до видів насильства авторка помилково відносить і насильницькі дії, що вчиняються у певних місцях, змішуючи, таким чином, характер насильства та обставини його застосування. В цьому разі «типи», «види» або «форми прояву» насильства слід вважати однаковими за

змістом поняттями, тоді як для класифікації чи впорядкування насильницьких дій щодо дитини слід виділяти такі елементи, як *місце* та *обставини* їх вчинення.

При неправильному визначенні елементів структури насильства при дослідженні права дитини на захист від усіх форм насильства можна потрапити у своєрідну пастку, що у подальшому буде перешкоджати вірній кваліфікації діянь, пов'язаних із вчиненням насильства щодо неповнолітніх. Так, Н. Ортинська, здійснюючи теоретико-правове дослідження правового статусу неповнолітніх, виділяє фізичні права неповнолітнього, які, зокрема, передбачають право на фізичну недоторканність. Прояви порушення цього права, стверджує авторка, мають різнобічний характер, вона розглядає їх у таких аспектах, як жорстока поведінка з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, або органів влади та фізичні акти сексуального характеру [137, с. 161]. Зокрема, не розглядаються інші форми насильства, які давно отримали визнання в міжнародній юридичній практиці. Тобто цей випадок демонструє, як штучне звуження права дитини на захист від усіх форм насильства не дозволяє дослідити його комплексно, враховуючи інші форми насильства, а також обставини його застосування.

Більшу ясність в цьому питанні вносить позиція законодавця. Так, в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяються такі форми домашнього насильства: економічне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, фізичне насильство [152]. У статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» також говориться про «фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насильство над дитиною». В останній час правова наука опікується проблематикою *інформаційного* насильства. Так, Н. Лесько визначає інформаційне насильство над дитиною як будь-які умисні дії психологічного спрямування одного із суб'єктів інформаційних відносин стосовно дитини, які порушують її конституційні права і свободи як людини та громадянина, наносять шкоду її психофізичному здоров'ю чи морально-психологічному стану [100, с. 300]. Існуючі міжнародні угоди створюють певні міжнародні стандарти захисту дитини від негативної інформації, які визначають на міжнародному рівні правила, вимоги і принципові положення, спрямовані на координацію діяльності держав із забезпечення прав дитини на інформацію та охорону його від негативної інформації.

Інформаційне насильство, поява якого є реакцією на стрімке розповсюдження інформаційних технологій, є не менш небезпечним за інші форми насильницьких дій, які вчиняються щодо дитини, а відтак проблематика попередження інформаційного насильства повинна більш активно розроблятися вітчизняною наукою та ставати предметом законотворчості.

Говорячи про забезпечення державою права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, слід мати на увазі наступну *юридичну структуру насильницьких дій*, що вчиняються щодо цієї категорії осіб: 1) форми (види) насильства: а) фізичне насильство; б) психологічне насильство; в) сексуальне насильство; г) економічне насильство; д) інформаційне насильство, та 2) місце та обставини застосування насильницьких дій: а) навчальні заклади; б) родини; в) організовані робочі місця; г) громади; д) воєнні дії та збройні конфлікти. Серед місць та обставин застосування насильницьких дій щодо дитини в правовій конструкції насильницьких дій слід звернути увагу на такий елемент, як *громада*. У вітчизняній правовій науці існує чимало досліджень за різними галузями знань, присвячених насильству щодо дитини, подоланню цього негативного явища, однак переважна більшість з цих робіт орієнтована на вирішення проблеми подолання насильства в сім'ї. Водночас громада, як будь-який фізичний простір, соціальне середовище, що його використовують чи займають діти, є не менш розповсюдженим місцем застосування щодо дітей усіх форм насильства. За даними міжнародних організацій [141, с. 285], насильство щодо дитини трапляються в громадах усього світу, однак найчастіше це явище можна спостерігати в бідних міських кварталах, що характеризуються високим рівнем безробіття, неналежними житловими умовами, тіснявою, низьким рівнем освіти та соціально-побутового обслуговування. Вважаємо, що при підтримки наукових, громадських кіл, органів місцевої влади, слід більш ретельно опікуватися проблемою подолання насильства щодо дитини у громадах, у зв'язку із чим розробляти конкретні регіональні програми, визначати професійних виконавців та знаходити кошти для реалізації цих проєктів.

Отже, за результатами дослідження цього підрозділу можна зробити такі узагальнення.

1. Визначення поняття «право дитини на захист від усіх форм

насильства», структурних елементів цього виду прав, є частиною комплексу теоретичних знань про права дитини, їх місця в системі універсальних вчень про права людини загалом. Право дитини на захист від усіх форм насильства слід розглядати як закріплений в міжнародному та національному праві правовий статус дитини, а також зобов'язання держави із попередження і припинення будь-яких форм насильства в різних місцях і за різними обставинами для забезпечення нормального життя та гармонійного розвитку дитини. Під захистом від усіх форм насильства слід розуміти комплексну систему заходів, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні і інші засоби і заходи, що реалізуються органами публічної влади, а також самозахист.

2. Як юридична категорія право дитини на захист від усіх форм насильства, будучи суб'єктивним правом, структурно складається з певних елементів, головними з яких є суб'єкт та об'єкт. Право дитини на захист від усіх форм насильства, виступаючи правовою конструкцією, пронизує усю систему національного права, що складається із відповідних галузей. При встановленні факту застосування насильства щодо дитини вступають у дію правовідносини між зацікавленими суб'єктами у певній галузі їх діяльності – кримінальної, адміністративної, цивільної тощо. Іншими словами, у всіх цих випадках включається механізм особливого захисту прав і законних інтересів дитини, а варіанти поведінки учасників правовідносин підпорядковані певним алгоритмам, що визначені законом. При моделюванні зазначених правовідносин в якості правової конструкції важливим постає питання про юридично коректну на абстрактному теоретичному рівні дефініцію таких понять як «дитина» і «неповнолітній» – суб'єктів та одночасно носіїв цього права.

3. В загальному розумінні насильство може визначатися як особлива форма діяльності окремих індивідів, що переслідують певні цілі, які досягаються насильницькими способами і методами. З точки зору походження держави і права, насильству належить особлива роль індикатору розвитку людської цивілізації. Об'єктивно соціальний і правовий розвиток держави і права на усіх етапах становлення людства та сферах його взаємодії включає явища, пов'язані із насильством. Розгляд насильства в контексті права дитини на захист від усіх форм насильства дозволяє по новому осмислити це явище у науковому

дискурсі та з метою його подальшої трансформації у норми права. Юридична структура насильницьких дій, що вчиняються щодо дитини, містить наступні елементи: 1) форми (види) насильства: а) фізичне насильство; б) психологічне насильство; в) сексуальне насильство; г) економічне насильство; д) інформаційне насильство, та 2) місце та обставини застосування насильницьких дій: а) навчальні заклади; б) родини; в) організовані робочі місця; г) громади; д) воєнні дії та збройні конфлікти.

2.2. Проблеми нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Забезпечення прав дитини є однією з найгостріших соціально-економічних і політичних проблем, у вирішенні якої має бути зацікавлене усе світове співтовариство. Роль зростаючого покоління реалізується не тільки на національному рівні – потенціал дітей стане корисним при вирішенні глобальних проблем, що постають перед людством. Створення для дітей безпечних, позбавлених всіякого насильства умов розвитку можливе при ефективному нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Саме наявна система нормативно-правових актів, що охоплює своїми нормами усі аспекти діяльності відповідних суб'єктів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, є основною умовою застосування спільного підходу у питаннях правової підтримки прав дітей, координації правозахисної діяльності суб'єктів міжнародного права в цій сфері.

Як зауважує М. Ковалів, норми чинного українського законодавства поки що не повністю передбачають цілісний та дійовий механізм для ефективного забезпечення прав та інтересів дитини, які, на жаль, порушуються щоденно [80, с. 59]. Вирішення проблем нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні можливе при умові залучення міжнародного потенціалу та наявності політичної волі суб'єктів національного суверенітету, що формують вітчизняне право. Якщо брати за основу семантичне пояснення терміну «проблема» як складного теоретичного або практичного питання, що потребує розв'язання, вивчення і

дослідження, то складнощі у нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні утворюються внаслідок негативної дії двох головних факторів: по-перше, недостатня рецепція положень міжнародних угод, предметом яких є протидія насильству щодо дітей або ж формальна їх імплементація без подальшої розробки механізму правозастосування на національному рівні, та, по-друге, іноді невірне трактування органами публічної влади національних нормативно-правових актів, що регулюють праввідносини у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства або ж їх повне ігнорування. І у першому, і у другому випадках важливу роль у подоланні зазначених факторів відіграє колективне або індивідуальне усвідомлення цінності прав дитини з боку держави в особі її публічних органів влади, а також з боку суспільства, що впливає на якість застосування норм права у сфері захисту дитини від насильства. Що стосується об'єктивних умов нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, то успіх у вирішенні цих питань залежить від якомога швидкого створення ефективної моделі правового регулювання сучасних суспільних відносин на тлі зближення з міжнародними правом та масового впровадження цифрових технологій.

Нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є питанням впорядкування відповідних елементів правової системи держави. Проблематика, пов'язана із становленням в Україні правової системи, особливостей її трансформації та дії в сучасних умовах зближення національного права з міжнародним, в останні роки неодноразово привертала увагу таких вітчизняних дослідників, як Р. Бірюков, Л. Луць, Н. Оніщенко, К. Степаненко, М. Хаустова та ін. Так, К. Степаненко розглядає правову систему України, враховуючи її зближення із європейською правовою системою, як правову систему інтегративного типу, пропонуючи до її структури відносити: а) ідеологічну сферу, що включає правову ідеологію, правову етику, правову освіту та юридичну психологію, притаманні цивілізованому європейському суспільству; б) нормативно-правову сферу, що характеризує особливості зовнішньої та внутрішньої будови права; в) інституційну сферу, що включає сукупність установ правничої специфіки; г) практичну сферу, що визначає особливості правотворчості, правозастосування і тлумачення права при розумному

поєднанні романо-германської традиції із англосаксонським правом в країні [196, с. 33]. Зважаючи на запропоновані автором елементи правової системи, нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямків: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Ідеологія протидії усім формам насильства щодо дитини є частиною правової ідеології, під якою І. Полатайко розуміє форму суспільної ідеології, що формується під впливом правової і соціальної (економічної, політичної, релігійної та іншої) дійсності та практичної діяльності людей, включає в себе інтелектуальні та емоційні елементи (правові ідеї, теорії, переконання, правові поняття, правові категорії, правові принципи, правові уявлення), які синтезують у собі ставлення суб'єктів до бажаного та дійсного права, а також виникають, розвиваються та змінюються з розвитком правової системи [143, с. 3]. Ідеологія протидії усім формам насильства щодо дитини впливає із міжнародних зобов'язань України як суб'єкта міжнародного права сумлінно виконувати положення міжнародних угод, насамперед мова йде про Конвенцію ООН з прав дитини, а також є умовою успішної інтеграції до Європейського Союзу та НАТО. Наявність розгалуженої системи актів європейського права, присвячених питанням захисту дітей від насильницьких проявів, вимагає більш активного використання інтелектуального потенціалу вітчизняної науки права в її спрямованості на рецепцію норм універсальних та регіональних міжнародних угод у сфері захисту прав дітей. Україна, як цивілізована держава світу, має прагнути до високого рівня забезпечення дитині умов її вільного розвитку, попередження щодо неї насильницьких дій, ставати в окремих питаннях захисту дитини прикладом для інших країн, створювати власний досвід успішного захисту дітей від насильства як основу подальшої міжнародної нормотворчості в цій сфері. На жаль, існуючі проблеми ідеологічного характеру вникають як наслідок недостатнього усвідомлення цінності прав людини з боку держави та загального низького рівня кваліфікації суб'єктів правореалізації, що шкодить міжнародній репутації України.

Ідеологія протидії усім формам насильства щодо дитини у правовій державі має трансформуватися у відповідну *правову політику*. Ця категорія використовується для позначення процесів формування та визначення цілеспрямованих, підкріплених інтелектуальним, організаторським та фінансовим ресурсом заходів з реалізації певної стратегічної мети із використанням системи правових засобів, а також її здійснення в рамках права і відповідно до принципів правової держави. Взаємодія права і політики для забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні може бути цілком продуктивною, для цього потрібно вміти щоразу знаходити оптимальний баланс між цими явищами, який досягається, як правило, у тому випадку, якщо політика дійсно вибудовується на основі права. Якщо політику вважати прагненням до результату, то право – це мистецтво справедливого впорядкування суспільних відносин для досягнення певного результату, і ці їх функції не конкурують між собою, а взаємодоповнюють одна іншу. Політика і право властивими їм методами можуть успішно виконувати завдання із створення вільних, без усілякого насильства, умов розвитку кожної дитини в Україні незалежно від її статі, громадянства, походження тощо.

Правова політика як загальнотеоретична категорія являє собою сукупність ідей, завдань, програм, які реалізуються за допомогою наукової, цілеспрямованої, послідовної діяльності держави та інших структур, яка здійснюється в області права із застосуванням механізму правового регулювання. Питання становлення правової політики знаходять своє відображення у публікаціях вітчизняних авторів. Так, за думкою А. Лопушанського, поняття правової політики як форми державної політики включає комплекс принципів, цілей та методів, що реалізуються за допомогою права, визначають стратегію і тактику розвитку суспільства та держави, спрямовані на реалізацію та захист прав і свобод людини й громадянина, зміцнення законності та правопорядку, реалізацію принципу верховенства права в державному та суспільному житті тощо [107, с. 4]. Дійсно, правова політика є особливою формою вираження державної політики, закріплення і здійснення політичного курсу країни, засобом юридичної легітимації волі політичних лідерів і владних структур. Маючи державно-вольовий характер, правова політика втілюється у законах, конституціях, кодексах, інших основоположних нормативно-правових актах; вона

спрямована на охорону і захист суспільного ладу, розвиток і вдосконалення суспільних відносин. Правова політика у сфері протидії насильству щодо дітей є потужним сучасним фактором і стимулом для розвитку українського суспільства відповідно до кращих європейських стандартів.

Отже, *правова політика протидії усім формам насильства щодо дитини в Україні*, на нашу думку, може розглядатися як науково обґрунтована, системна і послідовна діяльність органів публічної влади республіканського і місцевого рівня із створення ефективного механізму правового регулювання відносин в цій сфері, із використанням сучасних правових засобів, а також її здійснення в рамках права і відповідно до принципів правової держави, з метою забезпечення вільного існування кожної дитини в Україні незалежно від її іманентних ознак, створення атмосфери несприйняття насильства щодо дитини, залучення до цього процесу суб'єктів громадянського суспільства. Правову політику протидії насильству щодо дітей в Україні можна розглядати у *широкому* сенсі як сферу суспільних відносин, зв'язків і інтересів, які пов'язані із попередженням насильства щодо дітей та об'єктивно потребують регулятивного впорядкування, та у *вузькому* – як науково обґрунтовану, нормативно закріплену і послідовно здійснювану діяльність суб'єктів публічної влади зі створення ефективного механізму правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням права дитини на захист від усіх форм насильства.

У правовій політиці протидії насильству щодо дітей слід виділяти два основних напрямки: правотворчість і правозастосування, які одночасно є і формами її реалізації. Правотворчість пов'язана із формуванням концепції юридичного впливу, певної програми, з прийняттям, зміною та скасуванням правових норм, що регулюють сферу протидії насильству щодо дітей. Як підкреслюється у навчальній літературі, правотворчість як частина загального процесу правотворення – це особливий вид діяльності, притаманний спеціально уповноваженим органам, із формулювання, зміни або скасування правових норм, в основі яких лежать потреби та інтереси людей [70, с. 192]. Правотворчість – один з центральних напрямів правової політики протидії насильству щодо дітей. За допомогою права Україна вирішує соціально-економічні та політичні завдання, проводить національну,

культурну, міжнародну політику протидії насильству щодо дитини. У чинному законодавстві закріплені основні права дитини, вказані гарантії їх реалізації. Наразі основним є не стільки кількість юридичних документів, скільки їх прозорість і зрозумілість, а також структурованість і систематизованість, що впливає на їх ефективність як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

Правозастосування у реалізації правової політики протидії насильству щодо дітей пов'язано із цілеспрямованою перетворюючою управлінською діяльністю з виконання правових приписів. Ефективна трансформація нормативних вимог права в реальну практичну площину можлива зі створенням належної матеріальної бази, з науково-технічним і ресурсним забезпеченням, правовим вихованням, створенням сприятливого морально-політичного клімату, організаційними заходами тощо. Разом із тим велике значення має якість в діяльності суб'єктів публічного права. Мотивація, а головне, висока управлінська кваліфікація посадових осіб, які згідно закону мають втілювати напрямки правової політики протидії насильству щодо дітей, є визначальними факторами у нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

Правова політика протидії насильству щодо дітей в Україні є органічною складовою політики охорони дитинства, передбаченої відповідним законом, вона має стати результатом плідного та комплексного співробітництва усіх суб'єктів її формування. Правова політика протидії насильству щодо дітей в Україні виробляється Парламентом, Президентом, Урядом, органами місцевого самоврядування, науковими установами, виконавчими місцевими органами влади, усіма, хто має право законодавчої ініціативи. У формуванні цієї політики беруть участь політичні партії, громадські об'єднання, а також громадяни, але не безпосередньо, а через офіційні канали та інститути, через пресу. Наприклад, широкий розголос у засобах масової інформації про непоодинокі випадки насильства щодо дітей в школах, стало однією з причин прийняття Верховною Радою України у 2019 році закону, спрямованого на боротьбу із булінгом в навчальних закладах. Більш того, ЗМІ і надалі інформують суспільство про стан виконання положень цього закону, сигналізуючи тим самим про окремі вади у його застосуванні. Зокрема із окремих публікацій [139] можна з'ясувати, що існують випадки, коли поліція намагається не

реєструвати заяви батьків про випадки цькування їхніх дітей в школах, а в деяких школах вчителі використовують закон проти незручних учнів.

Усі перераховані вище суб'єкти формування правової політики протидії усім формам насильства щодо дитини в Україні виступають також і суб'єктами її здійснення. У цьому випадку діяльність самих розробників і виконавців збігається, являючи собою єдине ціле. Головним провідником правової політики в цій сфері, її організатором і координатором є держава з її потужним управлінським апаратом і владними функціями. Інша справа, як якісно держава виконує свій обов'язок зі створення своїм громадянам вільних умов розвитку, веде боротьбу із проявами повсякденного насильства щодо них. За умови слабкості державних інститутів, змусити органи влади належними чином виконувати свої зобов'язання може тільки активне громадянське суспільство.

Можна сказати, що цілі і принципи правової політики України у сфері захисту прав дітей сформульовані у Законі України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [166]. Тобто мова йде про державну політику в інтересах дітей, так як державна політика, скоріше, показує оперативні діяльні заходи державних органів щодо реалізації стратегічної правової політики. Цілями державної політики в інтересах дітей є: 1) охорона та сприяння реалізації прав дітей, передбачених Конституцією, недопущення їх дискримінації, зміцнення основних гарантій прав і законних інтересів дітей, а також відновлення їх прав у випадках порушень; 2) формування правових основ гарантій прав дитини; 3) сприяння фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному і моральному розвитку дітей, виховання в них патріотизму і громадянськості, а також реалізації особистості дитини в інтересах суспільства.

Державна політика протидії насильству щодо дітей в Україні є пріоритетним напрямом діяльності суб'єктів публічної влади, вона має

бути заснована на наступних принципах: 1) законодавче забезпечення права дитини від усіх форм насильства в Україні; 2) державна підтримка сім'ї з метою попередження усіх форм насильства щодо дитини, захисту її прав, підготовки до повноцінного життя в суспільстві; 3) відповідальність посадових осіб, громадян за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; 4) державна підтримка органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших організацій, що здійснюють діяльність із захисту прав дитини від усіх форм насильства.

Вітчизняна правова наука за останні роки поповнилася доробками з приводу становлення в Україні державної політики щодо дітей. Наприклад, І. Цибуліна визначає зміст «державної політики забезпечення прав дитини» [230], а О. Бабенко досліджує державну політику в сфері запобігання насильству в сім'ї [24]. Н. Лесько визначає «державну політику захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» як напрям внутрішньої правової політики держави, що формує основні завдання, принципи правового впливу на насильство та інші протиправні дії, що вчиняються стосовно дітей, а також надання всебічної допомоги постраждалим дітям, та виражається в нормах закону, практиці їх застосування [101, с. 5-6]. Слід визнати, що мова повинна йти, насамперед, про *правову* політику протидії насильству щодо дітей в Україні, де держава є лише суб'єктом. Цей аргумент частково підтверджується трансформацією під впливом інформаційного суспільства держав у суб'єктів партнерства і надання відповідних сервісних послуг. Тому, навіть незважаючи на зміну ролі сучасних держав, право залишається ефективним інструментом створення і впровадження політики протидії насильству.

Розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відбувається за усталеною формою систематизації нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення правового регулювання суспільних відносин в цій сфері. Н. Хомюк визначає структуру системи джерел права України як внутрішню її будову, яка відображає взаємоузгодженість та взаємодію нормативно-правових приписів у межах нормативно-правових інститутів, галузей, інших системних утворень, їх угруповання, що забезпечує цілісність системи в цілому з

метою належного правового регулювання [227, с. 5]. В Україні (станом на 2022 рік) діє понад трьохсот нормативних актів із захисту прав дітей, серед яких законодавчі акти, акти Президента України та постанови Кабінету Міністрів України, якими регулюються відповідні суспільні відносини в цій сфері. Наявна сукупність нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту дітей від насильства, складає самостійну підсистему у загальній системі національного права.

Як зауважує О. Кудрявцева, механізм захисту прав дитини у сучасному світі є багатокомпонентним, і вчені по різному визначають його склад і структуру. Але поза дискусією теоретиків і практиків зостається положення про те, що важливим елементом цього механізму виступає нормативно-правовий, або ж законодавчий механізм захисту прав і дітей в Україні. Він, у свою чергу, містить як національний (внутрішньодержавний), так і міжнародний компоненти [99, с. 92]. Загальні правові засадничі положення щодо гарантування прав дитини визначає Декларація про державний суверенітет України. Зокрема розділ X Декларації підтверджує «визнання переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» [52].

В основі системи національних нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства лежить Конституція України. Так, ст. 3 Основного Закону закріплює положення про те, що « <...> людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [90]. Ст. 28 Конституції України гарантує дитині право на повагу до її гідності: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню» [90]. Важливим для ідеології попередження насильства щодо дітей є положення ст. 52: « <...> будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом» [90]. Цитована стаття Основного Закону також закріплює механізми щодо упередження дискримінації дітей: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» [90].

Положення Конституції України щодо прав дитини деталізуються у відповідних законах України. Так, право дитини на захист від усіх форм насильства безпосередньо установлюється Законом України «Про

охорону дитинства» (стаття 10). Зокрема, кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [166]. Разом із тим визначено, що держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [166]. Відповідно до статті 2 Закону України «Про охорону дитинства», законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері [166].

До законодавчих джерел щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід віднести низку законів, положення яких створює умови для попередження насильницьких дій через соціальний захист дітей, їх виховання та освіту, охорону здоров'я тощо. Наприклад, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [162]. Стаття 26 Закону України «Про освіту» зобов'язує власника або уповноважений ним орган, керівника навчального закладу, створювати забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці та виховання у навчальних закладах [164]. Прийнятий у 2011 році Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [167] передбачає захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в тому числі дітей.

Теоретико-правовий підхід до нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні дозволяє класифікувати законодавчі акти відповідно до структурних елементів права дитини на захист від усіх форм насильства. Такий підхід спостерігається у деяких звітних документах міжнародних організацій. Наприклад, у стратегії ВООЗ «INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей» визначаються два зводи законів: до першого входять закони або акти, які держави-учасники повинні прийняти відповідно до Конвенції ООН про права дитини, яка зобов'язує ці держави вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів для захисту дітей від усіх форм насильства, поки вони знаходяться під опікою батьків, вихователів або інших осіб, які здійснюють догляд за ними; до другого зводу входять закони, що обмежують доступ молоді до алкоголю і вогнепальної зброї та зловживання ними, і цим протидіють основним факторам, що підвищують ймовірність стати жертвою або винуватцем насильства щодо дітей [9, с. 35]. Крім того, зазначається у Стратегії, прийняття законів про біженців та законів, що передбачають кримінальну відповідальність за дитячі шлюби, примусову працю, торгівлю дітьми, дитячу порнографію та заподіюють шкоду також може зробити свій внесок у зниження рівня насильства щодо неповнолітніх [9, с. 35]. Структурно сучасний закон, зауважує К. Сергєєв, переважно відображає складну змістовну конструкцію інститутів, норм, термінів, що утворюють логічну послідовність вимог до правил поведінки в широкому колі правовідносин [183, с. 160-161]. Вважаємо, що такий підхід можна застосовувати і на національному рівні законодавчого врегулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

Посилена інтеграція України у міжнародне співтовариство на фоні важкого стану у галузі профілактики та боротьби із проявами насильства щодо дітей змушують звернути увагу на «працездатність» окремих норм законів, що регулюють правовідносини в цій сфері. Існує нагальна потреба у створенні більш сучасних механізмів правового впливу на попередження ситуацій, пов'язаних із насильством щодо дітей. В рекомендаціях Комітету з прав дитини державам-учасницям, що містяться в зауваженнях загального порядку № 13 (2011) про право дитини на свободу від усіх форм насильства, можна зустріти таку

пропозицію: «здійснити комплексний перегляд усього національного законодавства з тим, щоб забезпечити його повну відповідність положенням Конвенції, серед іншого – розглянути можливість прийняття комплексного Закону про права дитини, який би повністю включав у себе положення Конвенції та її Факультативних протоколів» [83, с. 3].

Слід погодитись, що в Україні давно назріла необхідність прийняття окремого закону про права дитини, включаючи передбачене міжнародними угодами право на захист від усіх форм насильства. Як зауважує О. Вінгловська, відсутність в українському законодавстві принципу найкращого забезпечення інтересів дітей, передбаченого п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини, призводить до того, що в Україні не враховується загальновизнаний міжнародний стандарт про становище дитини в суспільстві як рівноправного члена, який потребує особливого захисту через свою фізичну та розумову незрілість і до досягнення повноліття залишається об'єктом піклування. Міжнародний стандарт про захист прав дитини, з урахуванням її найкращих інтересів, як рівноправного члена суспільства є юридичною основою для розробки Закону «Про права дитини» [39, с. 179]. Окрім цього, головною ціннісною мотивацією прийняття такого акту буде підвищення *рівня суб'єктності* самої дитини у користуванні наданої Конвенцією правами.

Дійсно, саме законодавче регулювання захисту прав дітей в Україні залишається на низькому рівні. Це явно бачиться на контрасті з правовим регулюванням цих питань у зарубіжних країнах. Наприклад, в Австрії порядок захисту прав дитини, окрім Федерального конституційного закону Австрії про права дитини [222], міститься у Федеральних законах «Про Суди у справах неповнолітніх» 1988 року, «У справах молоді» 1989 року, «Про зайнятість дітей» 2010 року та інших законах. Загалом за останні роки спеціальні нормативно-правові акти, присвячені правам дитини (закони, хартії, кодекси тощо) прийняті у більшості країн з різних регіонів планети. Хоча, як відзначається у дослідженні «Реформа законодавства і здійснення Конвенції про права дитини» Дослідницького центру ЮНІСЕФ «Інноченті», всеосяжні закони про дітей не є поширеним явищем в західноєвропейських країнах [178, с. 21]. Багато з прав і принципів, викладених у Конвенції, закріплено у Законі України «Про охорону дитинства», проте його

стаття 10, що встановлює право дитини на захист від усіх форм насильства, не відповідає міжнародним правовим стандартам, морально та функціонально застаріла та потребує модернізації. Зважаючи на наявність багатьох об'єктивних причин, що не дозволяють сподіватися на прийняття найближчим часом окремого закону про права дитини, слід внести вже у діючу норму певні доповнення: закріпити термін «насильство» як основний, визначити таку форму насильства, як інформаційне насильство, визначити положення, відповідно до якого кожна дитина як жертва насильства чи експлуатації має право відповідно до закону на достатню компенсацію та реабілітацію.

У сучасному національному праві права людини, зокрема право дитини на вільний, без усілякого насильства розвиток, відносяться до об'єктів національної безпеки, а їх ефективне забезпечення є запорукою успішності євроінтеграційної політики нашої держави. Проведення вкрай важливих для країни реформ, впевнений рух до європейських співтовариств, що мало вираз у підписанні Угоди про асоціацію України з ЄС, внесенні відповідних змін до Конституції та прийняті у 2019 році Указу Президента України «Питання європейської та євроатлантичної інтеграції», стали визначальними факторами в ідеології правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід визначати у невідривному зв'язку із практикою захисту цього виду прав дитини європейськими країнами, що входять в ЄС, а також під кутом зору безпекової стратегії Організації Північноатлантичного договору.

Такі тенденції позначаються на характері законотворчості останніх років – багато норм національних актів різного рівня спрямовані на нормативно-правове врегулювання питань забезпечення прав людини, зокрема це стосується і права дитини на захист від усіх форм насильства. Так, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» (ст. 3), державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності [161]. У Стратегії національної безпеки України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної

політики національної безпеки» (п. 1) [197]. Серед напрямків, які сприяють реалізації пріоритетів, визначених Стратегією, зазначено: захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди; забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту (п. 6) [197]. Важливо, що Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Як зазначено в Указі, цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України [170], що створює міцне підґрунті для реалізації правової політики протидії насильству щодо дитини в Україні.

Посилення євроінтеграційних тенденцій, зближення національного права із європейським правом і правом Європейського Союзу відповідно до положень Угоди про асоціацію з ЄС, вже дало свої плоди у вигляді, наприклад, початку ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, та прийняття у 2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [152], предметом регулювання якого є правовідносини, що виникають у процесі запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема щодо дитини. Прийнятий у 2018 році Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [149] також враховує європейські практики боротьби з цим явищем і є реакцією на поширення булінгу в навчальних закладах України, що вимагає подальшої розробки правових засобів попередження такого типу насильства щодо дітей.

До кодифікованих нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства відносяться Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Житловий кодекс України, Кодекс законів про працю України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Наприклад, відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України, жорстоке поводження з дитиною є однією з підстав для позбавлення батьківських прав [189]. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» КУПАП було доповнено статтею 39¹ «Направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі», статтю 173² викладено у новій редакції, а також додано главу 13. «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису». 01 липня 2021 року Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [150] Верховна Рада України посилила відповідальність за домашнє насильство, у тому числі таке, що вчиняється щодо дитини.

Важливим є дія норм кримінального законодавства, що визначає високу ступінь суспільної небезпеки та встановлює кримінальну відповідальність за злочини проти дітей (умисне вбивство дітей (ст. 115 КК України), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), доведення дітей до самогубства (ст. 120 КК України), нанесення тілесних ушкоджень різних ступенів тяжкості (ст. 121-125 та 128 КК України), побої та мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України), погроза вбивством (ст. 129 КК України), незаконне позбавлення волі або викрадення дитини (ст. 146 КК України), залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України) тощо). У 2018 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яким, зокрема було посилена кримінальна відповідальність за сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи (п. 3 ст. 153 КК України) [98].

Одним із дієвих видів джерел в системі законодавства, що регулює правовідносини у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, є укази Президента України. Зокрема, Указом Президента України від 11.08.2011 р. № 811 [140] було затверджено таку важливу спеціалізовану правозахисну інституцію як Уповноважений Президента України з прав дитини, який згодом

трансформувався у Радника – уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Концептуальні засади розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх закладаються Указом Президента від 24.05.2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [159].

У затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 Національній стратегії у сфері прав людини зазначено, що поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризових ситуаціях ризику непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства [128]. Важливо, що прийняття Стратегії зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері. Однією зі стратегічних цілей визначено «Забезпечення прав дитини» (§ 18) – права дітей в Україні забезпечуються та захищаються відповідно до загальновизнаних міжнародних, у тому числі європейських, стандартів; враховуються найкращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються [128].

До правових джерел у сфері забезпечення права дитини від усіх форм насильства в Україні можна віднести і окремі акти Кабінету Міністрів України. Так, забезпечення захисту дітей від насильства визначено одним із пріоритетів Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453 [153]. Важливими є постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» [157]; постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» [159]; постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587 «Про організацію надання соціальних послуг» [163]; постанова

Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [155].

Відомче регулювання питань попередження насильницьких дій щодо дітей здійснюється положеннями наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 №3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» [154] та іншими відомчими актами, що зазвичай визначають порядок взаємодії суб'єктів публічної влади, у тому числі з питань попередження насильства щодо дитини.

Важливу роль у забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відіграють судові, прокурорські, слідчі й інші юрисдикційні органи з їх значною правоохоронною та правозастосовною практикою. Так, метою наказу «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» є забезпечення належної організації діяльності органів прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству [165]. При цьому судові органи і правоохоронні органи мають більш активно застосовувати правовий прецедент, корегуючи тим самим реалізовану ними правову політику, перевіряючи її на життєвість і ефективність. Є. Бондаренко виділяє важливу ознаку правового прецеденту – його перспективність, яка відображає потенційну можливість соціального регулятора стати нормою права, тобто «формально-юридичним» джерелом права у зв'язку з його соціальною важливістю та необхідністю [32, с. 9]. Для цього є відповідні правові підстави, визначені, наприклад, положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Така правова діяльність здатна виявляти слабкі і сильні сторони правової політики протидії усім формам насильства щодо дитини в Україні, вносити необхідні пропозиції і рекомендації з її вдосконалення.

Безумовно, до системи національних правових джерел

забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід зараховувати судові рішення. Останні роки у правовій науці дискутується питання щодо судової нормотворчості, окремі вчені небезпідставно визнають за органами судової влади не лише правозастосовну, а й правотворчу функцію. Вагомим аргументом для цих роздумів стало активне використання у правій системі судового прецеденту, адже рішення як українських, так і міжнародних судів часто застосовують це джерело права. Істотний вплив на розвиток міжнародно-правових стандартів прав дитини чинять постанови Європейського суду з прав людини.

У системі міжнародно-правового захисту прав людини особливе місце займає Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Європейська конвенція не містить статей, що безпосередньо регулюють і захищають права дітей, однак ст. ст. 5, 6 Європейської конвенції, ст. 5 Протоколу № 7 до неї можуть бути застосовані також до дитини, яка є суб'єктом міжнародного права нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин.

З огляду на сформовану практику Європейського суду з питань, що стосуються захисту прав дітей, слід зазначити, що зазвичай інтереси неповнолітніх в Європейському суді представляють їх батьки. Проте, дитина має право скористатися допомогою адвоката (ст. 6 Європейської конвенції) або громадської організації відповідно до національного законодавства, якщо з яких-небудь причин визначити батьків представниками дитини неможливо. Подібний підхід особливо актуальний, коли інтереси дитини вступають у протиріччя з інтересами її батьків або опікунів.

Серед основних проблемних сфер, в яких Страсбурзькі органи досі здійснювали захист прав дитини, можна назвати жорстоке поводження і бездоглядність (ст. ст. 3 та 8 Європейської конвенції) та захист від дискримінації (ст. 14 Європейської конвенції). Зокрема, на підставі названих статей Європейської конвенції Європейським судом були розроблені певні правові стандарти, що регулюють положення дітей в міжнародному праві. У цьому ракурсі можна відзначити Рішення ЄСПЛ у Справі «Опуз проти Туреччини» [136]. Це рішення Європейського суду є достатньо революційним і надзвичайно важливим у сфері

боротьби із домашнім насильством. По-перше, суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, визнавши ті проблеми, які виникають через латентність та nereагування на це правопорушення з боку правоохоронних органів, і підкресливши серйозність, з якою держави повинні вживати відповідних заходів з метою протидії цьому порушенню прав людини. По-друге, домашнє насильство було визнано жорстоким поведженням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження. Суд звернув увагу, що ст. 3 у поєднанні зі ст. 1 Європейської конвенції вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню, включаючи таке жорстоке поведження з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи мають перебувати під особливим державним захистом від такого серйозного посягання на персональну недоторканість (§159). По-третє, надзвичайно важливим є той факт, що вперше суд визнав нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі як порушення статті 14 Конвенції, тобто положення про недискримінацію. Суд проголосив, що нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їх право на рівний захист перед законом, навіть за відсутності наміру такої дискримінації (§184-191) [201, с. 46-47].

Окрім стандартів, розроблених безпосередньо самим Європейським судом, при обґрунтуванні порушення права дитини на захист від усіх форм насильства допускаються і заохочуються посилення і на інші міжнародно-правові акти, в яких закріплюються права дитини, мова йде, насамперед, про Загальну декларацію прав людини та Конвенцію ООН про права дитини. Скарги щодо захисту прав дитини входять до першої категорії скарг відповідно до політики пріоритетного розгляду скарг у Європейському суді з прав людини. Тобто вони визнаються Судом найважливішими у порівнянні з іншими порушеннями Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [110, с. 489].

Україна як незалежна держава Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (п. 1) визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в

усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. На підтвердження обов'язку держави виконати рішення Європейського суду у справах проти України Верховна Рада прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У п. 1 ст. 2 цього Закону підтверджено обов'язковість виконання Україною рішення Європейського суду відповідно до ст. 46 Конвенції.

Сам механізм застосування рішень ЄСПЛ українськими судами становить на сьогодні окремий предмет наукових пошуків для вітчизняної науки права, однак зараз можна впевнено казати про те, що судові рішення національних судових органів в частині забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, при дотриманні вимог Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», є важливим джерелом у системі галузевих актів в цій сфері, адже суди здійснюють правотворчу діяльність в напрямку реалізації правової політики протидії насильству щодо дітей. Особливо показовою в цьому ракурсі є динаміка розгляду судами справ, пов'язаних із проявами домашнього насильства. Так, відповідно до статистичних даних, розміщених на порталі «Судова влада України» [200], у 2020 році на розгляді суду перебувало 1877 кримінальних проваджень за ст. 126-1 КК України (Домашнє насильство) та 130670 справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП (Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування).

Вагоме місце в системі нормативно-правових актів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні займають *норми міжнародних угод* у сфері прав людини. Із набуттям Україною незалежності значення міжнародного права у розвитку вітчизняного права тільки збільшується, а вирішення такого питання, як захист прав дитини від насильства об'єктивно перейшло у сферу міждержавних відносин – двосторонніх і багатосторонніх. Система права України включає в себе не тільки Конституцію, закони та інші внутрішньодержавні правові акти, а й загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори. Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами

внутрішньодержавного сформульовано в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. (ст. X). Прийнята у 1996 році Конституція України встановила, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9) [90]. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [160]. Ці положення мають загальне значення і поширюється на різні сфери діяльності суб'єктів публічної влади, особливо тих, хто відповідає за забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Слід погодитись із Р. Шурдуком, що Україна в своїй діяльності керується й загальними принципами міжнародного права, втіленими у Статуті ООН, інших документах ООН, ОБСЄ та Ради Європи [235, с. 12].

Україна є учасником міжнародних договорів, які своїми положеннями так чи інакше регулюють питання захисту дітей від насильства. Зокрема, це Конвенція про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Міжнародна конвенція про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей; Конвенція про права інвалідів; Конвенція про заборону та прийняття негайних заходів для усунення найгірших форм дитячої праці; Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу; Додатковий протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, та інші акти.

Одночасно з універсальними міжнародними договорами, Україна здійснює активне впровадження у національне право європейських актів у сфері захисту прав дитини. Серед них можна виділити договори,

укладені в рамках Організації з безпеки і співпраці в Європі, Ради Європи, Європейського Союзу. Для більш якісного правового забезпечення права дитини від усіх форм насильства, Україна підписала низку документів Ради Європи: Європейську соціальну хартію та Європейську соціальну хартію (переглянуту); Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми; Конвенцію про контакт з дітьми; Конвенцію про кіберзлочинність; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей; Гаазьку конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Гаазьку конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей та інші акти.

Незважаючи на те, що більшість міжнародних договорів у сфері захисту дітей від насильства ратифіковані Україною, а їх норми формально визначають зміст стратегічних документів Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, практика захисту дітей від усіх форм насильства в нашій країні є вкрай незадовільною. Як ми вже зазначали, це відбувається, здебільшого, через недостатню рецесію положень міжнародного права в частині протидії насильству щодо дітей. Ми поділяємо думку О. Шевченко-Бітеньської про те, що практика застосування міжнародних угод у галузі прав дитини залишається формальною або не відповідає зобов'язанням держави [232, с. 170].

Для об'єктивності слід сказати, проблема захисту дітей від насильства є достатньо складною навіть для країн з високими правовими та економічними стандартами. Наразі у Німеччині, незважаючи на зусилля, що вживаються державою, щорічне фіксоване число випадків застосування насильства щодо дітей практично не знижується [8]. Питання попередження насильства щодо дітей давно є у порядку денному в європейських державах, які спільно намагаються виробити комплексні підходи до вирішення цієї проблеми, зокрема у напрямку підвищення ефективності реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань. Україна як член Ради Європи не повинна бути осторонь від вирішення цих питань – ухвалення міжнародно-правових

документів регіонального значення, а також діяльність контрольних міжнародно-правових механізмів є запорукою поліпшення ситуації в сфері протидії насильству щодо дітей.

Як ми бачимо, за довгі роки подолання проблеми насильства щодо дітей міжнародна спільнота сформувала широкий каталог універсальних та регіональних актів різного політичного та юридичного значення. Зважаючи на те, що Україна є активним учасником зазначених міжнародних угод, для вітчизняної науки права та суб'єктів законотворчості постає актуальне та практичне завдання коректного впровадження міжнародних норм у цій сфері до національного законодавства. Імплементация в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства є загальною теоретичною проблемою розуміння вітчизняною наукою права механізмів впровадження у національне законодавство норм міжнародного права. В Україні цій проблемі присвячено чимало наукових публікацій, але так чи інакше усі вони розвивають міжнародно-правову доктрину, відповідно до якої механізм впровадження у національне законодавство норм міжнародного права реалізується в межах найбільш поширених концепцій трансформації, імплементації та інкорпорації, де концепція імплементації виступає альтернативою концепціям трансформації та інкорпорації і передбачає здійснення норм міжнародного права через національний організаційно-правовий механізм. Як зауважує Д. Терлецький, кінцевою метою діяльності уповноважених органів держави із створення, зміни чи скасування національно-правових норм має бути забезпечення належного виконання всіх обов'язкових для України міжнародних договорів і водночас закріплення юридичних умов безпосереднього застосування певних міжнародних договорів, тобто регламентація їх дії в національному правовому просторі як безпосередніх регуляторів суспільних відносин, що є предметом національного права [206, с. 399].

Необхідність впровадження в національне право норм міжнародного права, що стосуються забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, вимагає дотримання *двох принципових позицій*. По-перше, не має значення, в якій спосіб буде впроваджено в національне право норми міжнародного права у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, цей спір між

прихильниками тієї чи іншої концепції в даному випадку непродуктивний – головним завданням для України є досягнення бажаної мети створення для дитини безпечних умов життя та розвитку власного потенціалу. По-друге, слід змінити акценти під час вирішення цієї проблеми з теоретичних на практичні [187, с. 165].

Діяльність уповноважених органів держави щодо визначення механізму впровадження в національне право норм міжнародного права, що регулюють питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, не повинна зводитись до певних способів, а мати конкретну вказівку на пріоритетність норм міжнародного права та орієнтацію на досягнення кінцевої мети. Тобто потрібно більше звертати увагу на регламентацію дії суб'єктів публічної влади в національному правовому просторі як безпосередніх регуляторів суспільних відносин, що є предметом національного права. Як слушно зауважує Є. Тітов, «за такого підходу різноманітні, іноді доволі абстрактні, концепції можуть перетворитися на конкретні практичні механізми, використання яких буде носити не методо-орієнтований (тобто суто теоретичний), а об'єктно-орієнтований (тобто суто практичний) характер» [208, с. 32].

Норми міжнародних угод з питань забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства імплементуються у національне законодавство через національний організаційно-правовий механізм, при цьому для України існує обов'язок виконати таку норму міжнародного права. Кожна держава в силу принципів міжнародного права, зобов'язана у своїй правовій системі створювати необхідні передумови здійснення міжнародного права їй самою як основним суб'єктом реалізації права. Іншими словами, основні умови реалізації норм міжнародного права створюються внутрішньодержавними правовими засобами на території держави-учасниці. Особливо це має значення при збігу предметів спільного регулювання внутрішньодержавного і міжнародного права, коли регулювання відносин відбувається за участю суб'єктів національного права». Тому на початковій стадії процесу імплементации в національне право норм міжнародного права, що регулюють питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, передбачається кореспондування прав і обов'язків за міжнародним договором і нормам міжнародного права від держав-адресатів до суб'єктів

внутрішньодержавного права.

Іншою проблемою, що не дозволяє вважати нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства задовільним, полягає у тому, що в сучасному українському праві спостерігається певна «розірваність» міжгалузевих і міжпредметних зв'язків, що, в свою чергу, перешкоджає вдосконаленню правового регулювання в цій сфері, заповненню прогалин і подолання колізій, реалізації на практиці визначених в законодавстві норм. За часів незалежності в різних галузях вітчизняного права (конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного та ін.) сформувався величезний масив нормативних актів, так чи інакше пов'язаних із регулюванням прав дитини, накопичений великий обсяг знань, що містять рекомендації щодо реалізації прав неповнолітніх. Говорячи про право дитини на захист від усіх форм насильства як про правову конструкцію, необхідно визначити місце цієї норми права в системі нормативних актів, що регулюють правовідносини за участі неповнолітніх. Збільшення випадків насильства щодо дітей в Україні та світі, розширення форм насильства та застарілість правових інструментів боротьби із цим явищем говорить про те, що право дитини на захист від усіх форм насильства є вкрай важливим об'єктом правового регулювання, який необхідно вивчати в межах *комплексного міжгалузевого інституту прав людини*.

Комплексність у вирішенні цих проблем є фактором, що об'єднує право та політику, у нашому випадку – державну правову політику протидії насильству щодо дитини; також цей підхід співвідноситься із позицією Ради Європи, що викладена у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021 рр.), стосовно заохочення *комплексного* підходу до захисту від насильства (п. 3.1). Лише за таких умов можливо у правовий спосіб вирішити проблеми нормативно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, створити більш сучасні, адаптовані під рухливі соціальні процеси, правові механізми захисту суб'єктами публічної влади України дитини від насильства в усіх його проявах.

За законами діалектики, система права формується під впливом ідеології, економічних відносин і законотворчої діяльності. В Україні ідеологія відношення до дитини, правова політика протидії насильству щодо дітей, ще тільки формуються, в той час як для регулювання цих

відносин склалися усі передумови – насамперед, мова йде про об'ємну законодавчу базу, що регулює правовідносини за участі дітей, та активне застосування правового прецеденту. Дійсно, норми, що регулюють правовий захист дитини, її права та законні інтереси, містяться в галузях міжнародного, кримінального, адміністративного, фінансового, податкового права – тобто галузях публічного права. Особливо слід відзначити роль теорії держави і права у формуванні положень і норм, що стосуються правового становища дитини. Саме в цій науці формується основа для розвитку правового положення дитини, створення правових механізмів її захисту від різних форм насильства. Що ж стосується юридичних норм, що закріплюють права дитини, то вони, без сумніву, теж поступово стають окремим інститутом. Зміст норм з питань захисту прав дитини, які містяться в інших правових інститутах, викликає на практиці незручності в їх застосуванні. Тому право дитини на захист від усіх форм насильства слід визнати частиною комплексного *міжгалузевого* інституту прав людини, і в межах цієї окремої галузі воно повинно вивчатися і вдосконалюватися у майбутньому.

В. Хряпченко, досліджуючи загальнотеоретичні особливості процесу формування нових галузей українського права, зауважує, що цей процес відбувається в рамках «різномної» моделі галузевої системи права, в якій не лише тимчасово зберігаються, постійно змінюються чи раптово зникають правові норми, інститути права та цілі галузі права, але й періодично з'являються усе нові види правового регулювання, які швидко консолідується у нові «комплексні» галузі права [229, с. 8]. Права дитини, зокрема право на захист від усіх форм насильства, досліджується в межах загальної теорії прав людини – нової галузі знань, що з'явилася наприкінці ХХ століття в західних університетах. Теорія держави і права як наука високого рівня узагальнення державної дійсності, наука, що досліджує загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ, звичайно, досліджує і тематику прав людини. Із приводу цієї галузі, її структури та змісту, і надалі відбуваються дискусії, проте стосовно прав дитини, включаючи право на захист від усіх форм насильства, теорія права вивчає їх крізь призму соціально-юридичної категорії; принципів права; нормативної форми взаємодії індивідів суспільства і держави; принципів діяльності суб'єктів

публічної влади; політичної, моральної, правової свідомості і культури; концепції суб'єктивного права.

Отже, за результатами дослідження цього підрозділу можна зробити наступні висновки і пропозиції:

1. Складнощі у нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні утворюються внаслідок недостатньої рецесії положень міжнародних угод, предметом яких є протидія насильству щодо дітей, або ж формальної їх імплементації без подальшої розробки механізму правозастосування на національному рівні, та переважно невірного трактування органами публічної влади національних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, або ж їх повного ігнорування. Отже, нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямків: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

2. У сучасних умовах розвитку міжнародного і національного права виявляється доцільним здійснення глобальної стратегії, яка передбачає створення однакової внутрішньодержавної соціально-правової бази нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії насильству щодо дитини. Особливо важливим слід вважати розвиток міжнародного співробітництва в сфері захисту прав дітей, підвищення рівня праворозуміння та правореалізації суб'єктами публічної влади міжнародних стандартів в цій сфері. Основними в системі нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії насильству щодо дитини в Україні, є Конституція України, закони Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні угоди та інші правові акти. Джерела права у сфері захисту дитини від насильства існують не розрізнено, а взаємодіють та доповнюють одне одного, що дозволяє стверджувати про об'єктивність існування їх системи. Під цією системою (підсистемою) слід розуміти ієрархічну систему (підсистему) нормативно-правових актів чинного законодавства,

взаємопов'язаних між собою єдиною метою утвердження та забезпечення прав дитини, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства.

3. Право дитини на захист від усіх форм насильства є своєрідною моделлю врегульованих правом тих елементів суспільних відносин, де одним з учасників виступає дитина. Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є методом пізнання національного права (його відповідності вимогам щодо особливого захисту дитини від насильства) і суспільних відносин, врегульованих їм, являючи тим самим правову конструкцію. Модельний статус права дитини на захист від усіх форм насильства полягає у тому, що це право відображає правову політику протидії насильству щодо дітей в усіх його проявах, діючи однаково при виникненні типових ситуацій. Право дитини на захист від усіх форм насильства є частиною комплексного міжгалузевого інституту прав людини, а діяльність суб'єктів публічної влади у напрямку протидії насильницьким проявам щодо дітей відтворює інституційні елементи, серед яких основними є об'єкт, правові засоби та методи.

2.3. Зарубіжний досвід правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства та його застосування в Україні

У часовому та історичному вимірах міжнародний досвід правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства починає формуватися у ХХ ст., коли ставлення до проблем дітей під впливом міжнародного права набуває якісно нових, універсальних для більшості країн світу характеристик. Права і свободи дитини, зокрема право на ненасильницькі умови розвитку, закріплюються у всесвітньо відомих міжнародних угодах, що ратифіковані багатьма державами-членами ООН. Але навіть після зміни правової свідомості щодо становища дитини у соціумі, форми, що протягом тисячоліть використовувалися дорослими для покарання, використання дітей і самоствердження у власних очах, нікуди не поділися, а насильство як соціальне явище залишається актуальною проблемою для світової спільноти.

Наразі, за даними ООН, майже 3 з 4 дітей – або 300 мільйонів дітей – у віці 2-4 років регулярно зазнають фізичного покарання

та/або психологічного насильства з боку батьків та опікунів. Щороку спостерігається понад 41 000 смертей дітей віком до 15 років. Ця цифра не показує справжній ступінь проблеми, оскільки значна частина смертей через жорстоке поводження з дітьми неправильно трактується до падінь, опіків, утоплення та інших причин [22]. За даними Дитячого фонду ООН, щороку у світі понад 1 млн дітей стають жертвами торгівлі людьми, а близько 2 млн дітей використовується у «секс-індустрії» [194]. Особливо актуальним є питання боротьби з насильством у будь-якій формі щодо дітей, які опинилися в зоні воєнного конфлікту. У 2019 році Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ опублікував матеріал про найгірші місця для дітей у світі – зони збройних конфліктів, у яких діти зазнають нападів, отримують поранення, беруть участь у бойових діях, використовуються як живий щит, втрачають свої домівки, можливість отримати освіту чи медичну допомогу і перебувають у постійній небезпеці. До цього списку потрапила і Східна Україна. Окупація східних територій України росією призвела до руйнівних наслідків для системи освіти. Було знищено та пошкоджено сотні шкіл, а 700 тисяч дітей і підлітків наразі змушені вчитися у нестабільних умовах, в обстановці мінливої боротьби і небезпек, пов'язаних з боєприпасами, що не вибухнули. Ситуація особливо важка для 400 тисяч дітей, які живуть не більше ніж за 20 км від «лінії зіткнення», яка розділяє райони, контрольовані українським урядом, і непідконтрольні території. На цій території обстріли і надзвичайно високий рівень мінної небезпеки становлять смертельну загрозу для дітей [124]. Після 24 лютого 2022 року у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю дітей через війну, розв'язану російською федерацією, 14218 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, були переміщені (евакуйовані) на більш безпечні території України і за кордон. Проте, більшість статусних дітей продовжують перебувати за постійним місцем проживання, в основному в безпечних чи умовно безпечних територіях, але 5495 дітей станом на 01.07.2022 р. перебувають на окупованій чи непідконтрольній Уряду України території [61, с. 9].

Злочини проти дітей свідчать про збереження у суспільній свідомості стереотипу про неповноцінність дітей як суб'єктів соціуму. У всіх суспільствах продовжує існувати і так зване структурне

насильство, яке легітимізується в культурі, соціальних символах, традиціях і ритуалах. Для України, яка стала на шлях інтеграції до європейських спільнот, вкрай важливо не тільки декларативно, а й реально продемонструвати негативне ставлення до насильства щодо дітей, створити передумови впровадження правової політики протидії такому роду насильства. У будь-якому разі ця проблема має вирішуватися правовими методами, за допомогою правових інструментів, що гарантує ефективну діяльність органів державної влади, інших суб'єктів публічної влади, із профілактики та припинення насильницьких дій щодо дитини, відновлення її фізичного та психологічного стану, надання різного виду допомоги постраждалим дітям.

Усвідомлення проблеми подолання насильства щодо дитини спричинило активізацію правового регулювання цих питань в державах сучасного світу. Як наслідок, досвід зарубіжних країн у подоланні насильницьких проявів щодо дитини стає предметом вивчення вітчизняними авторами [41; 102; 108; 115 та ін.]. Зокрема, Н. Лесько, досліджуючи досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства, здійснює своєрідний умовний поділ держав світу на групи, застосовуючи такі критерії: наявність або відсутність спеціальної правової бази щодо попередження насильства в сім'ї; коло осіб, які підпадають під захист як члени сім'ї; форми та методи діяльності стосовно попередження насильства щодо дітей; відповідальність осіб, що вчиняють насильство в сім'ї; підстави, при наявності яких можуть застосовуватись заходи з попередження насильства в сім'ї [100, с. 245-246]. На нашу думку, при здійсненні теоретико-правової характеристики права дитини на захист від усіх форм насильства визначальними критеріями правового регулювання цього процесу на міжнародному рівні є: а) різновид політичного устрою, тобто загальне відношення країни до прав людини як до певної цінності, та б) характер національної правової системи. До того ж, найбільш релевантними видаються результати при вивченні правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в демократичних країнах світу, насамперед тих, які відносяться до європейського регіону.

Правове регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в зарубіжних країнах основане на імплементації відповідних

міжнародних угод, насамперед мова йде про універсальну Конвенцію ООН. Безпосередньо право дітей на захист від насильства, зловживання і відсутності піклування визнається в різних статтях Конвенції, включаючи статті 19, 28, п. 2 і 37 (а). Стаття 19 зобов'язує держави захищати дітей від «всіх форм фізичного або психологічного насильства, образи або зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження або експлуатації, включаючи сексуальні зловживання» з боку батьків, опікунів або будь-яких осіб, що піклуються про дітей. У статті 39 визнається право дітей на реабілітацію в разі нехтування, експлуатації або зловживання [87].

Найчастіше насильство щодо дитини карається за кримінальним законодавством. Так, на початку століття у Чехії, Румунії, Словенії, інших країнах Центральної та Східної Європи, прийняті нові закони або внесені поправки до існуючих законів для того, щоб ввести кримінальну відповідальність за види жорстокого поводження з дітьми, які не включені в старе законодавство, або посилити покарання за такі злочини. Більшість західноєвропейських країн також прийняли нове законодавство з цього питання. Деякі поправки були внесені до шведського законодавства, зокрема стосовно жорстокого поводження з дітьми та відсутності турботи про дітей. У 1998 році обов'язок повідомляти про факти, які вказують, що дитина потребує захисту, було поширено зі спеціалістів на широкий загал, також був встановлений граничний чотиримісячний термін для розслідування таких справ.

У Франції в 1989 році прийнято закон, що зміцнює систему розгляду справ, пов'язаних із жорстоким поводженням з дітьми та відсутністю турботи. У Великобританії Законом про дітей 1989 року введено деякі важливі нові заходи, що стосуються жорстокого поводження і відсутності турботи про дітей. Але, як відзначається у Доповіді [178, с. 68], більшість ініціатив, зроблених з того часу, носять програмний, а не законодавчий характер.

Найбільшою детальністю та конкретикою вирізняється законодавство з питань протидії такій формі насильства, як домашнє насильство. У світовій практиці правового регулювання з цього приводу існує *два основних підходи*: 1) ресторативний, спрямований на збереження родини шляхом врегулювання внутрішньосімейного конфлікту, та 2) каральний, спрямований на руйнування циклу

насильства шляхом розірвання відносин між конфліктуючими сторонами. Прийняття у 1996 році Модельного законодавства ООН про насильство в сім'ї [120] стало початком для національної законотворчості, спрямованої на попередження сімейного насильства. У Модельному законодавстві визначено основні цілі закону про насильство в родині, розкрито механізм подачі скарг потерпілими. Окрім того, передбачені права жертв, алгоритм дій державних органів, в тому числі поліції, з реагування на факти насильства в сім'ї та подальшого захисту прав жертв насильства, обов'язки поліцейських, службовців юстиції і суду, описана процедура звернення та видачі охоронного ордеру, відображені заходи, спрямовані на надання екстреної допомоги і допомоги неекстренного характеру. Багато новел з Модельного законодавства про насильство в сім'ї ООН отримали своє закріплення у нормах українського законодавства, зокрема у Законах України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про охорону дитинства», а також деяких підзаконних актах.

Слід зазначити, що спеціальні закони про захист від домашнього насильства діють у більш ніж 126 країнах, у тому числі у пострадянських країнах (Грузія, Азербайджан, Литва, Киргизстан, Казахстан, Молдова, Таджикистан та ін.). Практика свідчить, що національні закони про протидію домашньому насильству довели свою ефективність. Після прийняття відповідних актів, у Молдові та Киргизстані випадки внутрішньосімейного насильства скоротилися на третину, а в США число внутрішньосімейних вбивств скоротилося у чотири рази.

Національне законодавство зарубіжних країн в даній сфері має певну специфіку, обумовлену, як ми вже зазначали, загальною культурою відношення до прав певних категорій осіб. У переважній більшості країн, коло осіб, що охороняються відповідними законами, складають гетеросексуальні сімейні пари та інші члени родини. Однак деякі країни забезпечують законодавчий захист також партнерів і колишнього подружжя (Азербайджан), співмешканців і колишніх співмешканців (Болгарія), сусідів, які проживають спільно в межах житлового приміщення (Казахстан), інтимних партнерів (Бельгія). В окремих країнах коло осіб, які підпадають під захист, ще більш розширено. Наприклад, в Іспанії родинні відносини, що охороняються

законом, визначаються як відносини з чоловіком або колишнім чоловіком, або неподружні романтичні і сексуальні відносини осіб, які проживають окремо, так само як і відносини між членами родини або домогосподарства – старшими і молодшими поколіннями, кровними родичами, особами, які проживають разом, а також неповнолітніми або особами з обмеженими можливостями, які перебувають під опікою.

Корисним для України у світлі євроатлантичної інтеграції є досвід правового регулювання питань боротьби з домашнім насильством в країнах ЄС. Наразі в *Іспанії* насильство щодо дитини місцеве законодавство кваліфікує як злочин і передбачає за нього тюремне ув'язнення від одного до п'яти років. У цій країні основними методами реагування на насилля є здійснення систематичного контролю за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на всі насильницькі дії щодо неповнолітнього, відповідно до якої в разі вчинення правопорушення застосовується обов'язковий арешт, обов'язкове судове провадження, обов'язкове інформування громадськості про такий факт [59, с. 103-104]. За вчинення насильства у родині законодавством *Республіки Польща* передбачається виключно кримінальна відповідальність. До обов'язків працівників поліції у цій сфері відноситься проведення, наскільки це є можливим, з особою, щодо якої існує підозра, що вона вчиняє насильство в сім'ї, роз'яснювальної бесіди про кримінальну відповідальність за насильство у сім'ї та пояснення такій особі необхідності поводитися відповідно до закону і правил суспільного співжиття [115, с. 101-103].

Профілактика насильства в останні роки перебуває серед пріоритетів соціальної політики *Болгарії*. Відповідно до закону, прийнятому у 2005 році, домашнє насильство визначається як «будь-який акт фізичного, психічного і сексуального насильства, а також спроба зробити його, примусове обмеження особистої свободи і особистого життя щодо осіб, які перебувають або перебували в сімейних чи родинних стосунках, у фактичному подружньому співжитті, або які живуть в одному будинку» [71]. Практика вирішення проблем насильства в Болгарії умовно поділяється на превентивну і кризову інтервенцію. Превентивна робота орієнтована на подолання причин, що породжують насильство в сім'ї, а кризова – на обмеження і усунення його наслідків. У Законі про захист від насильства в сім'ї

передбачаються наступні заходи захисту: зобов'язання насильника утримуватися від вчинення домашнього насильства; наказ кривдникові покинути будинок на термін, визначений судом; заборона кривдникові наближатися до будинку, місця роботи і місцях соціальних контактів з потерпілою особою на умовах і термін, визначений судом; визначення на час місце проживання дитини у потерпілого батька (або у батьків), який не здійснював насильства, якщо це не суперечить інтересам дитини; зобов'язання кривдника відвідувати спеціалізовані програми розвитку належної поведінки; направлення постраждалих осіб відвідувати відновлювальні програми (чл. 5, ал. 1) [71]. У наступні роки прийнятий закон став предметом обговорення серед фахівців, які зосередили увагу на такі основні теми: введення кримінального покарання за домашнє насильство, у тому числі, і за відмову відвідувати спеціальні програми; зобов'язання сплатити тим, хто вчинив насильство, програму із відновлення постраждалій стороні; законодавча стандартизація програм допомоги постраждалим від насильства і тим, хто застосовує насильство в сім'ї; програма фінансування неурядових організацій, що здійснюють соціально-психологічну допомогу родинам, які постраждали від насильства.

У 2009 році в болгарський Закон про захист від насильства в сім'ї були внесені важливі зміни, метою яких є гарантія більш високого ступеня захисту дітей і поліпшення заходів превенції. Дефініція поняття «домашнє насильство» в новій редакції закону доповнена формами «емоційне» і «економічне» насильство. Як форму насильства над дитиною тепер розцінюється і домашнє насильство над іншим членом сім'ї, вчинене у присутності дитини (чл. 2, ал. 2) [71]. У Законі передбачається примусове виселення кривдника зі спільного житла поліцією, якщо він не покине його добровільно (чл. 21, ал. 2) [71]. Окрім того, відповідно до закону, передбачено щорічне виділення коштів із державного бюджету на фінансування програм з профілактики та захисту від домашнього насильства та виховних програм для тих, хто здійснює подібні протиправні дії (чл. 6, ал. 7) [71].

Серед держав-членів ЄС Німеччина демонструє різноплановий підхід до подолання насильства щодо дітей. Забезпечення прав дітей та молоді є найбільшим пріоритетом в діяльності органів влади та громадянського сектору. Захист прав дитини забезпечується у будь-якому віці і у будь-якій життєвій ситуації, однак кожен рік статистика

фіксує значну кількість проявів насильства щодо дітей. Зокрема, за даними Федерального міністерства у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді, у Німеччині понад 80% дітей зазнають легких форм насильства (ляпаси) в сім'ї, і понад 1,3 млн дітей страждають від серйозних форм фізичного насильства [17]. За даними поліції у 2015 році було зафіксовано 130 випадків вбивства дітей, 80% яких були у віці менше 6 років; 52 випадки спроби вбивства; 3900 дітей стали жертвою різних форм насильства, а також 14000 жертвами сексуального насильства [8]. Незважаючи на те, що випадки домашнього та інших форм насильства щодо дітей і в даний час є для Німеччини розповсюдженим явищем, країна демонструє значний прогрес у вирішенні цієї проблеми.

Німеччина ратифікувала Конвенцію про права дитини у 1992 році. У поданій у 2013 році доповіді в Комітет ООН з прав дитини Німеччина вказала [12, с. 8] на діючий в державі Закон про засудження застосування насильства при вихованні дітей, прийнятий 2 листопада 2000 р., за допомогою якого були внесені зміни до чинного законодавства (зокрема, у Громадянське укладення 1896 р.), і який забороняє застосування щодо дітей фізичні форми покарання, нанесення психологічних травм та інших таких, що принижують гідність, заходів [7]. Закон передбачає низку попереджувальних заходів у разі порушення його норм. Головною новелою закону стало нормативне зобов'язання батькам шукати можливості вирішення конфліктних ситуацій без застосування насильства [7]. Також Німеччина у доповіді в Комітет вказала на те, що на державному рівні робляться конкретні заходи, спрямовані на боротьбу з насильством в школах та інших освітніх установах [12, с. 8].

З 2002 року в Німеччині діє Закон «Про захист від насильства в сім'ї», що містить багато норм, спрямованих на поліпшення ситуації в цьому напрямку. Так, законом передбачені серйозні обмежувальні заходи щодо особи, яка вчинила насильство, механізм негайного повідомлення поліції про факти вчинення насильства щодо дитини, посилено компетенцію поліції щодо реагування на такі випадки. Окрім того, у Німеччині діють програми електронного спостереження, спрямовані на агресорів і жертв домашнього насильства, здійснюється робота консультаційних центрів, що надають послуги психотерапії та психологічної допомоги особам, які

вчинили насильницькі дії [108, с. 124].

Одним з визнаних світових лідерів в області боротьби з домашнім насильством є *Канада*. Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини у 1991 році, було складено Національний план дій Канади «Канада, придатна для життя дітей» [1], розроблений за участю канадців з усіх верств суспільства і всіх рівнів державного управління, а також дітей. У ньому відбиваються питання, що зачіпають дітей, які, на думку канадців, є ключовими, і пропонуються дії, що можна втілити, щоб поліпшити життя дітей в Канаді і в усьому світі. Цей досвід залучення дітей, які досягли певного віку, до розробки програм із забезпечення їх прав, зокрема щодо попередження насильства, вважаємо корисним і для України.

Відповідно до канадського законодавства акти домашнього насильства визнаються протиправними і переслідуються на підставі положень федеральних і провінційних законів. Хоча Кримінальний кодекс Канади не містить спеціальної норми, що містить термін «домашнє насильство», однак особу, що обвинувачується у вчиненні акту домашнього насильства, жертвою якого стала дитина, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності на підставі ряду статей Кримінального кодексу Канади, а вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, жертвою якого стає особа, яка не досягла 18-річного віку, розглядається судом як обтяжуюча провину обставина (ст. 718.2) [97].

З 1993 року до законодавчих актів Канади було внесено багато поправок і доповнень, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. Ухвалення Білля С-42 у 1995 році полегшило процедуру отримання охоронних наказів. Співробітники правоохоронних органів були наділені правом звернення про видачу такого наказу вже у разі існування лише можливості заподіяння шкоди, навіть якщо фактичний шкоди не було завдано. Якщо ж особа, щодо якої було винесено судовий наказ, порушувала його приписи, суддя має право призначити такій особі покарання у вигляді тюремного ув'язнення на термін до двох років (раніше – не більше шести місяців).

Поправки, внесені в КК Канади у 1999 році (Білля С-79), спрямовані на полегшення страждань жертв домашнього насильства, пов'язаних із проведенням слідчих дій і судовим розглядом, а також

на максимальний захист свідків в судовому процесі. Передбачені законом заходи покликані запобігти повторну віктимізацію жертв і свідків шляхом обмеження персонального перехресного допиту з участю обвинувачених, які представляють себе самі; дозволу на присутність опікуна особи – для жертв або свідків сексуальних або пов'язаних з індивідуальним насильством злочинів, що не досягли 14-річного віку або мають психічну або фізичну інвалідність; розширення сфери дії заяв про наслідки для жертв; надання мировому судді права видавати розпорядження про заборону на спілкування з метою недопущення небажаного спілкування або залякування з боку обвинуваченого в період між арештом і слуханням клопотання про звільнення під заставу; збільшення максимального покарання за злочинні домагання (переслідування) з п'яти років до десяти. Прийняттям у 2002 році Білля С-15А законодавець визнав за необхідне забезпечити додатковий захист дітей від сексуальної експлуатації шляхом криміналізації таких діянь як передача, забезпечення доступу або розповсюдження дитячої порнографії за допомогою Інтернету, умисне знаходження на сайтах, які є джерелом поширення дитячої порнографії.

Правове регулювання попередження насильства щодо дітей в Канаді відбувається і на місцевому рівні шляхом прийняття провінційними та територіальними законодавчими органами нормативно-правових актів в межах своєї компетенції. Відтак, починаючи з 1998 року практично всі провінції і території прийняли закони про захист від домашнього насильства в додаток до Кримінального кодексу. Положення цих законів розширюють перелік засобів правового захисту жертв домашнього насильства, в тому числі дітей. Наразі в шести провінціях і трьох територіях діють закони про захист від насильства в сім'ї [14, с. 27]. Засоби щодо попередження насильства в сім'ї, як і порядок їх застосування, регулюються не тільки кримінальним законодавством. Наприклад, у Британській Колумбії винесення заборонних судових наказів передбачено сімейним законодавством [6, с. 25].

Каральний підхід, що визначає характер правового регулювання права дитини на захист від домашнього насильства, передбачає дію спеціальних органів, які за законом мають право застосувати відповідні засоби, спрямовані на припинення насильницьких дій щодо

дітей. Одним із таких засобів є інститут *охоронного ордеру*, що часто застосовується у практиці багатьох країн світу. Цей засіб юридичного захисту включає комплекс заходів превентивного і силового характеру, спрямованих на безпосередній захист особи від насильства і погроз насильством. Поряд з дефініціями «тимчасовий охоронний ордер» і «судовий ордер», передбаченими Модельним законодавством ООН, застосовуються й інші поняття. У Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та насильством у сім'ї застосовується термін «охоронне розпорядження» [88].

До особливостей національного законодавства слід віднести також різний термін дії згаданих засобів юридичного захисту, характер компетенції поліції, органів юстиції та суду з видачі охоронних ордерів і, в цілому, із запобігання насильства в родині. Закони одних країн обмежують домашніх агресорів цивільно-правовими заходами, забезпечуючи захист постраждалих лише на перших етапах (Фінляндія, Великобританія). Інші – зв'язали воєдино цивільно-процесуальні та кримінально-процесуальні заходи (Кіпр, Нікарагуа, Мексика). Треті – розширили можливості для застосування охоронних ордерів і повноваження органів внутрішніх справ (Австрія, Нова Зеландія, Швеція). Позитивним для впровадження цього інституту є досвід Латвії, у якій запроваджено практику охоронних ордерів, що обмежують права батьків: спілкування з дитиною, доступу до місць, в яких часто перебуває дитина [72, с. 108].

Широкий комплекс правових заходів застосовується зарубіжними країнами для боротьби із *сексуальним насильством* щодо дітей. У статті 19 Конвенції визнається право дітей на захист від сексуального розбещення та експлуатації, коли вони знаходяться вдома або під опікою інших осіб, які відповідають за них. Це положення доповнюється статтею 34, що забороняє всі форми сексуальної експлуатації та розбещення, і прямо зобов'язує держави запобігати дитячій проституції і порнографії. Зарубіжне законодавство, що стосується злочинів на сексуальному ґрунті, часто містить значні розбіжності щодо визначення злочину щодо дітей, змісту дискримінаційних дій за ознакою статі. Отже, починає діяти фактор загального відношення до прав людини: якщо в країнах ісламського світу законодавство щодо захисту дітей від сексуального насильства або відсутнє або «розмите», у зв'язку із чим діти часто

стають жертвами нападу, то закони європейських країн (Франції, Італії, Швеції, Великобританії та ін.) демонструють тенденцію до посилення відповідальності за вчинення такого роду насильства.

Показовим у такій ситуації є досвід запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Німеччині. У 2003 році Федеральним міністерством у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді був розроблений план дій федерального уряду щодо захисту дітей і молоді від сексуального насильства та експлуатації. У вступі до цього документа написано: «Сексуальне насильство на дітьми, секс-туризм, пов'язаний із дітьми (Kindersextourismus), торгівля дітьми і дитяча порнографія є нічим не виправданими та жахливими злочинами і мають переслідуватися особливо енергійно» [142].

Кримінально-правове законодавство Німеччини в сфері захисту дітей і молоді від сексуальних злочинів керується рішеннями міжнародних конгресів, присвячених цій тематиці. Відповідно до рішень Всесвітнього конгресу (м. Стокгольм, 1996 р.) у Німеччині з 1998 року випадки сексуального насильства над дітьми почали кваліфікуватися як злочин, а не як правопорушення, як це було колись. Залежно від тяжкості, сексуальні злочини стали каратися позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років, а у особливо тяжких випадках – довічним ув'язненням.

У серпні 2002 року вступив в силу закон, який передбачає примусове лікування осіб, які вчинили сексуальний злочин і відбули термін покарання. Ця міра повинна була поліпшити захист людей від рецидивістів. У період з 1986 по 2002 рік приймалися і вдосконалювалися закони, що гарантують права і відшкодування шкоди жертвам сексуальних злочинів [94].

Відповідно до положень Конвенції про права дитини в ФРН були прийняті 2 федеральні закони: Закон про захист дітей (Bundeskinderschutzgesetz), який вступив в силу 01.01.2012 р. [220] і Закон про захист молоді (Jugendschutzgesetz), що діє з 2003 року [221]. Крім цього, у 2010 році в рамках Федерального уряду була заснована посада незалежного Комісара з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей [12, с. 25]. Також держава проводить конференції, круглі столи, присвячені проблемі протидії сексуальному насильству щодо дітей, фінансує наукові дослідження в даній сфері. Вважаємо, що такі заходи, а саме прийняття закону про

захист дітей та введення посади незалежного експерта з розслідування актів сексуального насильства, можуть бути прикладом для наслідування Україною, особливо зважаючи на невтішну статистику вчинення щодо дітей актів сексуального насильства.

У 2015 році Німеччина ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що є одним з ключових міжнародних документів щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації на регіональному рівні. У межах виконання своїх зобов'язань по Конвенції в Німеччині у 2010 році був проведений Круглий Стіл із проблем сексуального насильства щодо дітей в приватних, публічних інститутах і всередині сім'ї, метою якого було посилення обізнаності та підготовки експертів різних сфер із виявлення попередження і запобігання актам сексуального насильства, спрямованих проти дітей [16, с. 6]. Згаданий вище Федеральний закон про захист дітей в цілому містить положення, вироблені в межах/в процесі діяльності Круглого Столу, такі як: можливість повідомлення уповноваженою особою Офісу благополуччя дитини про підозри в тому, що проти дитини можуть бути вчинені дії, заборонені Конвенцією; заборона особам, засудженим за сексуальне насильство працювати з дітьми; призначення незалежного Комісара з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей [16, с. 6]. Реабілітація дітей, які зазнали сексуального насильства, страждають фізично і психологічно, проводиться з урахуванням необхідності у особливому підході, дотримуючись рекомендацій, що прийняті спеціально для таких випадків [16, с. 7].

У Німеччині діє розгалужена система органів, на які після ратифікації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства покладені додаткові обов'язки. Зокрема, окрім дій Комісара з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей, опікуються цією проблематикою Федеральне міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку (представляє інтереси дітей в федеральному уряді) та Комісія з питань захисту інтересів дітей (представляє інтереси дітей в Бундестазі). На рівні земель також функціонують численні інститути, які залучені у реалізацію програм подолання сексуального насильства щодо дітей.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки й узагальнення.

1. З точки зору функціонування права, одним із головних факторів в процесі правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в зарубіжних країнах є характер правової системи країни, що дає можливість виявити ставлення суспільства до захисту дітей від насильства, наявність інституційної системи в цьому процесі та особливості механізму правового регулювання відносин, пов'язаних із забезпечення цієї категорії прав дитини. Головна увага у правовому регулюванні права дитини на захист від усіх форм насильства в країнах сучасного світу приділяється захисту дітей від домашнього та сексуального насильства, а основні правові механізми попередження насильства щодо дітей зосереджені переважно у кримінальному законодавстві.

2. Україна могла перейняти методи боротьби із насильством щодо дітей у багатьох демократичних країнах світу. Основні ефективні практики забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства вироблені у правових системах континентального права країнами, які входять до європейських спільнот (Франція, Німеччина, Великобританія, Болгарія та ін.). Водночас ми можемо бачити якісну співпрацю з цих питань країн англосаксонської правової системи, зокрема Федерального уряду Канади і урядів провінцій і територій, що говорить про можливість вирішення цієї проблеми при високому рівні децентралізації. У Канаді проводиться політика обов'язкового звинувачення, що передбачає за реальних підстав пред'явлення прокурором звинувачення і ініціалізацію переслідування осіб, які підозрюються у скоєнні актів домашнього насильства. Внесення подібних змін до кримінального законодавства буду свідчити про те, що Україна дійсно визнає проблему домашнього насильства важливою та розробляє дієві механізми з її вирішення.

3. Досить якісний підхід до правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства демонструє Німеччина. Як ми бачимо на прикладі цієї країни, захист права дітей від насильства відбувається на двох рівнях: 1) врахування міжнародних чи європейських (якщо мова йде про країни Європи) правових механізмів в цій галузі, та 2) формування національних механізмів щодо попередження насильства.

У сфері захисту дітей від насильства в зарубіжних країнах застосовується інститут охоронного ордеру, який є зручним правовим

інструментом, що має достатню ефективність при боротьбі із домашнім насильством. В Україні інститут охоронного ордеру має вираз у нормах національного закону про протидію домашньому насильству, однак практика його застосування потребує вдосконалення. Що стосується інституційної сфери, то слід розглянути можливість створення в Верховній Раді України підкомітету з питань захисту інтересів дітей, що має представляти інтереси дітей у вищому законодавчому органі країни.

Підводячи підсумки у дослідженні теоретико-правових аспектів права дитини на захист від усіх форм насильства, необхідно зазначити таке.

1. Право дитини на захист від усіх форм насильства слід розглядати як автономну категорію у межах окремого інституту прав людини. Право дитини на захист від усіх форм насильства – це закріплений в міжнародному та національному праві правовий статус дитини, а також зобов'язання держави із попередження і припинення будь-яких форм насильства в різних місцях і за різними обставинами для забезпечення нормального життя та гармонійного розвитку дитини. Під захистом від усіх форм насильства слід розуміти комплексну систему заходів, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні і інші засоби і заходи, що реалізуються державними органами, а також самозахист. Право дитини на захист від усіх форм насильства має свої особливості, обумовлені його суб'єктом і об'єктом. З одного боку, дитина з народження користується всіма правами людини. Однак, у процесі реалізації прав в конкретних правовідносинах з неповнолітніми виявляються стійкі ознаки прав дитини, що виокремлювалися в окрему групу в системі прав людини. По-перше, дія права дитини на захист від усіх форм насильства обмежена часовими рамками. Це право діє певний період життя кожної людини (з моменту народження і до досягнення повноліття). Повнолітній член суспільства вже ніколи не зможе реалізувати це право. Друга істотна ознака права дитини на захист від усіх форм насильства – це його комплексний і безумовний характер, що не потребує доказування або підтвердження. Поєднання двох цих ознак – строго обмежені часові рамки дії і комплексний характер – дозволяють проводити досить широку юридичну класифікацію права дитини на захист від усіх форм насильства. По-перше, це групи прав дитини,

відповідні за структурою всій системі прав людини, так звані загальні права і свободи, що належать в рівній мірі всім громадянам. По-друге, це групи прав, властиві виключно дітям у віці до 18 років. Розгляд права дитини на захист від усіх форм насильства в таких класифікаціях дозволяє на конкретних прикладах отримати підтвердження наявності їх особливих ознак в системі прав людини. Виходячи з усього вищесказаного, можна виділити наступні особливі риси правової конструкції права дитини на захист від усіх форм насильства. По-перше, ця конструкція починає діяти щодо особи, яка народилася живою і продовжує жити. Згадка в ряді законодавчих актів зачатих, але не народжених дітей, не тягне визнання їх суб'єктами права дитини на захист від усіх форм насильства. По-друге, до досягнення повноліття (18 років) дитина перебуває під особливим захистом держави. До того ж, право дитини на захист від усіх форм насильства до вісімнадцяти років не має втрачатися у разі визнання особи повністю дієздатною у певних цивільно-правових відносинах.

2. Нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні реалізується за такими головними напрямками: 1) визначення ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Ідеологія протидії усім формам насильства щодо дитини у правовій державі має трансформуватися у відповідну правову політику. Правова політика в області прав дітей та їх захисту від насильства – це науково обґрунтована, нормативно закріплена і послідовно здійснювана діяльність суб'єктів публічної влади – державних і місцевих органів влади зі створення ефективного механізму правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства. Вона формується і здійснюється з метою привернути особливу увагу до проблем проявів насильства щодо дітей, а також підвищити ефективність форм захисту та реалізації їх прав і законних інтересів в цих випадках. Сьогодні вкрай необхідний ретельний аналіз правової політики в галузі захисту прав дітей від усіх форм насильства в Україні, створення програм впровадження ефективних механізмів її реалізації. Головним напрямком правового регулювання захисту дітей

від усіх форм насильства є розроблення і прийняття національних законів та розроблення на їх основі державних і місцевих програм, що спрямовані на попередження насильства щодо дітей. Розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відбувається за усталеною формою систематизації нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення правового регулювання суспільних відносин в цій сфері. Посилена інтеграція України у міжнародне співтовариство на фоні важкого стану у галузі профілактики та боротьби із проявами насильства щодо дітей змушують звернути увагу на «працездатність» окремих норм законів, що регулюють правовідносини в цій сфері. Існує нагальна потреба у створенні більш сучасних механізмів правового впливу на попередження ситуацій, пов'язаних із насильством щодо дітей.

3. Головними критеріями теоретико-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в зарубіжних країнах є: а) різновид політичного устрою, тобто загальне відношення країни до прав людини як до певної цінності, та б) характер національної правової системи. Найбільш релевантними видаються результати при вивченні правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в демократичних країнах світу, насамперед тих, які відносяться до європейського регіону. Найчастіше насильство щодо дитини карається за кримінальним законодавством (Чехія, Румунія, Словенія, інші країни Центральної та Східної Європи). Більшість західноєвропейських країн (Швеція, Франція, Великобританія та ін.) також прийняли нове законодавство з цього питання. Велику увагу в демократичних країнах світу приділяють попередженню домашнього насильства та створенню сучасних правових засобів впливу на потенційно небезпечну ситуацію для дитини, яка мешкає у замкненому родовому колі. Законодавство багатьох демократичних країн сучасного світу з питань протидії домашньому насильству вирізняється найбільшою детальністю та конкретикою. У світовій практиці правового регулювання питань протидії домашньому насильству існує два основних підходи: 1) ресторативний, спрямований на збереження сім'ї шляхом врегулювання внутрішньосімейного конфлікту, та 2) каральний, спрямований на руйнування циклу насильства шляхом

розірвання відносин між конфліктуючими сторонами. Незважаючи на зусилля міжнародної спільноти, проблема захисту прав дитини від насильства у світі стоїть дуже гостро, що зумовлює потребу у пошуку нових шляхів до її вирішення, зокрема шляхом виявлення і заохочення «кращих практик». До цієї області відносяться проблеми домашнього і шкільного насильства, а також окрема проблема сексуального насильства та сексуальної експлуатації. Держави демократичного світу приймають на себе міжнародно-правові зобов'язання з метою попередження, виявлення і покарання подібних злочинів щодо дітей. Крім ухвалення міжнародних договорів на універсальному і регіональному рівні, держави співпрацюють у створенні механізмів, спрямованих на підвищення ефективності реалізації своїх зобов'язань, а також захист прав конкретних осіб, які постраждали в результаті насильства. Слід зауважити, що у прагненні створити дієву систему засобів попередження насильства щодо дітей держави застосовують «секторальний» підхід, виділяючи певний вид насильства та створюючи відповідно до нього правову базу.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Дослідження механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є частиною універсального знання про сам феномен механізму у праві, який багато років залишається інструментом впорядкування правових явищ в рамках розвитку науки теорії держави і права. Механізм характеризується у словниках як «пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь» [190]. Цікавим виявляється розгляд цього явища у його поєднанні з державою, у цьому випадку механізм трактується як «система нормативно визначених, взаємодіючих органів та організацій держави, створених для реалізації її завдань і функцій та наділених спеціальними повноваженнями у відповідній сфері діяльності» [210, с. 322]. У науковій правовій літературі термін «механізм» не має одностайного трактування – єдиним компромісом, який досягнутий авторами, які досліджували це явище у різних його проявах, можна вважати наявність такої ознаки, як *динамічність* механізму, обумовлена дією його певних елементів. Дійсно, механізм складається з певної сукупності елементів, а сутність роботи механізму полягає у тому, що окремо взятий його елемент приводить в дію інший, який «тягне» за собою цілий ряд елементів.

Категорія «механізм» широко застосовується в теоретичних конструкціях багатьох авторів з різних ракурсів його сприйняття («механізм правового регулювання», «механізм правотворчості», «юридичний механізм управління», «механізм формування правової держави» тощо). З якогось часу механізм стало припустимим поєднувати з правами людини, і в цьому випадку ми маємо справу з

різними варіантами інтерпретації цього поєднання: «державно-правовий механізм охорони основних прав і свобод громадян», «механізм захисту суб'єктивного права і законного інтересу», «механізм соціально-юридичного захисту прав людини», «механізм правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина» тощо. Що стосується механізму забезпечення прав людини як самостійного наукового поняття, багато авторів схильні розглядати його як інтегруючий елемент, що акумулює у собі філософські, етичні, політичні та правові ідеї. Йдеться про широку гаму соціальних і правових засобів, умов і способів, сукупність яких і є механізмом забезпечення прав людини. На думку М. Савенко, основу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [181, с. 74].

При дослідженні механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні важливим виявляється розуміння і змісту поняття «забезпечення», детально опрацьоване в рамках розвитку різних галузей права такими авторами як М. Алмаші, Р. Бараннік, О. Васильченко, М. Вітрук, В. Демиденко, Є. Захаров, Р. Зуєв, О. Калініченко, А. Колодій, А. Кучук, А. Олійник, П. Рабинович, А. Романова, К. Степаненко, М. Тодика, О. Федосова, О. Фрицький, М. Цвік та ін. Термін «забезпечити» тлумачиться словниками як обов'язок «постачати щось у достатній кількості, задовольняти когось, що-небудь у якихось потребах» [37, с. 375] або «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось» [211]. У зв'язку із цим при трактуванні значення терміну «забезпечення» можна констатувати наявність таких його синонімів як реалізація, здійснення, гарантування тощо.

У науковій літературі під забезпеченням прав і свобод розуміється «система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень» [69, с. 456]. Більш глибоке розуміння та детальне тлумачення цього терміну багатьма авторами згодом виявили наявність двох точок зору. Перша зводиться до намагання розглядати забезпечення прав людини як стадію їх реалізації, причому

забезпечення виконує допоміжну роль щодо реалізації. Проте такий підхід, зазначає Я. Троян, не отримав широкої наукової підтримки [212, с. 211]. Прибічники іншої точки зору тлумачать забезпечення прав людини більш широко. Так, на думку П. Рабіновича, забезпечення прав людини «включає такі три елементи державної діяльності: сприяння для здійснення прав і свобод людини ...; охорона прав і свобод людини ...; захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності)» [176, с. 45]. Окремі автори під забезпеченням прав і свобод громадян розуміють систему гарантій, тобто систему загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, що забезпечують їхню правомірну реалізацію, а в необхідних випадках і охорону [207, с. 169], захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян, здійснення матеріальних чи процесуальних юридичних засобів [132, с. 47], а інші – діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян щодо здійснення своїх функцій, компетенції та обов'язків з метою створення оптимальних умов для організації правомірного здійснення прав і свобод людини [203, с. 3-5]. Деякі автори пропонують розглядати забезпечення конституційних прав і свобод як інститут [212], що є дискусійним питанням.

Досліджуючи права дитини, деякі автори також застосовують термін «забезпечення». Так, О. Дручек забезпечення прав і свобод дитини розглядає як здійснюваний державою за допомогою сукупності правових норм, приписів та засобів процес упорядкування суспільних відносин щодо їх юридичного закріплення, реалізації, охорони, захисту і відновлення [63, с. 12]. Т. Корж-Ікаєва під поняттям «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх» пропонує розуміти сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх [93, с. 9]. Але, як вірно зауважую М. Веселов, таке забезпечення має міжгалузевий характер, тому можна впевнено казати, що у створенні умов для реалізації, охорони та захисту цих прав також задіяне широке коло конституційних, кримінально-правових, цивільно-правових, сімейних заходів і засобів [38, с. 53].

Підводячи підсумки, можна припустити існування певних характерних ознак процесу забезпечення стосовно прав людини. На нашу думку, *забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні* допустимо розглядати як створення відповідних умов для здійснення цього права, що має три цілеспрямовані сфери державної діяльності: 1) сприяння реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства (шляхом формування загальносоціальних та юридичних гарантій); 2) охорона права дитини на захист від усіх форм насильства (створення системи заходів, спрямованих на попередження усіх форм насильства, усунення причин, що їх породжують); 3) захист права дитини на захист від усіх форм насильства (створення певної системи засобів, застосування яких пов'язане з наявністю ситуації, за якої порушується право дитини на захист від усіх форм насильства права, та відновлення порушеного права).

Різноманітних версій конструкції «механізм забезпечення прав людини» у науковій літературі можна зустріти не менше. Значна кількість вітчизняних дослідників акцентують увагу на наявності у складі механізму такого важливого елемента, як засіб: «система засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод особи та їх охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а у разі порушення – їх захист і відновлення» [129]; «динамічна, взаємоузгоджена і взаємопов'язана система встановлених Конституцією і законами України правових форм, засобів і заходів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод людини та громадянина, їх охорона та захист» [25, с. 75], інші приклади. Поєднуючи статичний та динамічний виміри механізму, М. Цвік і О. Петришин визначають механізм забезпечення прав і свобод особи як систему загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [69, с. 456].

Виходячи з проаналізованих позицій, під *механізмом забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні* слід розуміти систему взаємодіючих між собою політико-правових, соціально-економічних та соціально-психологічних чинників, способів, умов і засобів, спрямованих на попередження та припинення усіх форм насильства щодо неповнолітньої особи. Діяльність щодо утвердження і

забезпечення прав і свобод людини конституційно визнана обов'язком держави, а взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків (тобто природних соціальних можливостей і необхідностей) людини, а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства визначає зміст принципу верховенства права. Наведена теза стосується також, на думку П. Рабіновича, правового статусу міжнародних спільнот, міжнародних об'єднань та усього людства [174, с. 22]. Вважаємо, що визначальним елементом у реалізації механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є суб'єкт, оскільки суб'єкт, чи то орган публічної влади, чи то фізична особа, яка вправі самотійно захищати свої права, завжди є свідомою одиницею, яка реалізує механізм, спрямовує його у необхідне русло та підпорядковує здійсненню певних корисних завдань, надає механізму згадано раніше «динамізму».

Механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні притаманні своєрідна структура, цілі, завдання, функції. Головною метою дії механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є захист суб'єктивних прав неповнолітніх, охорона, захист, відновлення їх порушених прав, забезпечення умов розвитку, позбавленого всілякого насильства. Механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні притаманна охоронна, компенсаційна, інформаційна, виховна функція. Рушійною силою механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід вважати інтереси і суспільно корисні потреби дітей, зокрема потреба ненасильницького розвитку власного потенціалу, що, у свою чергу, є однією з магістральних цілей існування України як європейської держави з високими стандартами захисту прав людини.

Проблема ефективності механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні універсальна. Вона зачіпає багатогранні аспекти: матеріальні, процесуальні, імплементацію міжнародних норм і принципів; діяльність різноманітних соціальних інститутів громадянського суспільства, включаючи державу та її інституції; міжнародні урядові та неурядові, а також внутрішньодержавні неурядові правозахисні організації; політико-правові механізми охорони і захисту прав дитини; міжнародні та внутрішньодержавні механізми контролю (урядові та неурядові).

Механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має багаторівневу систему, при оптимальному поєднанні і взаємодії елементів якої захист дитини може бути ефективним. Слід виділяти наступні рівні цього механізму. Перший рівень – рівень міжнародно-правового захисту дітей від насильства. Тут задіяні норми предметних міжнародних угод, такі важливі міжнародні органи, як Міжнародний суд ООН, Комітет ООН з прав дитини, Верховний комісар з прав людини тощо.

Другий рівень механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства – рівень регіональних міжнародних співтовариств. Мова йде про нормотворчу діяльність Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ. Регіональний рівень механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні передбачає можливість кожній дитині за допомогою своїх представників звернутися до відповідних європейських правозахисних структур, зокрема ЄСПЛ.

Третій рівень – це рівень внутрішньодержавних механізмів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. В загальному розумінні, це широка сукупність внутрішньодержавних правових засобів, що використовують органи публічної влади для забезпечення цієї категорії прав дитини. В рамках концептуальної моделі трансформації національної правової системи, органи публічної влади у своїй діяльності можуть застосовувати окремі її елементи. Наприклад, суд може взяти на себе функцію законотворчості, створивши правовий прецедент, пов'язаний із ефективним захистом прав дитини від насильства та відновлення порушеного права.

Четвертий рівень механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має вираз у діяльності місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. І хоча в унітарній державі захист прав дитини від усіх форм насильства повинен відбуватися за однотипними правилами поведінки, закладеними у нормах загальнонаціонального права, все ж таки на рівні деяких регіонів може існувати власна практика в цій сфері, що обумовлено як мінімум двома обставинами: судочинством місцевих судів, зобов'язаних враховувати практику ЄСПЛ у галузі захисту прав дитини, та режимом надзвичайного стану на деяких територіях України,

визнаних чинним законодавством тимчасово окупованими.

Отже, первинним рівнем механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є *міжнародно-правовий* рівень. Універсальність механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства свідчить про неможливість вирішення існуючих проблем щодо визначення змісту та структури механізму в межах юрисдикції окремої держави, а це обумовлює необхідність координації суб'єктів міжнародного права. Все вищевикладене сприяло створенню інституту міжнародного захисту прав дітей, існування якого було б неможливо без об'єднання зусиль всього міжнародного співтовариства з розробки міжнародних правових стандартів і принципів у сфері захисту прав дітей.

Світова глобалізація вплинула на рівень та форми закріплення прав дитини, а їх стандартизація та детальне нормативно-правове регулювання в окремих сферах на сьогодні є визначальним показником ставлення та високої поваги до прав дітей. Можна констатувати про прагнення створити дієвий механізм захисту прав дітей у світі [45]. Механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні існує у єдності із міжнародним захистом прав дітей, при взаємодії суб'єктів міжнародного права у їх бажанні запровадити універсальні правила для попередження і припинення насильства щодо дітей.

Міжнародний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні безпосередньо пов'язаний із дією вітчизняного права. В останні роки на тлі посилення євроінтеграційних прагнень спостерігається активізація взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права. Із набуттям незалежності, Україна підтвердила свою участь або стала учасником нових міжнародних актів у сфері прав людини, що спонукає нашу державу враховувати міжнародні механізми контролю виконання взятих на себе зобов'язань. Одним із таких зобов'язань є дотримання стандартів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. У зв'язку із наведеними обставинами, теоретичні питання впровадження в національне право елементів міжнародного механізму попередження та припинення насильницьких дій щодо дитини, набувають все більшої актуальності та вимагають зміни акцентів щодо вирішення цієї проблеми.

При забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства

у взаємодії обох правових систем виявляються певні протиріччя теоретичного характеру, які негативним чином впливають на реалізацію дитиною цієї категорії прав. Такі протиріччя в сучасному світі можливо вирішити лише у правовій спосіб, із врахуванням спільної міждержавної позиції щодо захисту дітей від насильства. При цьому сила права при вирішенні проблеми подолання насильства щодо дітей полягає не у наявності особливого апарату примусу, здатного забезпечити здійснення норм міжнародного права, оскільки подібного апарату немає, зважаючи на договірний характер цих відносин, а в об'єктивно існуючої у світі тенденції інтернаціоналізації найважливіших сторін правового буття, гармонізації правових систем та впровадження сучасних правових інструментів захисту прав людини та громадянина.

Значний внесок у дослідження міжнародно-правових механізмів захисту прав людини зробили такі зарубіжні вчені, як Т. Бак, Дж. Ван Б'юрен, М. Вудхед, Н. Кантвел, М. Де Сальвіа, Т. Хаммарберг та ін. Схожі питання у вітчизняній науці досліджували М. Буроменський, В. Буткевич, О. Вінгловська, О. Задорожний, Л. Луць, В. Мармазов, І. Піляєв, А. Федорова, С. Шевчук, О. Шевченко-Бітенська та ін. Наприклад, дисертація О. Вінгловської «Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України» (2000 р.) присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів міжнародно-правового аналізу юридичного змісту міжнародних стандартів прав дитини і ступеня виконання Україною зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини [39]. Водночас теоретико-прикладний аналіз проблем впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства у вітчизняній науці теорії держави та права комплексно не проводився.

Міжнародний механізм забезпечення прав людини розглядають переважно як контроль міжнародного співтовариства за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у цій сфері. На думку І. Ліщини, це «система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення» [106]. Більш динамічне визначення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини формулює І. Литвиненко: «система міжнародних органів та організацій, а також форми та методи, які вони застосовують з метою

вироблення та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення в разі порушення державою» [104, с. 278]. Слід звернути увагу на те, що спеціальні міжнародні органи діють у відповідності з нормами міжнародного права, наділяються повноваженнями щодо прийняття, розгляду та оцінки звернень індивідів відповідно до встановленої цими нормами процедури, тому при визначенні поняття «міжнародний механізм забезпечення прав людини», зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства, обов'язково слід включати в цю теоретичну конструкцію норми міжнародної угоди, що регулюють такі питання.

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародний механізм забезпечення прав людини, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства, є частиною національної правової системи України, яка сьогодні переживає складний але важливий для сучасних глобальних відносин період трансформації та становлення. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають вирішуватися, на нашу думку, за двома головними напрямками: 1) визначення механізму впровадження у національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, та 2) визначення правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

З початку створення ООН, у сфері захисту прав дітей було прийнято шість декларацій та вісім конвенцій [85], серед яких і такі, що безпосередньо спрямовані на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. До цих угод відносять Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р.; Конвенцію про права дитини 1989 р., яку було доповнено у 2000 р. Факультативним протоколом щодо участі дітей у збройних конфліктах та Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, а також у 2011 р. Факультативним протоколом щодо процедури комунікацій; Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 р.; Керівні принципи ООН з попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні

принципи) 1990 р.; Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р.; Керівні принципи, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів 2005 р. та ін.

До міжнародно-правових актів універсального характеру, що гарантують, зокрема захист прав дитини, зобов'язують держави-учасниці створювати для дитини безпечні умови розвитку, відносяться і всі інші міжнародно-правові договори про права людини: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1956 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. та ін.

Ми не випадково приділяємо багато уваги міжнародним актам універсального і регіонального характеру, які стосуються сфери захисту прав дитини, адже вони є головним елементом у міжнародному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Визначальним документом, що містить положення універсального характеру щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, є Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Конвенція об'єднала різноманітні права дитини в тексті одного документа, переслідуючи три основні мети: 1) знову підтвердити щодо дітей права, які вже надані людям взагалі в рамках інших договорів з прав людини в цілому; 2) закріпити особливий статус дитини та особливі гарантії захисту її прав (умови праці, позбавлення волі тощо); 3) закріпити спеціальні норми, що стосуються захисту тих прав, які належать безпосередньо дитині, як то: питання усиновлення / удочеріння, доступ до початкової освіти, захист від насильства і відсутності належної турботи в родині, а також питання про стягнення аліментів. Зокрема, відповідно до статті 19 Конвенції, «держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [87].

Після прийняття Конвенції, відбулися події, які мають значення

для подальшого вирішення інтернаціональної проблеми насильства щодо дитини. Так, 29-30 вересня 1990 р. у Нью-Йорку відбулася міжнародна зустріч країн-членів, на якій була прийнята Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, а також План дій щодо реалізації положень цього документа. План включив у себе практичні заходи, спрямовані, в тому числі, на захист дітей, що опинилися в зонах надзвичайних ситуацій [42]. У травні 2002 р. в Нью-Йорку відбулася спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з проблем дітей, на якій було підбито підсумки одинадцяти років дії Конвенції з прав дитини. Близько ста п'ятдесяти п'яти держав підготували доповіді про дії з виконання положень Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей [111, с. 112]. Учасники сесії відзначили, що найважливіші проблеми у сфері захисту прав дітей досі залишаються невирішеними. Мільйони дітей, як і раніше, страждають від експлуатації їх працею, дитячої торгівлі та інших форм зловживань та насильства [50, с. 256].

Важливими у міжнародному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є ті міжнародно-правові акти, що надають спеціальний захист прав дитини. Серед них існують як документи, що гарантують права дитини як частини людства, що приділяють лише в окремих положеннях особливу увагу дитині, так і документи, які мають безпосереднє відношення до прав дитини. У зв'язку з тим, що всі вони надають гарантії захисту спеціальних прав дитини, то їх не прийнято ділити за цією ознакою. Саме тому доцільним буде об'єднати дані джерела в одну категорію класифікації лише за ознакою характеристики прав, які вони гарантують. До міжнародно-правових джерел універсального характеру, які надають особливий захист прав дитини, слід віднести Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року. Особливу увагу безпосередній захист приділяє IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року, що містить ряд статей, що мають відношення виключно до дітей. У даній сфері велике значення має також Другий додатковий протокол 1977 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, так як останнім часом кількість таких конфліктів сильно зросла і саме вони характеризуються найбільшою кількістю жертв серед цивільного населення, особливо серед дітей. Серед інших актів, що надають

особливий захист дитині, слід зазначити Конвенцію про статус біженців 1951 року, а також Протокол 1967 року, що стосується статусу біженців, який скасував обмеження дії Конвенції у часі, внаслідок чого вона стала носити універсальний характер. До цієї ж групи джерел відноситься Міжнародна конвенція 1990 року про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, яка в своєму тексті спирається на вироблені МОП стандарти і принципи у сфері захисту прав цієї категорії осіб.

Міжнародно-правовим актом, прийнятим на рівні міжнародної організації, значення якого також неможливо переоцінити, є Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. Дана конвенція зобов'язує держави вжити негайних і ефективних заходів для того, щоб забезпечити заборону і ліквідацію найгірших форм дитячої праці. Конвенція також забороняє роботу, яка за своєю природою або в силу умов, в яких вона проводиться, здатна завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей, однак залишає державам можливість самим визначити, після консультацій з профспілками і роботодавцями, яка робота повинна підпадати під таку заборону. В Конвенції передбачено, що у будь-якому випадку держави повинні поширити її на будь-яку участь дітей у воєнних діях і військовий призов осіб, які не досягли 18 років [86].

Спеціальну категорію складають численні акти, які можна віднести до розряду актів «м'якого» права, тобто акти ненормативного змісту, що носять рекомендаційний характер, але разом із тим мають велике значення для інституту міжнародно-правового захисту прав дитини. Серед актів «м'якого» права можна відзначити, перш за все, акти, прийняті ООН з прав дитини, включаючи резолюції та доповіді Генеральної Асамблеї, доповіді Генерального Секретаря ООН, доповіді Економічної та Соціальної Ради, резолюції Ради Безпеки.

Найбільш відомою є Резолюція Генеральної Асамблеї від 26 червня 2000 року. Вона приурочена до десятої річниці зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей і вступу в силу Конвенції про права дитини. У резолюцію включені тексти двох факультативних протоколів до Конвенції про права дитини від 25 травня 2000 року: щодо участі дітей у збройних конфліктах і щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Дані протоколи містять ряд положень, які надають особливий захист дітям, які зіткнулися з відповідними обставинами, їх значення для прав дитини досить велике, так як багато

міжнародних організацій, що займаються захистом прав дитини, у своїй діяльності спираються на положення цих Протоколів і часто посилаються на них у прийнятих усередині організацій актах.

Щодо захисту прав дитини на особливу увагу заслуговують також акти, прийняті Комітетом ООН з прав дитини. Варто виділити так звані Зауваження загального порядку, які містять результати роботи Комітету з окремими аспектами захисту прав дитини, а також висновки про ситуацію у світі щодо конкретних прав або груп прав, визначають напрями та цілі подальшої роботи Комітету. Прикладами таких документів можуть служити: Зауваження загального порядку № 7 (2005) «Здійснення прав дитини в ранньому дитинстві», Зауваження загального порядку № 9 (2006) «Права дітей-інвалідів», Зауваження загального порядку № 8 (2006) «Право дитини на захист від тілесних покарань і інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів покарання», Зауваження загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства». Так, у Зауваженнях загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства» міститься низка рекомендацій, які можуть розширити уявлення про право дитини на захист від усіх форм насильства при його подальшому дослідженні. Комітет зауважує, що термін «насильство» в жодному разі не повинен трактуватися для зведення до мінімуму значення і необхідності розгляду нефізичних і / або ненавмисних форм шкоди [147, с. 4], тобто поняття насильства в інтерпретації Конвенції не є вичерпним і не відображає весь спектр насильницьких дій, що вчиняються щодо дитини в наш час. Крім зауважень загального порядку, Комітет з прав дитини, розглядаючи доповіді держав-учасниць Конвенції, відповідає на них підсумковими зауваженнями і Рекомендаціями, які покликані направляти дії цих держав на поліпшення становища дітей в країні.

Поряд з універсальними міжнародними договорами слід відзначити роль міжнародних договорів регіонального характеру, що гарантують захист прав людини в цілому. Серед них можна виділити договори, укладені в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Ради Європи, Європейського Союзу. Джерела європейських правових стандартів щодо захисту дитини від усіх форм насильства можна класифікувати на три категорії: 1) договірні джерела (конвенції, хартії, угоди, кодекси, додаткові протоколи); 2) інституційні джерела

(резолуції, рекомендації, висновки); 3) рішення Європейського суду з прав людини. Говорячи про договори Європейського Союзу, слід зазначити підписання Амстердамського договору 1997 року, однією з основних цілей якого було названо зосередження зусиль Євросоюзу на проблемах зайнятості та прав людини. При цьому в даному договорі мова йде, зокрема, про засоби боротьби з дискримінацією за віковою ознакою.

Попередження насильства щодо дітей є одним із першочергових питань, що стоїть на порядку денному Ради Європи та інших європейських організацій. Більшість договорів, що складають європейську систему захисту прав людини, стосуються людини, а не особливого суб'єкта права – дитини. Проте, як вірно зауважує О. Шевченко-Бітенська, не маючи за основну мету захист прав дитини від насильства, вони на практиці часто використовуються для вирішення саме цього питання [232, с. 51]. Це, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р.; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. та ін. Державами-членами Ради Європи прийнято й низку конвенцій, які безпосередньо присвячені захисту прав дітей (спеціальні конвенції), зокрема від різних форм насильства. Серед них Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.; Конвенція про особисті контакти з дітьми 2003 р.; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р. та ін. Наприклад, Європейська конвенція про здійснення прав дітей передбачає конкретні заходи, що дозволяють дітям досягати їх реалізації. Вона узаконює необхідність донести до дітей інформацію про опіку, житло, права батьків спілкуватися з дитиною, питання всиновлення та захисту від жорстокого чи принизливого ставлення [66].

Важливими у міжнародному регіональному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є Рекомендації Ради Європи: Рекомендація Ради Європи щодо комплексних національних стратегій захисту дітей від насильства, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи про доброзичливість до дітей, Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021 рр.), Рекомендація Ради Європи про захист прав дітей та соціальних послуг,

доброзичливих до дітей та сімей, Рекомендації Ради Європи щодо охорони здоров'я дітей та ін. Слід звернути увагу на те, що правова база європейських стандартів щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства включає різні норми «твердого» і «м'якого» права. Однак характер резолюцій та інших форм «м'якого» права, а також об'єкт їх правового регулювання, дають усі підстави вважати норми «м'якого» права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства обов'язковими для застосування усіма суб'єктами публічної влади України.

Так, у Рекомендації № R(91) 9 Комітету Міністрів Ради Європи «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» висловлені принципи, що адресуються державам-членам і встановлюють дії, які необхідно прийняти для імплементації цих принципів і забезпечення заходів щодо захисту дітей та інших осіб, які потребують особливого захисту і допомоги та інтересам яких загрожує серйозна небезпека. Принцип 2 Рекомендації № R(91) 9 вказує на те, що у надзвичайно термінових випадках суди або уповноважені органи мають бути готові вживати негайні дії [15]. Рекомендацією Комітету Міністрів (2009) 10 [84] закріплено Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. Також питанням боротьби проти насильства щодо дітей присвячені: Рекомендація Комітету Міністрів (2001) 16 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації»; Рекомендація ПА РЄ 1778 (2007) «Про дітей-жертв: ліквідацію всіх форм насильства, експлуатації та зловживань»; Рекомендація ПА РЄ 1666 (2004) «Про загальноєвропейську заборону на тілесні покарання дітей» та ін.

Права дитини в Україні, зокрема право дитини на захист від усіх форм насильства, давно вийшли зі складу виняткової компетенції держави і стали під контроль міжнародного співтовариства, у зв'язку з чим все більше уваги приділяється створенню міжнародних контрольних механізмів, розробці міжнародних процедур, що сприятимуть захисту дитини від насильства. У 1946 році створено Спеціальну комісію та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). На базі ООН було засновано посаду Генерального секретаря ООН з питання насильства щодо дітей. Питаннями захисту прав дітей в окремих сферах займаються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Об'єднаних

Націй з питань науки, культури та освіти та ін. Відповідно до ст. 43 Конвенції про права дитини був створений спеціальний Комітет з прав дитини; Європейська конвенція про здійснення прав дітей також заснувала спеціальний контрольний механізм – Постійний комітет.

Оскільки діяльність названих суб'єктів у своїй основі має контрольний характер, мова йде про міжнародний *контрольний* механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Міжнародний контрольний механізм забезпечення прав людини є одним із засобів забезпечення міжнародно-правових норм, які реалізуються в діях суб'єктів міжнародного права щодо попередження порушень зобов'язань та перевірки їх дотримання в цілях добросовісного, належного та своєчасного виконання. Під міжнародним контролем ряд вітчизняних авторів розуміють «необхідний елемент системи сучасних міжнародних відносин, який полягає у перевірці міжнародними організаціями або їх органами взятих державами на себе договірних та інших зобов'язань» [74, с. 11]; «комплекс міжнародних органів та процедур, завданням яких є виявлення порушень норм Конвенції її державами-учасницями, їх фіксація у міжнародних правозастосовчих актах Європейського суду з прав людини, а також здійснення міжнародного впливу на держав-порушниць для виправлення встановленого порушення» [23, с. 7]; «погоджений процес, здійснюваний державами-учасницями міжнародного договору чи міжнародною організацією на основі загальноновизнаних норм міжнародного права з перевірки виконання міжнародних угод у сфері обмеження озброєнь і роззброювання» [114, с. 198]. На нашу думку, *міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні* можна розглядати як діяльність міжнародних органів, що здійснюється на основі міжнародних договорів і полягає у перевірці відповідності дій нашої держави прийнятим на себе зобов'язанням з метою повного та неухильного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Як свідчить сучасна міжнародна практика, найбільш типовими процедурами, що застосовують міжнародні контрольні механізми, є: розгляд періодичних доповідей держав; розгляд повідомлень окремих осіб та груп осіб про порушення державою-учасницею прав, викладених у договорі; розслідування за власною ініціативою випадків

систематичного порушення державами-учасницями конвенційних прав; залучення спеціалізованих установ і компетентних органів ООН до подання експертних висновків та доповідей з приводу здійснення конвенцій; запит у держав-учасниць додаткової відповідної інформації та ін. Найбільш дієвим контрольним механізмом щодо попередження насильства щодо дітей є діяльність Комітету ООН з прав дитини у сукупності із процедурою повідомлень. 2 вересня 2016 року Україна депонувала ноту про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури повідомлень і даний Факультативний протокол вступив в силу для України з 2 грудня 2016 року.

Однак, незважаючи на зобов'язуючі положення Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень, в іншому діяльність міжнародних органів з контролю за забезпеченням Україною права дитини на захист від усіх форм насильства залишається для суб'єктів публічної влади переважно абстрактною. Між тим, результати такої діяльності у вигляді рекомендацій, висновків, пропозицій, рішень тощо, відносяться до категорії «м'якого» права, що має, на думку багатьох дослідників, зобов'язуючий характер, обумовлений участю України в універсальних міжнародних угодах починаючи із статутів ООН та РЄ. В силу цих обставин слід більш уважно віднестися до питання впровадження міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні через визначення відповідних правових засобів.

В теорії права під правовими засобами в широкому значенні розуміють правові явища, способи досягнення результату правового регулювання, що підлягають фіксації. Міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинен знайти свій вираз у нормотворчій практиці відповідних суб'єктів публічної влади, насамперед це стосується суб'єктів законодавчої ініціативи. Так, за загальними правилами юридичної техніки, перш ніж розпочати підготовку проєкту закону, необхідно, зокрема, вивчити міжнародні договори України, що стосуються предмету законопроєкту. Але із врахуванням необхідності зміцнення Україною репутації стратегічного партнера серед країн-членів європейських співтовариств, у тому числі, шляхом дотримання

норм міжнародного та європейського права, обов'язковим елементом підготовки законопроекту чи іншого нормативно-правового акту з питань захисту прав дитини є *вивчення і застосування результатів контрольного міжнародного механізму захисту прав дитини від насильства*.

Існує думка, що міжнародні договори, які регламентують права і свободи людини, встановлюють не тільки обов'язок держав щодо їх імплементації і подальшій практичній реалізації, але і безпосередньо наділяють відповідними правами, свободами і обов'язками індивідів [113, с. 123]. Так, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень передбачає посилення і доповнення національного й регіонального механізму, що надає можливість дітям подавати скарги на порушення їхніх прав. Крім цього, в документі зазначено, що «необхідно приділяти першочергову увагу найкращому забезпеченню інтересів дитини під час використання засобів правового захисту на порушення прав дитини і що такі засоби захисту повинні враховувати необхідність використання процедур, які відповідають потребам дитини, на всіх рівнях» [218]. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів» [166]. Тобто безпосередньо дитина також *виступає активним суб'єктом* забезпечення права на захист від усіх форм насильства, проте в силу свого віку не в змозі повністю користуватися інструментами захисту цього права.

Зважаючи на це, одним із правових засобів впровадження результатів міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є створення відповідних умов для її участі в цих процесах [184, с. 25]. Вирішення даного питання, на нашу думку, можливе шляхом, по-перше, запровадження у закладах освіти спеціальних навчальних програм з метою інформування про дію міжнародного контрольного механізму забезпечення прав дитини, зокрема права на захист від усіх форм насильства, та, по-друге, створення Міністерством юстиції України у

регіональних центрах надання правової допомоги умов для юридичного консультування дітей та їх представників з питань застосування міжнародного механізму забезпечення права на захист від усіх форм насильства у його співвідношенні з нормами національного права.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід розглядати як створення відповідних умов для здійснення цього права, що має три цілеспрямовані сфери державної діяльності: 1) сприяння реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства (шляхом формування загальносоціальних та юридичних гарантій); 2) охорона права дитини на захист від усіх форм насильства (створення системи заходів, спрямованих на попередження усіх форм насильства, усунення причин, що їх породжують); 3) захист права дитини на захист від усіх форм насильства (створення певної системи засобів, застосування яких пов'язане з наявністю ситуації, за якої порушується право дитини на захист від усіх форм насильства права, та відновлення порушеного права). Під механізмом забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід розуміти систему взаємодіючих між собою політико-правових, соціально-економічних та соціально-психологічних чинників, способів, умов і засобів, спрямованих на попередження та припинення усіх форм насильства щодо неповнолітньої особи. Визначальним елементом у реалізації механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є суб'єкт. Первинним рівнем механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства є міжнародно-правовий рівень.

2. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають вирішуватися за наступними напрямками: 1) визначення механізму впровадження в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, та 2) визначення правових засобів впровадження в національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Норми міжнародного права, які регулюють загальні питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, норми міжнародних

угод, що визначають спеціальні умови попередження та припинення насильницьких дій щодо дитини, повинні мати пріоритетний характер незалежно від способу їх впровадження. При цьому кінцева мета правового регулювання процесу забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства досягається, як правило, не в міжнародній, а у національній системі, а реалізація норм міжнародного права є питанням реалізації компетенції суб'єктами національного права. Норми внутрішньодержавного права тим самим санкціонують дію міжнародних правових норм всередині країни. Норми «м'якого» права – резолюції, рекомендації, висновки універсальних та регіональних міжнародних організацій щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають обов'язковий характер, а їх застосування суб'єктами публічної влади при забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинно відбуватися на систематичній основі.

3. Міжнародний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні поділяється на міжнародний конвенційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. До міжнародного конвенційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства входять міжнародні угоди, спрямовані на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, зокрема Конвенція про права дитини 1989 р., інші міжнародні угоди, що гарантують дитині спеціальний захист від усіх форм насильства, а також міжнародно-правові договори про права людини. Міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні полягає у перевірці міжнародними органами відповідності дій нашої держави прийнятим на себе зобов'язанням за міжнародними угодами з метою повного та неухильного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Для вітчизняної науки держави та права постає необхідність у розробці ефективних правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

3.2. Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

В теорії права під інституційним механізмом зазвичай розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного (доброго, належного) врядування, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку регіону/держави [47, с. 37]. Вирішення проблем становлення і дії інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні пов'язано із правильним теоретичним розумінням поняття «інститут», що застосовується у наукових дослідженнях з різних галузей національного права.

В сучасній науковій літературі поняття «інститут» отримало достатньо багато значень, але не усі з них витримують критику. Логіку обґрунтування наявності інститутів дослідники простежують за допомогою невід'ємних характеристик, які наголошують на організаційних формах їх функціонування. Серед цих характеристик, зокрема, виокремлюють психологічність, історичність, структурність та функціональність [212, с. 212]. У деяких публікаціях інститут ототожнюють із процедурою [199, с. 47], хоча це скоріше певна форма організації, усталена структура, чим сама діяльність, що спрямована на досягнення результату. На нашу думку, інститут являє собою усталений конструкт, що є передумовою певної дії, тому до основних характеристик у розумінні змісту цього явища слід відносити: а) зібрання людей (посадових осіб), які відповідно до принципів організації праці об'єднуються для досягнення певного результату, та б) сукупність функцій та норм, які забезпечують цей процес в інтересах певних груп.

Тлумачення поняття «інститут» залежить переважно від контексту його використання та погляду автора, який це робить [192, с. 80-83]. У 50-60-х рр. ХХ ст. Д. Норт заснував так званий неоінституційний напрям, що призвів до переосмислення поняття «інститут». Д. Норт розглядає інститут крізь призму існування «інституцій», яке охоплює будь-які види обмежень, створені для спрямування людської взаємодії в

певному напрямі, які охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності. Формою ж прояву інституцій є «інститути» [130, с. 14]. Таким чином, Д. Норт пропонує розглядати «інституції» як закони, правила, звичаї, норми, а «інститути» як організації, тобто державні органи, політичні партії, профспілки тощо. Як зазначає дослідник, «<...> не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організації – щоб забезпечити дотримання цих правил» [130, с. 19].

Ця дискусія знайшла своє продовження у розсудах деяких вітчизняних авторів. Так, О. Мазур говорить: «якщо виходити із загальноприйнятої тези, що всі інститути виражаються в системі вкорінених правил і норм, то з інституціональної точки зору організація – це комплекс інститутів, тобто впорядкована сукупність рутинізованих дій, які виконуються індивідами в процесі функціонування організації. Інститут завжди організовується, тому організацію теж цілком справедливо тлумачити як інститут, оскільки вона утворюється і працює як об'єднання людей на основі системи взаємопогоджувальних ролей, стандартів, норм поведінки» [109, с. 44]. Крім цього, автор підкреслює, що важливо відділяти інститути лише від індивідів, а не від організацій [109, с. 44], однак саме з цим припущенням можна не погодитись, оскільки у практиці міжнародних організацій існує достатньо випадків, коли індивід не тільки не віддалений від інституту, а є його уособленням.

Якщо розглядати інституційний механізм як певну структуру, то інститут є тим елементом, який встановлює для неї правила. Основним суб'єктом, що встановлює формалізовані правила, а також і обмеження, є держава з її наявними кадровими та фінансовими ресурсами. Тільки після встановлення цих правил, визначення на їх основі компетенції суб'єктів влади, виникає потреба у їх реалізації, у дії, що виражає механізм впровадження даних правил у повсякденну діяльність. Тобто, інститут, як система усталених відносин, взаємозв'язків між різними акторами з приводу узгодження їх взаємодії на основі формально встановлених чи неформально існуючих норм та правил, має особливий механізм реалізації цих норм в процесі здійснення діяльності [47, с. 37]. Такий механізм виступає як цілісна система упорядкування ролей і взаємовідносин суб'єктів у відповідності із традиціями та новими

встановленими інститутами суспільства.

Достатньо цікаве визначення інституційного механізму формулює О. Гордєєв, в його розумінні це цілісна система трансформації та упорядкування ролей і взаємовідносин суб'єктів (акторів) у відповідності із традиційними та новими, легально встановленими чи легітимними неформальними інститутами суспільства, які мобілізуючи соціальний та людський ресурс забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення спільних цілей [47, с. 41]. Відтак, з однієї сторони такий механізм є органічною складовою системи державного управління, з іншої – охоплює взаємовідносини, що значно виходять за межі суто державно-управлінської діяльності. Крім того, це надає змогу визначити подвійну природу структури інституційного механізму, яка проявляється в тому, що одночасно в наявності маємо ознаки, притаманні як інститутам, так і механізмам. Фактично, інституційний механізм представляє собою реалізацію сутності/змістовного наповнення того чи іншого інституту під час взаємодії між суб'єктами [47, с. 37].

Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це свого роду «суб'єктний» механізм, оскільки визначає порядок дії та взаємодії бінарного суб'єкта даної категорії прав: суб'єктів публічної влади та безпосередньо дитини. Інституційне забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід пов'язувати із цілеспрямованою діяльністю суб'єктів публічної влади, що полягає у його охороні та захисті, створення умов для реалізації цього права із застосуванням соціальних інститутів. На думку О. Гордєєва, суб'єктами інституційного механізму слід визнати як асоціацію індивідів, так і форму організації частини такої асоціації, організації та бюрократію, що працює в органах публічної влади [47, с. 41]. У більш новому дослідженні С. Ковбасюк визначає інститут сучасної держави як регламентовану правовими нормами, порівняно автономну, здатну до міжінституційної конкуренції та діджиталізації організаційну складову держави, функціональним спрямуванням якої є створення умов для регулювання та фактичного упорядкування певної групи відносин у соціумі відповідно до забезпечення виживання і розвитку громадянського суспільства та захисту прав і свобод людини як мети та призначення сучасної держави

[82, с. 26]. Дане визначення не виглядає впевненим, адже поняття «складова держави» не відображає усіх характеристик інституту, тому використання такого поняття як суб'єкт відносно інституту держави у механізмі державної влади здається більш оптимальним рішенням.

Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні містить комплекс різноманітних правил поведінки, притаманних правовому статусу певного суб'єкту публічної влади, що обумовлює його компетенцію щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Але у випадку необхідності негайного припинення насильницьких проявів суб'єкт публічної влади має вживати усіх необхідних заходів для захисту дитини у будь-який законний спосіб незважаючи на правовий статус та специфіку своєї діяльності. У цьому має прояв правова поведінка певного суб'єкту публічної влади як соціально значима поведінка суб'єктів у формі дії або бездіяльності, яка контролюється їх свідомістю та волею, передбачена нормами права і тягне за собою певні юридичні наслідки гарантовані державою [205, с. 216]. Такий правовий стан виправдовується наявністю в Україні правової політики у сфері прав дитини, зокрема щодо попередження усіх форм насильства щодо неї.

В той же час інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні включає і організаційну систему соціальних норм, що регулюють певну галузь суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням цієї категорії прав дитини. Таким чином, ми можемо спостерігати своєрідну структуру інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що містить інститути (інституції) як суб'єкти влади та соціальні інститути як сукупність родових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин. Соціальні інститути складають та доповнюють інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. До них слід відносити інститут опіки та піклування, інститут охоронного ордеру (передбачений у Законах України «Про охорону дитинства» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в якості одного з юридичних засобів захисту особистості від внутрішньосімейного насильства), інститут загальної та ювенальної превенції та інші інститути.

Однією із важливих ланок інституційного механізму забезпечення

права дитини на захист від домашнього насильства є *інститут загальної превенції*. Особливо цей інститут має прояв при попередженні домашнього насильства щодо дитини. Комплекс причин, що призводять до домашнього насильства, вимагає не менш складних систем профілактичних заходів. В Україні слід започаткувати серію таких програм, частина з яких могла б бути спрямована на підтримку неповнолітніх в ситуації домашнього насильства: важливо проводити роз'яснювальні бесіди серед учнів про те, що таке домашнє насильство, надавати інформацію про їхні права, а також про організації, до яких вони можуть звернутися за допомогою. Необхідно розвивати систему служб підтримки сімей у кризовій ситуації, спрямовану на вироблення оптимальних способів вирішення сімейних конфліктів. Загальноосвітні установи різних ступенів могли б проводити навчання батьків способам виховного впливу без використання насильства. У цьому ракурсі ефективними могли б бути кампанії соціальної реклами, що покликані формувати громадську нетерпимість до цього явища і спрямовані на зміну існуючих культурних стереотипів сімейних взаємин. Потенційно такі програми здатні створити певну альтернативу традиційній сімейній культурі, що відтворює насильство. Кризова інтервенція в ситуації домашнього насильства потребує інтенсивної професіоналізації соціальної роботи, формування як теоретичних, так і інституційних основ втручання.

На тлі збільшення в Україні випадків домашнього та інших форм насильства щодо дитини, існує нагальна потреба у визначенні, вдосконаленні та впровадженні у механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства нових соціальних інститутів. Слід зосередити увагу на розробці моделі раннього втручання: така модель може бути запроваджена щодо ситуації, яка є потенційно небезпечною для дитини з точки зору застосування до неї різних форм насильства. При плануванні роботи на ранніх стадіях превентивного втручання необхідно визначити індикатори небезпеки, що дозволять відразу оцінити участь дитини в життєвій ситуації. У Постанові КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» ми можемо побачити спробу визначити такі індикатори в межах обов'язкового проведення спеціальними службами оцінки рівня безпеки дитини з метою

виявлення загроз її життю або здоров'ю, пов'язаних із: незабезпеченням дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для віку доглядом; залишенням дитини віком до семи років або дитини у беспорядному стані (хворої, з обмеженням життєдіяльності тощо) в приміщенні, громадському або іншому місці без нагляду осіб, які досягли 14 років; залишенням дитини віком до десяти років більше ніж на півгодини на вулиці без відповідного для природно-кліматичних умов одягу або без дотримання відповідного для віку температурного режиму; залишенням дитини під наглядом осіб з наявними ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, перебування під дією психоактивних речовин, вираженого психічного розладу; невідкладним станом батьків дитини, що є прямою загрозою їх життю та здоров'ю або їх оточенню; обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій, збройних конфліктів тощо [58].

Можливості участі в життєвій ситуації можуть бути обмежені через вплив різних чинників. Наприклад, соціальні умови життя дитини, особливості середовища, де росте та розвивається дитина, та якість життя сім'ї. При плануванні роботи на ранніх стадіях превентивного втручання фахівці відразу визначають ті ситуації, де участь дитини обмежена, визначають, чому необхідно навчити дитину, і доглядають дорослих, щоб підвищити рівень безпеки. Інститут загальної превенції, розроблена на його основі модель раннього втручання у потенційно небезпечну для неповнолітнього ситуацію, відіграють надважливу роль у механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що включає організаційну систему соціальних норм, що регулюють певну галузь суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням цієї категорії прав дитини. Крім цього, такі пропозиції співвідносяться із Планом заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, зокрема стосовно удосконалення законодавства у сфері охорони дитинства з метою запровадження ефективних механізмів забезпечення та захисту прав дитини; запровадження доступних медичних, освітніх, соціальних, юридичних послуг, що базуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [128].

Характерно, що створення дієвого механізму забезпечення прав дитини визначено галузевими міжнародними угодами. Так, ч. 2 ст. 2 Конвенції про права дитини передбачає: «Держави-учасниці вживають

всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї» [87]. Принципи дії механізму забезпечення прав дитини закріплені в положеннях ст. 3 Конвенції: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» (ч. 1 ст. 3) [87]; «держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів» (ч. 2 ст. 3) [87]; «держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору чисельності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду» (ч. 3 ст. 3) [87]. Також в ст. 42 Конвенції ООН про права дитини 1989 р. закріплено те, що «держави-учасниці зобов'язуються, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей» [87]. І, нарешті, основне, на наш погляд, в цій області положення Конвенції передбачає: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і, в разі необхідності, в рамках міжнародного співробітництва» (ст. 4 Конвенції) [87].

Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є важливим в правовій політиці протидії насильству щодо дітей, яка є частиною державної політики щодо охорони дитинства, передбаченою відповідним Законом. Правова політика протидії насильству щодо дітей у цивілізованій правовій державі реалізується державою і суспільством на законодавчому, програмному, управлінському, виконавському та просвітницькому

рівнях. Для кожного цих напрямків передбачено свій механізм реалізації, але знову ж таки у центрі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що є серцевиною, стрижнем правової політики протидії насильству щодо дітей нашої держави, знаходиться певний інститут влади. Тому актуальність питань забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства для правової науки слід пов'язувати саме із механізмом діяльності державних інститутів. У своїй сукупності вони створюють нормативно-визначену ієрархічну систему різноманітних органів, підприємств, установ та інших структур, забезпечених організаційними, матеріально-технічними та фінансовими засобами з метою практичної реалізації функцій держави [125, с. 435]. Створення та дія такого механізму є гарантією переходу від декларацій, адресованих всім і кожному, як фізичним, так і юридичним особам, до правової реальності, більш чітких за змістом програмами дій, здатних у найкоротший перспективі покращити стан у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Обов'язок щодо забезпечення прав людини і громадянина, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, покладається на державу, оскільки розвиток права в сучасних умовах продовжує зберігати тенденцію ототожнення правової системи з державою. Як зауважується у Доповіді про насильства щодо дітей у світі, «надії та сподівання дітей вимагають від держав нагальних дій щодо виконання їхніх зобов'язань перед дітьми як особами, які користуються відповідними правами» [141, с. 15]. Це не випадково, оскільки держава, незважаючи на появу альтернативних самоорганізованих за інформаційно-мережовим принципом спільнот, а також часту нездатність до вирішення внутрішніх і глобальних конфліктів, продовжує залишатися головним розпорядником більшості суспільних процесів, реалізатором спеціальних засобів із контролю за правопорядком. Держава в особі своїх органів влади зобов'язана створити для кожній дитині такі умови, при яких вона буде мати можливість набувати та реалізовувати гарантоване міжнародними конвенціями та національним законодавством право на захист від усіх форм насильства. Поєднання права у його взаємодії із державою при дослідженні інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні об'єктивне, оскільки дає

можливість отримати якість захисту прав дитини, гарантовану державними ресурсами.

Держава ж у своїй діяльності щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства спирається на публічну адміністрацію, тобто суб'єкти публічної влади, які проводять в життя рішення у сфері економіки, політики, соціального захисту тощо. Успішне вирішення складних внутрішніх і зовнішніх завдань, що стоять нині перед Україною, безпосередньо пов'язане з підвищенням ролі держави, його посиленням і розвитком на основі демократії і права. У цих умовах особливо зростає значення механізму держави, чітка організація роботи усіх його складових частин і структурних підрозділів, створення і вдосконалення необхідного для цього нормативно-правового підґрунтя.

Роль держави у забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні визначається в Законі України «Про охорону дитинства». Так, у п. 2 ст. 10 зазначено, що держава здійснює захист дитини від: усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [166].

В даний час сформована система органів публічної влади, основу якої складають органи державної влади та суб'єкти місцевого самоврядування. Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства [166].

Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання

соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» доповнює систему суб'єктів публічної влади в інституційному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, визначаючи механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, виявлення випадків жорстокого поводження з ними, виникнення безпосередньої загрози їх життю або здоров'ю [58]. До таких суб'єктів відносяться органи державної влади та органи місцевого самоврядування (структурні підрозділи районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад, сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо), служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, органи Національної поліції, територіальні органи ДСНС та підпорядковані підрозділи, спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональні та місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, бюро правової допомоги.

Оцінка діяльності організаційно-управлінського апарату у сфері захисту дитинства проводиться за допомогою щорічного звіту Кабінету Міністрів України Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень. Значну роль у забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відіграють органи виконавчої влади. На республіканському рівні вищим виконавчим органом державної влади України є Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до п. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства», проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України [166].

Впровадження соціально-економічних перетворень, зокрема у сфері реалізації політики протидії насильству щодо дітей, дозволяє говорити про політичну функцію Кабінету Міністрів України в інституційному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Головним засобом впливу на правовідносини, що виникають з приводу забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, є видання КМУ нормативно-правових актів, що організують роботу відповідних виконавчих органів, які складають ядро системи суб'єктів інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Насамперед, мова йде про міністерства соціальної політики; охорони здоров'я; освіти і науки; закордонних справ; економічного розвитку і торгівлі; культури; фінансів; юстиції; молоді та спорту; інформаційної політики; з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб; регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства; внутрішніх справ.

Система суб'єктів інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні характеризується своєю поліфонічністю, різноманіттям органів та служб, які відповідають за власний напрям роботи, пов'язаний із захистом неповнолітніх від усіх форм насильства. У Положенні про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства [144] визначаються альтернативні суб'єкти інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: Держстат, Держкомтелерадіо, ДМС, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини (Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації), Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю (Радник – уповноважений Президента України з питань безбар'єрності), Федерація професійних спілок, Інститут демографії та соціологічних досліджень, НАН, постійний представник Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, представник Міжнародної організації праці в Україні, представник Міжнародної організації з міграції в Україні, голова Громадської ради при Мінсоцполітики, представники громадських організацій, які провадять свою діяльність у сфері захисту прав дітей.

На місцевому рівні інституційний механізм забезпечення права

дитини на захист від усіх форм насильства в Україні реалізується місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Щодо органів місцевого самоврядування передбачено фінансове, організаційне, інформаційно-методичне та інше сприяння з боку республіканських і регіональних органів виконавчої влади. В широкому розумінні, зважаючи на актуальність цих завдань, до захисту прав дитини від усіх форм насильства повинні залучатися і громадянське суспільство, його окремі інститути. Вважаємо, що роль місцевих громад у вирішенні проблем забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні буде тільки посилюватися, а самі громади будуть ставати визначальними суб'єктами в інституційному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні на місцевому рівні. Комітет з прав дитини ООН, говорячи про зобов'язання попереджувати насильство щодо дітей, зауважує: «згадки “держав-учасниць” пов'язані з обов'язками держав-учасниць нести свою відповідальність щодо дітей не тільки на національному рівні, але також на провінційному і муніципальному рівнях» [147, с. 4]. Можна помітити, що у міжнародних дослідженнях у напрямку попередження насильства щодо дітей [141; 178] вирішення цієї проблеми пов'язується переважно із місцевими громадами.

Комплексний характер системи суб'єктів в інституційному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні обумовлює визначення на законодавчому рівні своєї структури органів, що діють у певній сфері або напрямку задля попередження та припинення насильницьких дій щодо дитини, створення умов для реалізації її права на захист від усіх форм насильства шляхом надання відповідної правової допомоги, застосування правових засобів впливу. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» головну роль у протидії цим явищам відводить Національній поліції України, центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також головному органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [149].

З вищесказаного випливає, що діяльність органів державної влади

в рамках інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні вельми різноманітна. Однак завдання щодо забезпечення дітей від насильства розподілені між декількома відомствами. Усі ці органи в ході реалізації прав дитини здійснюють свої специфічні функції. Дія інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні значно ослаблена відсутністю єдиного координаційного органу державної влади для реалізації державної політики протидії насильству щодо дітей [188, с. 32].

Про необхідність вдосконалення організаційно-управлінського механізму забезпечення прав дитини часто говорять на міжнародному рівні, наприклад, в Декларації і Плані дій, прийнятих резолюцією 8-27 / 2 спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 травня 2002 року. У 2011 році в Зауваженнях загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства», Комітет рекомендував розробити національну координаційну структуру для захисту від усіх форм насильства, включаючи комплексні заходи попередження [147, с. 31]. Намагання України вирішити цю проблему призвело до появи інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини (Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації). Це дещо посприяло посиленню уваги органів влади до проблем соціального захисту дітей шляхом розробки комплексу заходів щодо забезпечення прав дітей як складової частини Національної стратегії у сфері прав людини, посилення співпраці із Верховною Радою України в частині удосконалення законодавчих норм щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту, залучення громадського сектору до моніторингу дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту. Однак, Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації навряд чи можна назвати координаційним центром захисту дітей від усіх форм насильства, адже ця робота зводиться до діяльності однієї посадової особи у широкому спектрі проблематики захисту прав дитини, що не передбачає концентрації уваги на забезпеченні права дитини на захист від всіх форм насильства. Проаналізувавши у фаховій статті права, які має Уповноважений відповідно до покладених на нього завдань, Н. Ковалко робить висновок, з яким важко не погодитись: «цей інститут не наділений реальними повноваженнями, які б забезпечили його незалежність та дієвість у

процесі захисту прав дитини, зокрема, щодо виконання правозахисної функції та функцій відновлення порушених прав» [81, с. 95].

Систематизуючу та координуючу функцію в цьому питанні могла б взяти на себе Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства, проте відповідно до Положення вона є тимчасовим консультативним, дорадчим органом, утвореним Кабінетом Міністрів України з метою підготовки пропозицій щодо реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей [144]. Ще у 2011 році, розглядаючи доповідь, подану Україною відповідно до статті 44 Конвенції, Комітет з прав дитини висловлював занепокоєння інформацією про те, що роль Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства щодо координації заходів з формування та реалізації державної політики стосовно дітей обмежується обміном інформацією з певних питань. Крім того, «Комітет з прикрістю констатував, що вказана Міжвідомча комісія не є постійно діючим органом» [83, с. 3].

З метою здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини призначено спеціального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та створено у структурі Секретаріату Уповноваженого відповідний підрозділ, до повноважень якого віднесено питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню. З 01.03.2019 у структурі Секретаріату Уповноваженого діє Представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї [216] та створено Управління з дотримання прав дитини та сім'ї. Однак, ці суб'єкти відповідно до посадової інструкції, забезпечують здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини та сім'ї, тому не можуть реалізовувати виконавчі функції, спрямовані на попередження насильства щодо дитини.

В останні роки Україною були здійснено спроби внести зміни в інституціональну складову механізму державної влади для поліпшення ситуації в цій сфері. Так, Постановою КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» запроваджено таку структуру, як міждисциплінарна команда – тимчасово утворена команда фахівців, які є працівниками суб'єктів

виявлення та/або організації соціального захисту дітей, для забезпечення найкращих інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю [58]. Такий підхід існує у Польщі, де у Законі «Щодо протидії злочинам в сім'ї», прийнятому у 2010 році, передбачено запровадження у кожній гміні (територіальній одиниці) міждисциплінарних груп, до складу яких входять представники: органів соціального захисту, муніципальної комісії вирішення проблем, пов'язаних з алкоголем, освіти, охорони здоров'я та неурядових організацій. Міждисциплінарні групи несуть відповідальність за вжиття заходів з метою надання спільної допомоги в окремих випадках, а також за координацію всіх заходів, що стосуються насильства в сім'ї [20]. Тобто ми бачимо, як вищий орган виконавчої влади, застосовуючи правовий засіб у вигляді видання спеціального нормативно-правового акту, враховуючи досвід демократичних країн світу, намагається скоординувати зусилля відповідних суб'єктів для соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а це напряму пов'язано із якістю забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Однак, у даному випадку мова йде, скоріше, не про координаційний центр, а про «оперативні загони», які мають швидко та якісно реагувати на випадки, пов'язані із порушенням прав дитини. Відсутність же суб'єкта з більш високим статусом, можливістю координації та висування законодавчих ініціатив в питаннях попередження насильства щодо дитини, суттєво гальмують вирішення цієї проблеми Україною у стратегічному плані.

Крім цього, в Україні відсутній чітко визначений орган, який координує діяльність різних відомств, що займаються захистом дітей від сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань. У 2017 році в ході опитування Радою Європи дітей в Україні, 20% з них повідомили, що зазнали сексуального насильства. Це близько 1 млн 300 тисяч дітей. Водночас, за даними Уповноваженого з прав дитини, протягом 2020 року правоохоронці порушили 410 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми [215]. Це свідчить про те, що більша частина подібних злочинів узагалі не потрапляє в поле зору правоохоронців, оскільки є прихованою. Наприклад, коли дитину гвалтують або розбещують у сім'ї. У таких випадках заявити в поліцію просто немає кому: дитина боїться, матері здебільшого приховують такі

випадки, вихователі та вчителі не знають [55]. Діяльність зазначених суб'єктів публічної влади на регіональному та місцевому рівні обмежена попередженням тільки сексуальної експлуатації, хоча на практиці діти найчастіше страждають від злочинів проти статевої недоторканності і статевої свободи.

В якості однієї з цілей Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ч. 2 ст. 1) вказується створення в державах-учасницях особливого механізму моніторингу для оцінки поширеності сексуальної експлуатації та сексуального зловживання щодо дітей. З урахуванням високої латентності даної категорії злочинів кримінальна статистика не може розглядатися як механізм моніторингу, оскільки враховує тільки зареєстровані злочини. Для об'єктивної оцінки ситуації, крім кримінальної статистики, необхідно враховувати дані державних і місцевих суб'єктів публічної влади, які надають допомогу дітям, що постраждали від сексуальних посягань, на що прямо вказано в Конвенції (ч. 2 ст. 10) [89]. Як зазначається у Щорічній державній доповіді про становище дітей в Україні «Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія», немає спеціалізованого органу, якому б окремо доручалося розслідування випадків онлайнової сексуальної експлуатації та насильства над дітьми [127, с. 105]. Як бачимо, відсутність в Україні органу, який координував би діяльність щодо захисту дітей від сексуальній експлуатації та сексуального зловживання, не дозволяє створити ефективний механізм моніторингу.

Слід сказати, що у науковому середовищі пропозиції поліпшити інституційну складову державної діяльності в напрямку попередження насильства щодо дитини вже лунали. Так, Н. Лесько обґрунтовує необхідність створення при Міністерстві соціальної політики України Департаменту з попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей, який би здійснював свою діяльність за такими напрямками: координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії насильству та іншим протиправним діям стосовно дітей; захист прав і законних інтересів дітей; попередження вчинення щодо дітей насильницьких та інших протиправних дій; запобігання втягнення дітей в антигромадську діяльність [101, с. 6]. О. Радзівська, досліджуючи правові засади протидії негативним інформаційним

впливам на дітей в Україні, пропонує розглянути питання щодо: створення центрального органу виконавчої влади у справах дітей або підрозділу Міністерства інформаційної політики України з функціями правового та організаційного забезпечення інформаційної безпеки дитини; створення окремого підрозділу Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з функціями моніторингу додержання прав, свобод і безпеки дитини в інформаційній сфері. Крім цього, авторка справедливо зауважує, що в Україні існує проблема дублювання функцій щодо захисту прав і безпеки дитини між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента з прав дитини та центральними органами виконавчої влади [177, с. 10].

Зазначимо, що потреби у створенні нового підрозділу немає, інакше це, вірогідно, буде супроводжуватися зайвим збільшенням кількості посадових осіб та фінансовими витратами. Більш доцільною виявляється оптимізація вже існуючих суб'єктів публічної влади. Проведений аналіз міжнародних угод та інституційної практики України у напрямку забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства дає підстави говорити про відсутність певного балансу між зобов'язаннями України як учасниці міжнародних угод в галузі прав дитини та діяльністю органів публічної влади, які за законом зобов'язані попереджати прояви насильства щодо дітей. Оптимізація інституційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, виконання рекомендації Комітету ООН з прав дитини провести комплексний функціональний аналіз центральних та місцевих органів влади, що відповідають за забезпечення прав дітей, та переконатися, що відповідні обов'язки були належним чином делеговані та чітко визначені в рамках нової структури [83, с. 3], пов'язані із необхідністю змін у системі суб'єктів публічної влади. З цього приводу, найбільш дієвими (і одночасними) заходами, на нашу думку, є: 1) перепідпорядкування Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Кабінету Міністрів України, розширення його компетенції, зокрема наділення функціями незалежного експерту з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей; 2) створення в структурі Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції

тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин *підкомітету з питань захисту прав дітей*.

Окрім цього, вважаємо, що правовий статус Уповноваженого з прав дитини слід закріпити на *законодавчому* рівні, як це відбувається в окремих зарубіжних країнах. Наприклад, із аналізу звітної діяльності омбудсмена з прав дитини Литви після запровадження цієї посади 25 травня 2000 р. законом Республіки Литва № VIII-1708, видно, що Уповноважений досить ефективно справляється зі своїми повноваженнями щодо забезпечення прав дитини. У 2008 р. у Верховній Раді України перебував на розгляді проект Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини», але він так не був схвалений [168]. Омбудсмен із прав дитини здійснює діяльність з лобювання інтересів дітей (органи законодавчої влади адекватно реагують на пропозиції уповноваженого), розглядає скарги та звернення, великий відсоток яких реально виконується. Дитячий омбудсмен в Литві має легальний і легітимний статус, володіє реальними правами і обов'язками, наданими саме законом. Таким же шляхом розвиваються Люксембург, Швеція, Ісландія і Норвегія. Зокрема, у світі склалося чотири основні моделі омбудсмана з прав дітей. Це омбудсмани: засновані спеціальним актом парламенту; засновані відповідно до законодавства про охорону дитинства, зокрема щодо соціального захисту дітей; засновані в рамках державних органів; посади яких засновані на базі незалежних неурядових організацій і які працюють під їх егідою [105, с. 358].

Іншою проблемою у реалізації інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є поділ відповідальності та функцій щодо захисту прав дітей від насильства між органами центральної виконавчої влади та відповідними органами влади регіонів. Розглядаючи доповідь, подану Україною у 2011 році відповідно до статті 44 Конвенції, Комітет із прав дитини висловив занепокоєння тим, що реформа системи державного управління може порушити ефективну координацію та впровадження політики в інтересах дітей, що може призвести до погіршення послуг з підтримки, захисту та профілактики для дітей найвищого ризику [83, с. 3]. Із огляду на те, що проблема захисту прав дітей є справою всієї держави і суспільства в цілому, основні функції щодо вирішення

стратегічних завдань в даній області слід залишити за центральними органами влади. Однак це не виключає можливості створення на рівні місцевих органів виконавчої влади уповноваженого з прав дитини. Наприклад, в Австрії, у зв'язку з прийняттям Федерального закону у справах молоді 1989 р., було запроваджено посаду Федерального Уповноваженого з прав дітей, а у період між 1989 і 1995 рр. були засновані уповноважені з прав дітей у всіх дев'яти землях. Україна є унітарною державою, однак форма територіального устрою у даному випадку немає значення, коли мова йде про підвищення захисту дітей від насильства, зокрема і на регіональному рівні. Діяльність же органів місцевої влади відповідно до делегованих їм повноважень повинна бути строго регламентована і скоординована. Слід здійснити такий розподіл повноважень між центральними та регіональними органами влади, який забезпечить найкращі можливості захисту прав дітей від усіх форм насильства.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки.

1. Головним елементом інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є інститут. Безпосереднім гарантом і виконавцем норм щодо захисту прав дитини, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства, є держава (що сама по собі являє окремий інститут) в особі своїх компетентних органів. Забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є процесом, що йде разом із розвитком суспільства та держави. Для реалізації встановлених принципів і норм у сфері захисту прав неповнолітніх від насильства повинен існувати ефективний інституційний механізм із збалансованим розподілом повноважень між органами публічної влади. Ефективна реалізація інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні залежить від правильної організації суб'єктів публічної влади, а також оперативного застосування ними відповідних засобів, що мають покращити ситуацію в цій сфері.

2. В Україні існує система суб'єктів в інституційному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, що мають у випадку необхідності реалізувати увесь комплекс заходів для негайного припинення насильницьких проявів і захистити дитину у будь-який законний спосіб незважаючи на правовий статус та специфіку

своєї діяльності. До системи суб'єктів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства відносяться органи управління соціальним захистом населення, органи управління освітою, органи опіки та піклування, органи у справах молоді, органи управління охороною здоров'я, органи служби зайнятості, органи внутрішніх справ. Існує спеціалізація суддів, що розглядають справи щодо неповнолітніх, функціонує інститут Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Однак ще не вдається об'єднати всі ці ланки держапарату і місцевого самоврядування в один ланцюжок і розподілити між ними повноваження, і це становить окремий об'єкт наукового пошуку для правової науки.

3. Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні включає організаційну систему соціальних норм, що регулюють певну галузь суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням цієї категорії прав дитини. Таким чином, ми можемо спостерігати своєрідну структуру інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що містить інститути (інституції) як суб'єкти влади та соціальні інститути як сукупність родових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин. Соціальні інститути складають та доповнюють інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, серед них слід виділяти інститут опіки та піклування, інститут охоронного ордера, інститут загальної та ювенальної превенції.

3.3. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні

Реалізація правової політики протидії насильству щодо дитини залежить від практики забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, де визначаються процедура, порядок дії, поведінкові реакції суб'єктів владних повноважень щодо тлумачення і правозастосування права із використанням правових засобів для реалізації головної мети – вільний, ненасильницький розвиток кожної дитини. У практичній сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні проявляються такі елементи, як

правовий статус, компетенція, форми діяльності суб'єктів публічної влади у їх зобов'язанні захищати дитину від насильства, враховується передовий міжнародний досвід подолання цих негативних явищ та реалізуються міжнародні стандарти захисту прав дитини, закладені в універсальних та регіональних угодах. Цей процес має організаційну основу та з теоретичної точки зору являє собою певний механізм дії і взаємодії суб'єктів влади, що спрямовані на зміну об'єктивної реальності, на підпорядкування волі інших суб'єктів легальними засобами впливу. У загальному розумінні, *організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні* є системою організаційно-правових засобів і способів діяльності суб'єктів публічної влади щодо охорони, захисту, відновлення права дитини на захист від усіх форм насильства, створення умов для його реалізації неповнолітнім.

Слід зауважити, що організаційно-правовий механізм об'єктивно є достатньо складним явищем, і від того, наскільки держава організує, налагодить усі його елементи, залежить якість та ефективність певного процесу, насамперед, процесу управління певними сферами суспільного життя. Сталий зв'язок інституційної, нормативної, організаційної, ресурсної підсистем у процесі їх функціонування обумовлює сферу забезпечення прав і свобод дитини, а цілісний синергетичний порядок взаємодії елементів системи у динамічному вимірі створює механізм забезпечення прав і свобод дитини [63, с. 12]. В Україні функціонуванню організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства часто заважає формалізм, перетворення дії елементів механізму на «механічні» рухи, орієнтовані на формальне виконання суб'єктами своїх обов'язків, які часто змушені показувати високі результати роботи. Тому акцент в установленні організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід робити на ефективне правове регулювання цього напрямку, створення об'єктивних показників для визначення якості результату, а головне – на якісну підготовку суб'єктів, які здійснюють захист прав дитини, їх орієнтування на використання прогресивних засобів такого захисту.

У попередньому підрозділі ми розглядали систему суб'єктів публічної влади у механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, до якої відносяться органи державної влади,

органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, державні і недержавні підприємства та організації, суб'єкти із делегованими повноваженнями та ін. Однак, слід визнати, що головну роль у втіленні основ державної політики протидії насильству щодо дитини, дійсної реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, відіграють *органи виконавчої влади*. Враховуючи останні тенденції, пов'язані із модернізацією державного апарату, М. Міхровська визначає органи виконавчої влади як самостійну форму державної влади, зміст якої становить організація функціонування публічної адміністрації з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, та інші обов'язки, покладені на неї відповідно до Конституції та інших законів України, що здійснюється через систему спеціально створених органів, побудованих відповідно до принципів підпорядкованості та взаємодії [119, с. 5-6]. У процесі захисту прав дитини від насильницьких дій органи виконавчої влади використовують, відповідно до власної компетенції, широкий спектр засобів, які допомагають утворити діючий механізм, що забезпечує регулювання всієї сукупності суспільних відносин, пов'язаних із захистом неповнолітніх осіб від насильства. Механізм забезпечення прав дитини, як і сам склад цього права, носить комплексний характер, тому забезпечити його функціонування під силу суб'єктам публічної влади із потужним кадровим, фінансовим та інтелектуальним ресурсом.

Слід зазначити, що ефективність організаційно-правового механізму діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту прав дитини має величезний вплив на дію всього механізму забезпечення прав дитини. По-перше, органи виконавчої влади є розпорядниками бюджету всієї держави, вони володіють матеріальними, фінансовими, кадровими ресурсами країни для забезпечення сталого розвитку. По-друге, виконавча влада має великі можливості у правотворчій сфері, адже саме Уряд виступає ініціатором прийняття основних нормативно-правових актів в усіх галузях життєдіяльності суспільства і держави. Механізм виконавчої влади передбачає державний вплив на всю систему державних органів виконавчої влади, розробку та втілення таких державних явищ як принципи, функції, юридичний процес, на стан суспільних відносин відповідно до цілей держави.

Сьогодні організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні потребує

критичного аналізу з метою подальшої модернізації із врахуванням останніх тенденцій розвитку національного права. Посилення ролі держави та громадянського сектору у питаннях створення правових основ протидії насильству щодо дитини залежить від врахування рекомендацій міжнародних органів, застосування передових засобів протидії проявам насильства в усіх його формах. Із приводу врахування рекомендацій спеціалізованих міжнародних організацій існують конкретні пропозиції. У Заключних спостереженнях Комітет з прав дитини, посилаючись на Дослідження Генерального секретаря ООН про насильство щодо дітей, рекомендує Україні (п. 42.): визнати пріоритетом ліквідацію усіх форм насильства у відношенні до дітей, у тому числі за допомогою впровадження рекомендацій Дослідження Генерального секретаря ООН стосовно насильства щодо дітей, приділяючи особливу увагу гендерним питанням; надати інформацію щодо реалізації Державою-учасницею рекомендацій Дослідження в наступній періодичній доповіді, особливо стосовно рекомендацій, на яких окремо наголошував Спеціальний представник Генерального секретаря з питань насильства щодо дітей, а саме: розробці у кожній державі національної комплексної стратегії з попередження та протидії усім формам насильства у відношенні до дітей; запровадженні чіткої і недвозначної законодавчої заборони усіх форм насильства щодо дітей в усіх середовищах; консолідації національної системи збору, аналізу та розповсюдження даних, а також програми досліджень насильства у відношенні до дітей [83, с. 3]. Окрім цього, рекомендується налагодити співпрацю зі Спеціальним представником Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, а також звертатися за відповідною технічною підтримкою до Спеціального представника, ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та до інших агенцій і структур, наприклад, МОП, ЮНЕСКО, УВКБ ООН та до партнерських громадських організацій [83, с. 3].

Міжнародний механізм захисту дітей від насильства залежить від добросовісної та професійної участі держав, які мають дотримуватися взятих на себе зобов'язань в цій сфері. В сучасній Україні питання реалізації організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства – це питання швидкої та якісної зміни соціальної реальності, пов'язаної із наявністю масових

випадків застосування насильства щодо дитини. У Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р, зазначено, що існуюча в Україні система захисту прав та інтересів дитини є недосконалою та не повною мірою відповідає вимогам часу [92]. Це критичне зауваження на пряму стосується і забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

У вітчизняній правовій системі вистачає нормативно-правових актів, де окреслюється проблема недостатнього забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства з точки зору організації цього процесу. Так, в опублікованій у 2020 році Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні звертається увага на порушення вимог законодавства щодо інформування органами поліції служб у справах дітей у разі якщо постраждалою від домашнього насильства є дитина або постраждала особа звернулася разом із дитиною [238, с. 57]. У Національній стратегії у сфері прав людини серед проблем, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям забезпечення прав дитини, зазначається: недостатня ефективність системи запобігання та протидії порушенням прав дітей, зокрема насильству щодо дітей; існування ризиків безпеки дитини у цифровому середовищі; питання забезпечення і захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не є пріоритетом у роботі новостворених територіальних громад [128].

У Методичних рекомендаціях щодо запобігання та протидії насильству, розроблених у 2018 році Міністерством освіти і науки України, окреслюються перешкоди на шляху створення ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо дітей, надання допомоги жертвам жорстокого поводження: відомча обмеженість і міжвідомча роз'єднаність, суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці, відсутність єдиних методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи; ігнорування профілактичної спрямованості в роботі з дітьми і сім'єю; відсутність законодавчих норм і правозастосовної практики щодо захисту і реабілітації жертв, що посилюється правовою неписьменністю і

недовірою населення до правоохоронних органів, низькими матеріальними статками, що не дозволяють звертатися за кваліфікованою юридичною допомогою; несформованістю у педагогічних, поліцейських, соціальних, медичних працівників навичок спілкування з жертвою, що веде до приховування або замовчування фактів насильства, особливо за відсутності особистої зацікавленості дорослого в покаранні кривдника і реабілітації постраждалого від домашнього насильства; відсутність ефективно діючої і доцільно організованої реабілітаційної системи [112].

Комітет ООН із прав дитини у Зауваженнях загального порядку № 13 (2011) «Право дитини на свободу від всіх форм насильства» зазначає: «Правові структури в більшості держав як і раніше не можуть забезпечити заборону всіх форм дискримінації по відношенню до дітей, і там, де є відповідні закони, їх виконання часто є недостатнім. Широко поширені погляди і практика в суспільстві і культурі сприяють збереженню насильства. Результати вжитих заходів є обмеженими у зв'язку з браком знань, інформації і розуміння насильства щодо дітей і його корінних причин, зусиллями, зосередженими швидше на симптоми і наслідки, ніж на причини, і у зв'язку із застосовуваними стратегіями, що скоріше є роздробленими, ніж об'єднаними. Кошти, що виділяються для вирішення цих проблем, є недостатніми» [147, с. 7]. Вважаємо, що для України саме рекомендації міжнародних органів і суб'єктів, враховуючи їх об'єктивність та універсальність, слід вважати такими, що мають обов'язково враховуватися законодавцем та органами публічної влади. Незважаючи на ратифіковані Україною міжнародні угоди універсального та регіонального значення з питань захисту дітей, сьогодні багато неповнолітніх, як і раніше, стають жертвами різних форм насильства. Мабуть, найбільш красномовно про стан цієї проблеми говорять статистичні звітні дані правоохоронних органів, які за законом мають першими реагувати на такі випадки. До того ж, за даними Офісу Генерального прокурора, у 2019 році в Україні жертвами злочинів стали 6 тисяч дітей [213], понад п'ять тисяч дітей постраждали від протиправних посягань в Україні за 2020 рік [78].

Діти продовжують зазнавати насильства в родинях, загальноосвітніх школах, при контакті з представниками правоохоронних органів, у закладах опіки та в дитячих будинках сімейного типу, де нерідко трапляються випадки приниження гідності

дітей. До того ж, як зазначає О. Шевченко-Бітенська, не існує дієвих механізмів ефективного виявлення та реагування на випадки насильства, а також механізмів забезпечення чинних законодавчих норм, що забороняють фізичні покарання [232, с. 170]. Важливою проблемою на шляху попередження насильства щодо дитини залишаються пасивність громадянського суспільства у питаннях захисту прав дитини, низька кваліфікація виконавців та недосконалість механізмів раннього виявлення соціальних передумов для виникнення проявів насильства.

Україна незадовільна ситуація в Україні залишається із захистом дітей від сексуального насильства. За даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, щороку у світі близько 150 мільйонів дівчат і 73 мільйони хлопчиків у віці до 18 років піддавалися сексуальному насильству та сексуальній експлуатації [233, с. 103]. Сексуальне насильство та сексуальна експлуатація дітей – це самий тяжкий вид злочину проти особистості, так як ці злочини вчиняються заздалегідь проти фізично слабких і беззахисних людей. Так за даними Офісу Генерального прокурора у 2019 році зареєстровано 148 зґвалтувань, в яких потерпілими є неповнолітні [214]. У 2020 році жертвами стали більше 60 дітей, а кількість таких злочинів зросла майже на чверть [35]. Здійснений Уповноваженим аналіз даних Офісу Генерального прокурора станом на жовтень 2021 року підтверджує зростання кількості випадків щодо сексуального насильства над дітьми. За 10 місяців 2021 року постраждалими від зґвалтування стали 247 дітей. За аналогічний період 2020 року від вказаного злочину потерпіли 184 дітей [239, с. 198]. Існують випадки, коли за добу в Україні поліцією фіксувалося п'ять повідомлень про розбещення дітей [35], що ще раз звертає увагу на необхідність визначення дієвих правових засобів попередження та боротьби з цим явищем.

У 2019 році парламентом було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітньої чи малолітнього, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканності малолітньої чи малолітнього», що передбачає посилення відповідальності за сексуальні злочини проти дітей та створення реєстру осіб, які вчинили такого роду злочини. Однак,

законом не передбачається надання хворим медичного лікування, а також застосування добровільної кастрації як одного із ефективних засобів боротьби з цим явищем в багатьох країнах світу (Канада, Франція, Чехія, Польща, Німеччина та ін.). Прикро усвідомлювати той факт, що однією з причин відсутності в законі цих прогресивних форм попередження сексуального насильства щодо дітей виявився фактор заощадження, адже лікування хворих та добровільна кастрація фінансово обтяжливі для держави. Вважаємо, що без врахування міжнародного досвіду при попередженні сексуальних злочинів щодо дитини прийнятий закон є прикладом неефективної правотворчості, що суттєво знижує якість організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

Послідовна реалізація органами виконавчої влади державної політики протидії насильству щодо дітей із застосуванням елементів організаційно-правового механізму значною мірою сприятиме вирішенню проблеми демографічної безпеки країни і розвитку здорового покоління громадян України. Діяльність суб'єктів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні у великій мірі залежить від *засобів*, що вони застосовують у цьому напрямку. Відповідно, для вітчизняної науки держави і права актуалізується питання визначення спеціальних засобів, тобто інструментів в руках зацікавлених суб'єктів та способів їх застосування як основи організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

У структурі правової політики протидії насильству можна виділити два самостійних напрямки: політику у сфері права і політику за допомогою права, що визначає рух від формулювання мети до кінцевого результату. Пов'язувати мету правової політики з результатом як реальним її втіленням покликані правові засоби, тобто правові явища, що мають вираз в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Саме засоби визначають результат, а їх відсутність робить мету недосяжною. Наразі специфіка засобів, що застосовуються у правовій політиці, полягає у великій ролі нормативної складової, тобто практично всі вони представляють собою стійкі правила поведінки. Для

того щоб отримати прогнозований результат необхідно застосувати комплекс засобів-установлень і засобів-діянь, адже результат неможливо отримати тільки за допомогою інституційних явищ, потрібні ще планування, практичні дії з використання наданих в законодавстві інструментів.

Визначення відповідних засобів або інструментів щодо підвищення рівня захисту прав дітей від насильницьких дій обумовлено міжнародними угодами, а також нормами чинного вітчизняного законодавства. Отже, Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи щодо захисту дітей від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і жорстокого поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська соціальна хартія та інші договори Ради Європи гарантують право дітей на захист від шкоди і насильства [198]. Відповідно до статті 4 Закону України «Про охорону дитинства», система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність із міжнародними правовими нормами у цій сфері [166]. Отже, законодавець справедливо наголошує на *правовому і соціальному* характері захисту дитини, у тому числі від насильства в усіх його проявах. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні насамперед має поєднувати засоби соціального та правового характеру із необхідним громадським контролем щодо ефективності їх застосування.

Засоби *соціального* характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є системою гарантованих державою економічних, організаційних, правових заходів, що сприяють дітям у подоланні важкої життєвої ситуації, а також створюють відповідні умови для профілактики можливих проявів насильства, детермінованих негативним соціальним середовищем. Поняття «соціальний захист» значно ширше поняття «правовий захист», оскільки є частиною

соціальної системи регулювання і впливу на суспільні відносини, у тому числі в питаннях охорони та захисту особистості. Існує пряма залежність безпекового стану дитини від соціальних умов її життя та рівнем насильства у суспільстві, тому застосування засобів соціального характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні безпосередньо пов'язано із забезпеченням цієї категорії прав. Цей взаємозв'язок простежується і у змісті деяких нормативних актів Уряду, наприклад у постанові КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю», якою, зокрема, запроваджено обов'язкове проведення оцінки безпеки дитини при виявленні певних факторів [58].

Не менш важливими є засоби *правового (юридичного)* характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Поняття «правовий захист особистості» увійшло у широкий науковий обіг в результаті розпаду СРСР та проголошення України демократичною, правовою державою, в якій людина, її права і свободи є найвищою цінністю, а їх захист – обов'язком держави. Цій важливій проблемі присвячено чимало досліджень, однак поки рано говорити про те, що правовий захист людини як міжгалузевий інститут вітчизняного права у законодавстві нашої країни і юридичній науці вже склався і відповідає заявленим цілям.

Правовий захист прав дітей в Україні визначається дією елементів загальноюридичного механізму правового регулювання відносин за участі цієї категорії осіб. Механізм правового захисту прав і законних інтересів неповнолітніх – це сукупність складових його елементів: правосвідомості і правової культури, правових норм, нормативних актів, правових відносин, індивідуальних актів тощо. Основу механізму правового захисту прав і законних інтересів дітей складає міжгалузевий інститут прав людини. Результатом функціонування розглянутого механізму є правовий режим захищеності прав і законних інтересів дітей в Україні.

Засоби юридичного характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є частиною розгалуженої системи засобів

правового забезпечення, до яких належать: 1) звернення громадян (дитини); 2) судовий контроль у процесі розгляду і вирішення цивільних, кримінальних та адміністративних справ; 3) контроль представницьких органів державної влади за органами державного управління у сфері забезпечення прав і свобод громадян; 4) президентський контроль за діяльністю системи органів державної влади; 5) прокурорський нагляд за законністю діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, підприємств, установ, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування, фізичних осіб; 6) діяльність Уповноваженого ВРУ з прав людини; 7) діяльність Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації та інші засоби.

Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це, насамперед, механізм забезпечення *права на захист*, яке існує самостійно як окреме право людини, що одночасно є правом-гарантією стосовно інших прав [31, с. 19]. Д. Бойчук, в одній з останніх комплексних праць з цієї теми/з цього питання (2018 р.), робить висновок, що право людини на захист є природним правом, належить до першого покоління прав людини і тісно пов'язане з такими основоположними правами, як право на життя, здоров'я, честь і гідність. Це право належить людині від народження й існує протягом її життя, незалежно від ступеня та обсягів його практичної реалізації [30, с. 163]. У науковій літературі право людини на захист розглядається у вузькому та широкому значеннях: при виконанні охоронних функцій превентивного характеру та під час реалізації безпосередньо захисних та правовідновлювальних функцій [145, с. 26]. Такий дуалізм присутній у механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

До змісту поняття «право на захист», окрім інших елементів, входять групи заходів матеріально-правового характеру і заходи процесуально-правового характеру. Наявність юридичних засобів передбачає Конституція України: кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55). Маємо справу із конституційно визначеними юридичними процедурами, у межах яких повинна здійснюватися

охорона права громадян: судовий захист прав і свобод; право оскарження до суду рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і посадових осіб; право звернення до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту; право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги (зокрема і за рахунок держави); право на відшкодування державою шкоди, заподіяної незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або їх посадових осіб тощо.

Право на захист в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є одним з дієвих юридичних засобів у всій правовій конструкції досліджуваного права, адже воно реалізується і безпосередньо самою дитиною при підтримці зацікавлених суб'єктів. До заходів захисту від усіх форм насильства відносяться такі способи захисту прав, які застосовуються з ініціативи особи, права якої порушено. Перелік таких способів захисту цивільних прав містить, до прикладу, ст. 16 ЦК України, відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [231].

Захист суб'єктивного права і законного інтересу дитини у питаннях забезпечення права на захист від усіх форм насильства в Україні проводиться у певних формах. В Україні, особливо враховуючи євроінтеграційну динаміку останніх років, у правових процесах досить чітко простежується тенденція збільшення кількості форм захисту прав і законних інтересів з одночасним підвищенням доступності цих форм для громадян. З'являються і суб'єкти реалізації таких форм – органи публічної влади, які відповідають за виконання норм при врегулюванні

суспільних відносин у певній сфері. Таким чином, відбувається штучне розширення державного апарату, і цю тенденцію навряд чи можна беззастережно сприймати як позитивну, адже мова повинна йти, насамперед, про якість цих процесів.

В Україні існує достатньо відповідних органів та посадових осіб, дії яких спрямовані на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, проте кількість насильницьких дій, які вчиняються щодо неповнолітніх, залишається значною, що не дозволяє визнати правову політику в цій сфері ефективною. Однією із вагомих причин такого негативного стану є недосконалість організації роботи органів публічної влади у напрямку протидії насильству щодо дітей. Як зазначається у державній доповіді про становище дітей в Україні, унаслідок безсистемного започаткування реформи, що супроводжувалася тривалою невизначеністю структури і підпорядкування органів виконавчої влади й соціальних закладів на регіональному та місцевому рівнях, загострилися проблеми чіткого визначення та повноти повноважень органів і служб у справах дітей для формування та реалізації політики в цілому щодо дітей, а не тільки захисту прав найуразливіших груп, а також розмежування функцій між різними управлінськими рівнями [56]. Тому вважаємо доречними міркування щодо доцільності обмеження кількості органів, уповноважених державою захищати права дитини, щоб уникнути ще більшого розвитку вже існуючих проблем нестачі адекватного фінансування, дублювання компетенції та невизначеності відповідальності. Зусилля слід спрямувати на підвищення мотивації, підвищення кваліфікації та компетентності посадових осіб вже існуючих органів, головним завданням яких є захист дитини від усіх форм насильства.

Однією з важливих ознак права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є наявність *суб'єктності* самої дитини при реалізації цього права, що передбачено міжнародними угодами, зокрема Конвенцією ООН. Захист прав дитини, зважаючи на її вік, здійснюється переважно за допомогою застосування норм права уповноваженими на те органами і організаціями, але допустима і форма безпосереднього самозахисту індивідом своїх прав. У діючій Конституції йдеться про право кожної людини захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом. Цей постулат повністю стосується дитини

хоча б тому, що вчинення насильницьких дій відбувається або раптово або протікає у замкнутому середовищі, що іноді унеможлиблює миттєвого втручання в цю проблему дорослих.

У доповіді Комітету з прав дитини предметом особливого занепокоєння є низький рівень обізнаності та розуміння дітьми своїх прав та їх незнання про заборону таких дій [83, с. 3]. Відповідно, в Україні давно назріла необхідність у застосуванні більш комплексного просвітницького підходу для підвищення рівня суб'єктності самої дитини при реалізації права на захист від усіх форм насильства. Існує потреба у розробці правових засобів та заходів, спрямованих на навчання дітей, доведення, роз'яснення їх прав, визначених Конвенцією, проведення тренінгів із моделюванням конкретних ситуацій, пов'язаних із вчиненням насильства. У процес створення та запровадження ефективних правових засобів, із метою підвищення обізнаності дитини у своїх правах, зокрема праві на захист від усіх форм насильства, слід залучати науковців, практичних представників, активістів із громадянського середовища, які можуть кваліфіковано працювати з цією категорією осіб, доносити до дитини інформацію, зокрема практичного змісту, щодо поведінки в ситуації, коли вчиняється насильство.

Наразі можливість дитини здійснювати самостійно захист від усіх форм насильства обмежується недосконалістю або відсутністю у відповідних нормативно-правових актах процедур такої можливості. Звичайно ж, дитина як особливий суб'єкт права в основному не в змозі самостійно захищати свої права, застосовуючи конкретні форми захисту, але з логіки закону все ж дитині надається можливість захищати своє право на недоторканість самостійно. Утім, відповідно до ст. 19 Сімейного кодексу України, дитина має право звернутися до органу опіки та піклування, а після досягнення віку 14 років – до суду. Сімейний кодекс надає право кожному учаснику сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ст. 18) [189]. Це, безумовно, є способом самозахисту дитиною своїх прав в конкретній ситуації, пов'язаній із насильством в сім'ї.

Водночас у процесі аналізу Сімейного кодексу виявляється, що більшість статей спрямовані на врегулювання відносин за участі дорослих членів сім'ї, в той час як норм, які б надавали права та гарантії

дитині вкрай мало. Так, законодавець у зміст акту включив загальне положення про те, що «дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (п. 7 ст. 7) [189]. Подальше більш детальне врегулювання прав дитини у кодексі здійснено не в повній мірі. Наприклад, право дитини звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій передбачено лише у статті 152 «Забезпечення права дитини на належне батьківське виховання». Тобто це право, за логікою законодавця, надається дитині тільки за умови *неналежного* батьківського виховання, але при цьому не враховуються інші випадки, які можуть призвести до його реалізації. Такий стан, вважаємо, штучно обмежує дитину у її праві на звернення за захистом своїх інтересів до органів публічної влади. Гарантією ефективного забезпечення прав дитини, у тому числі й права на захист від усіх форм насильства, є законодавчо встановлений, детальний порядок такого захисту, який має бути закріплений в окремому розділі Сімейного кодексу, присвяченому правам дітей.

Запорукою ефективного функціонування організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є своєчасне реагування на порушення цього права. Як зазначається у Дослідженні Генерального Секретаря Організації Об'єднаних націй з питань насильства щодо дітей, «не тільки уряди, але й окремі дорослі в усьому світі повинні, врешті-решт, прийняти ключове послання цього Дослідження: жодна форма насильства щодо дівчаток та хлопчиків не є виправданою, а будь-яке насильство можна попередити» [141, с. 15]. З цього приводу, пропозиція Н. Лесько доповнити Закон України «Про охорону дитинства» положеннями, що передбачають для кожної людини обов'язок повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей [100, с. 353-354], є правильною, але не зовсім коректною стосовно суб'єкта цього обов'язку. В Кримінальному кодексі України вже існує стаття, яка передбачає відповідальність для загального суб'єкта за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, у тому числі і через малолітство

(ст. 135) [98].

Дійсно, у громадянина повинен існувати обов'язок повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей, але це зобов'язання, на відміну від посадових осіб, не пов'язане з їх професійною діяльністю, має випадковий характер і лежить, скоріше, у моральній площині. А ось у посадових осіб, які за законом повинні опікуватися правами дитини, є не тільки моральне, а й юридичне зобов'язання вжити необхідних заходів щодо захисту прав і законних інтересів дитини. Більш слушною є пропозиція Н. Лесько посилити відповідальність посадових осіб та працівників, які здійснюють заходи із запобігання домашньому насильству, за невиконання належних заходів щодо запобігання фактів насильства щодо дітей, якщо це спричинило тяжкі наслідки [100, с. 353-354]. Юридичну відповідальність слід передбачити і за свідоме ухиляння від обов'язку посадової особи повідомляти про загрозу життю або здоров'ю дитини, про порушення її прав і законних інтересів. Такий захід продиктовано тим, що критична ситуація, пов'язана із збільшенням проявів насильства щодо дітей пов'язана, у тому числі, з халатними або непрофесійними діями посадових осіб, а також відсутністю механізму притягнення їх до відповідальності. Крім цього, організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинен містити засоби, спрямовані на відновлення порушеного права дитини, компенсацію дитині за завдання матеріальної та моральної шкоди внаслідок насильницьких дій. У цьому зв'язку, доцільно доповнити Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 10) положеннями про те, що *кожна дитина як жертва насильства чи експлуатації має право відповідно до закону на належну компенсацію та реабілітацію.*

Важливим напрямком організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід визнати забезпечення цієї категорії прав в умовах воєнних дій та збройних конфліктів. Через порушення росією принципів міжнародного права, агресію, вторгнення регулярних військ рф на територію України, з 2014 року, а особливо із лютого 2022 року, організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні доповнюється специфікою, обумовленою нормами міжнародного права та практикою міжнаціональних відносин. Воєнний конфлікт на сході України став причиною кризи для 1,7 млн дітей. За

інформацією представника Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) Дж. Барберіс, станом на червень 2015 р. в результаті конфлікту на сході України принаймні 68 дітей було вбито і 180 дітей поранені, починаючи від березня 2014 р. [60]. Починаючи із 24 лютого 2022 року ситуація із захистом прав дітей в Україні різко погіршалася. Станом на 26 жовтня 2022 року більше ніж 1252 дитини постраждали внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 430 дітей загинуло та понад 822 отримали поранення різного ступеню тяжкості [240].

Соціальний аспект у організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні в умовах воєнних дій та збройних конфліктів полягає у правовому визначенні та застосуванні відповідних соціальних механізмів, спрямованих на попередження цього явища, відновлення стану постраждалих дітей. За повідомленням Уповноваженого ВРУ з прав людини, із 1 459 131 осіб, які переселилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим та перебувають на обліку (за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб станом на 30.12.2020), 186 739 дітей мають підстави для надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, водночас лише 56 653 дитини отримали такий статус, що становить 30,3% [238, с. 142]. За інформацією Мінсоцполітики, з числа дітей, які отримали статус постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, 93 дитини мали поранення, контузію, каліцтво, 1 дитина – у зв'язку з тим, що зазнала фізичного, сексуального насильства, та 56 559 – зазнали психологічного насильства. Разом із тим лише 21% дітей, які отримали статус, охоплені соціальними послугами, що свідчить про недостатню роботу в частині супроводу сімей з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [238, с. 142-143]. З початку військової агресії російської федерації проти України 77 тис. дітей, які зазнали психологічної травми та/або поранення, отримано статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» від 05.04.2017 № 268 [239, с. 280]. На сьогодні існує серйозна проблема із насильницькою

депортацією росією українських дітей. За інформацією Національного інформаційного бюро, станом на жовтень 2022 року зареєстровано 8 709 заяв про депортацію дітей в росію за час повномасштабної війни. Депортації також здійснюють і вглиб українських територій, які є тимчасово окуповані з 2014 року [217].

Важливим кроком у забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в зоні воєнних дій і збройних конфліктів стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», спрямованого на удосконалення механізмів та процедур прийняття рішень щодо захисту дитини за місцем її проживання, підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів [148]. У 2016 році Закон України «Про охорону дитинства» був доповнений ст. 30-1, яка встановила додаткові заходи щодо захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів [166]. Зважаючи на особливі умови реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства, за наявності масових грубих порушень прав людини, окупації території іншою державою, що значно ускладнює їх захист, дію організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні в зоні воєнних дій і збройних конфліктів слід пов'язувати не тільки із використанням внутрішніх національних ресурсів, а й із міжнародним механізмом захисту прав людини.

Здійснення росією злочину агресії, окупація внаслідок цього частини території України створили ситуацію, відповідно до якої зобов'язання щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в умовах воєнних дій та збройних конфліктів покладаються на міжнародну спільноту, обсяг та умови яких визначаються доктриною «R2P» (англ. «responsibility to protect»). У доповіді Генсека ООН «Виконання зобов'язання щодо захисту», яку було підготовлено у 2009 р. з метою сприяння практичному впровадженню доктрини «R2P», визначено три основні «стовпи» імплементації відповідної доктрини: власне зобов'язання держав щодо захисту; міжнародна допомога та створення потенціалу та «своєчасне і рішуче реагування» (англ. *timely and decisive response*) [228, с. 47-50]. Таким чином, доктрина «R2P»

встановлює виважені та розумні стандарти виконання державою та міжнародною спільнотою зобов'язань щодо захисту від грубих порушень прав людини, загалом це стосується і захисту прав дітей від усіх форм насильства на сході України.

Незважаючи на дію багатьох міжнародно-правових актів і заснованих на їх положеннях практик, діти продовжують зазнавати насильство в усіх формах в зоні воєнних дій та збройних конфліктів. Для вирішення цієї глобальної проблеми, вважає Н. Лесько, міжнародній спільноті необхідно посилити заходи, спрямовані проти участі дітей у збройних конфліктах через посилення санкцій щодо держав, які порушують права дітей [100, с. 201]. Але більш важливим для нас бачиться налагодження національного організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, що має містити сучасні засоби впливу на ситуацію, професійних виконавців та підтримку зацікавлених суб'єктів публічної влади. У вирішенні проблем в реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в зоні воєнних дій і збройних конфліктів важливу роль відіграють засоби соціального характеру, дієвість їх застосування, адже як доводить міжнародна практика, рівень насильства щодо дітей напряму залежить від соціальних умов їх існування та розвитку.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є системою організаційно-правових засобів і способів діяльності суб'єктів публічної влади щодо охорони, захисту, відновлення права дитини на захист від усіх форм насильства, створення умов для його реалізації неповнолітніми. Визначальним суб'єктом реалізації елементів організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є органи виконавчої влади. Ефективність організаційно-правового механізму діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту прав дитини має величезний вплив на дію всього державного механізму забезпечення прав дитини. Це пов'язано із тим, що органи виконавчої влади є розпорядниками бюджету всієї держави, вони володіють матеріальними, фінансовими, кадровими ресурсами країни для забезпечення сталого розвитку. Окрім цього, виконавча

влада має великі можливості у правотворчій сфері, адже саме Уряд виступає ініціатором прийняття основних нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав дитини.

2. Розглянуті у підрозділі організаційно-правові засоби і способи діяльності суб'єктів публічної влади слід розуміти як засоби механізму захисту права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні в широкому сенсі. Мається на увазі система соціальних чинників, що створюють умови для реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, економічні та організаційні заходи, що забезпечують захист цього права, як засобу соціального захисту. Під засобами правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні розуміються різноманітні засоби і форми матеріально-правового і процесуально-правового характеру: правові норми, нормативно-правові акти, правовідносини, правозастосовні акти, правозахисна діяльність державних органів, громадських організацій, юридичних і фізичних осіб, а також самозахист. Усі ці засоби здійснюються різними суб'єктами в різних формах і на різних щаблях і рівнях захисту (міжнародному рівні, внутрішньодержавному, регіональному і місцевому рівнях). Якщо виокремлений правовий засіб – це особливий, одиничний фрагмент правової субстанції, то в єдності і взаємодії правові засоби утворюють комплекс, зв'язки правових засобів, тобто юридичний механізм, що діє комплексно на тих чи інших ділянках правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні.

Підсумовуючи у дослідженні специфіку механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, слід зазначити таке.

1. Забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні можна розглядати як створення відповідних умов для здійснення цього права, що має три цілеспрямовані сфери державної діяльності: 1) сприяння реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства (шляхом формування загальносоціальних та юридичних гарантій); 2) охорона права дитини на захист від усіх форм насильства (створення системи заходів, спрямованих на попередження усіх форм насильства, усунення причин, що їх породжують); 3) захист права дитини на захист від усіх форм насильства (створення певної системи засобів, застосування яких пов'язане з наявністю ситуації, за якої

порушується право дитини на захист від усіх форм насильства права, та відновлення порушеного права). Під механізмом забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні слід розуміти систему взаємодіючих між собою політико-правових, соціально-економічних та соціально-психологічних чинників, способів, умов і засобів, спрямованих на попередження та припинення усіх форм насильства щодо неповнолітньої особи. Визначальним елементом у структурі механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є суб'єкт. Одним із зобов'язань України як суб'єкта міжнародного права є дотримання стандартів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Теоретичні питання впровадження до національного права елементів міжнародного механізму попередження та припинення насильницьких дій щодо дитини набувають все більшої актуальності та вимагають зміни акцентів щодо вирішення цієї проблеми. При забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства у взаємодії міжнародної та національної правових систем виявляються певні протиріччя теоретичного характеру, які негативним чином впливають на реалізацію дитиною цієї категорії прав. Такі протиріччя в сучасному світі можливо вирішити лише у правовій спосіб, із врахуванням спільної міждержавної позиції щодо захисту дітей від насильства. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають вирішуватися за такими головними напрямками: 1) визначення механізму впровадження у національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, та 2) визначення правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

2. Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні містить комплекс різноманітних правил поведінки, притаманних правовому статусу певного суб'єкту публічної влади, що обумовлює його компетенцію щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Але у випадку необхідності негайного припинення насильницьких проявів певний суб'єкт публічної влади має вживати усіх необхідних заходів для захисту дитини у будь-який законний спосіб незважаючи на правовий

статус та специфіку своєї діяльності. Водночас інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні включає і організаційну систему соціальних норм, що регулюють певну галузь суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням цієї категорії прав дитини. Обов'язок щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні покладається на державу, яка спирається на публічну адміністрацію, тобто суб'єкти публічної влади, які втілюють у практику рішення у сфері економіки, політики, соціального захисту тощо. У наш час сформована система органів публічної влади, особливо мова йде про органи державної влади та суб'єкти місцевого самоврядування, які складають основу інституційного механізму забезпечення прав дитини. Проведений аналіз міжнародних угод та інституційної практики України в напрямку забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства дає підстави говорити про відсутність певного балансу між зобов'язаннями України як учасниці міжнародних угод в галузі прав дитини та діяльністю органів публічної влади, що за законом зобов'язані попереджати прояви насильства щодо дітей. Для вирішення цієї проблеми, найбільш дієвими (і одночасними) заходами є: 1) перепідпорядкування Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Кабінету Міністрів України, розширення його компетенції, зокрема наділення функціями незалежного експерту з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей; 2) створення в структурі Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин підкомітету з питань захисту прав дітей. Крім цього, слід впровадити та закріпити на законодавчому рівні інститут Уповноваженого з прав дитини та розглянути можливість запровадження цієї посади на місцях.

3. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні потребує критичного аналізу з метою подальшої модернізації із врахуванням останніх тенденцій розвитку національного права. Посилення ролі держави та громадянського сектору у питаннях створення правових основ протидії насильству щодо дитини залежить від врахування рекомендацій міжнародних органів, застосування прогресивних засобів протидії

проявам насильства в усіх його формах. Послідовна реалізація органами виконавчої влади державної політики протидії насильству щодо дітей із застосуванням елементів організаційно-правового механізму значною мірою сприятиме вирішенню проблеми демографічної безпеки країни і розвитку здорового покоління громадян України. Діяльність суб'єктів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні у великій мірі залежить від певних засобів, які вони застосовують в цьому напрямку. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні насамперед має поєднувати в собі засоби соціального та правового характеру із необхідним громадським контролем щодо ефективності їх застосування. Засоби соціального характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є системою гарантованих державою економічних, організаційних, правових заходів, що забезпечують дітям умови для подолання важкої життєвої ситуації, а також створюють відповідні інструменти для профілактики можливих проявів насильства, детермінованих негативним соціальним середовищем. Правовий захист права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні визначається дією елементів загальноюридичного механізму правового регулювання відносини за участі цієї категорії осіб. Механізм правового захисту права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це сукупність складових його елементів: правосвідомості і правової культури, правових норм, нормативних актів, правових відносин, індивідуальних актів тощо. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це, насамперед, механізм забезпечення права на захист, що існує самостійно як окреме право людини. Право на захист в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є одним з дієвих юридичних засобів у всій правовій конструкції досліджуваного права, адже воно реалізується і безпосередньо самою дитиною за підтримки зацікавлених суб'єктів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження надає змогу зробити такі висновки.

1. Попередження насильства щодо дитини є міжнародною проблемою, що спонукає до створення універсального правового механізму забезпечення права дитини на захист від насильства та формування державницької політики попередження насильства щодо дітей. Розвиток держави та права в Україні формують чинники, що так чи інакше впливають на загальну ситуацію із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства. Громадянське суспільство у питаннях подолання насильства щодо дітей є активним суб'єктом, що спонукає знайти оптимальні правові засоби для залучення його представників до механізму правового регулювання відносин в цій сфері. Вкрай важливим є створення в умовах інтеграції і глобалізації правових каналів взаємозв'язку держави і суспільства у питаннях реалізації права дитини на захист від усіх форм насильства.

Незважаючи на певні спроби вивести проблематику захисту прав дитини на високий дискусійний та науковий рівень, безпосередньо право дитини на захист від усіх форм насильства у вітчизняному дискурсі поки не стало предметом комплексного теоретико-правового аналізу. Обрання права дитини на захист від усіх форм насильства в якості об'єкту наукових досліджень обумовлено необхідністю вирішення проблеми попередження насильства щодо дітей, визначення механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, вироблення наукових та практичних рекомендацій щодо підвищення в нових суспільних умовах ефективності діяльності органів публічної влади в цій сфері.

Визначаючи перспективу наукових розробок питань утвердження права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, слід звернути увагу на проблему небажання законодавця враховувати здобутки та пропозиції авторів спеціалізованих наукових досліджень, що негативним чином позначається на правотворчості та процесі імплементації норм міжнародного і європейського права у галузі захисту прав дитини. Для подолання цього стану необхідно: 1) поширення та публічне обговорення висновків та пропозицій комплексних міжгалузевих праць щодо вдосконалення законодавства та

практики забезпечення органами публічної влади права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні; 2) передбачити у методичних рекомендаціях «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки» необхідність та обов'язковість врахування під час підготовки законопроектів останніх наукових досліджень, що стосуються предмету законопроекту.

2. Насильство як соціальне явище та сформульована у сучасних правових державах світу концепція попередження насильства щодо дітей суттєво розширюють методологічну базу дослідження права на захист від усіх форм насильства у вітчизняній науці держави та права. Відповідно до цього потребує певного переосмислення система процесуальних правил і сформована юридична практика дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства. На цих підставах право дитини на захист від усіх форм насильства може бути досліджено з позицій такої теоретико-методологічної категорії, як правова конструкція. Право дитини на захист від усіх форм насильства, маючи вигляд правової конструкції, буде виступати саме у якості методу пізнання права і правових відносин, що виникають з приводу гарантування та реалізації права на захист від усіх форм насильства. Запропонована модель суспільних відносин, пов'язаних із гарантуванням права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, структурно має певні елементи, серед яких слід виділити: 1) джерела права дитини на захист від усіх форм насильства; 2) державно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства; 3) методи пізнання та тлумачення права дитини на захист від усіх форм насильства. Зважаючи на важливість попередження насильства щодо дітей, а також посилення тенденції інкорпорації правового прецеденту до національної правової системи, розгляд права дитини на захист від усіх форм насильства як правової конструкції буде альтернативою юридичній нормі, що має природне ситуативне походження та у певних випадках не може ефективно гарантувати цю категорію прав дитини.

3. Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це одночасно можливості дитини та гарантії його забезпечення з боку держави і суспільства. Межі впливу держави на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства становлять певну дискусію щодо превалювання однієї з метадоктрин – патерналістської,

протекціоністської, автономістської або субсидіарної. Для розв'язання цих наукових суперечок слід звертати увагу на зміст досліджуваного права: захист дитини від усіх форм насильства ефективний при оперативному реагуванні та припиненні насильницьких дій державними органами, створенні міцної системи профілактики насильства, що вказує на переваги патерналістської доктрини.

Право дитини на захист від усіх форм насильства – це закріплений у міжнародному та національному праві правовий статус дитини, а також зобов'язання держави із попередження і припинення будь-яких форм насильства в різних місцях і за різними обставинами для забезпечення нормального життя та гармонійного розвитку дитини. Під захистом дитини від усіх форм насильства слід розуміти комплексну систему заходів, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні і інші засоби і заходи, що реалізуються органами публічної влади, а також самозахист. Серед ознак права дитини на захист від усіх форм насильства слід виділити їх позитивістський та суб'єктивний характер.

Як юридична категорія право дитини на захист від усіх форм насильства складається з певних елементів, головними з яких є суб'єкт та об'єкт. Під час моделювання правовідносин, пов'язаних із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні у якості правової конструкції важливим постає питання про юридично коректну на абстрактному теоретичному рівні дефініцію таких понять як «дитина» і «неповнолітній», а також з'ясування початку виникнення та дії цього права. Якщо у міжнародних актах поняття «дитина» та «неповнолітній» розглядаються як тотожні, то при визначенні цієї категорії осіб у національному законодавстві термін «дитина» для точного правового трактування вимагає певного контексту, позначаючи, у тому числі родинні зв'язки. Визначення «неповнолітній» також у певних випадках може варіюватися і доповнюватися контекстом, якщо мова йде про кваліфікацію протиправних вчинків та можливість притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Тому два головних терміна – «дитина» і «неповнолітній», що позначають у міжнародних актах людину до досягнення нею віку 18 років, можна вважати такими, що відсилають до інших норм національного законодавства, де з юридичної точки зору обидва ці поняття мають особливий юридичний зміст, а їх

трактування багато у чому залежить від об'єктивних обставин правової ідентифікації. Що стосується використання цих понять щодо захисту дитини від насильства, то поняття «дитини» як суб'єкта в правовій конструкції «право дитини на захист від усіх форм насильства» слід використовувати, виходячи з положень Конвенції ООН «Про права дитини» та більш широкого соціально-правового контексту.

Об'єктом права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні виступають суспільні відносини, пов'язані зі створенням безпечних умов розвитку дитини, гарантуванням кожній дитині права на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Передусім, ці суспільні відносини спрямовані на подолання насильства як соціального явища у вигляді дії (або бездіяльності), що відбувається у певних формах. Насильство, маючи соціальну природу, в правовій державі завжди трансформується у правове явище. Говорячи про забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, слід виділяти наступну юридичну структуру насильницьких дій, що вчиняються щодо цієї категорії осіб: 1) форми (види) насильства: а) фізичне насильство; б) психологічне насильство; в) сексуальне насильство; г) економічне насильство; д) інформаційне насильство, та 2) місце та обставини застосування насильницьких дій: а) навчальні заклади; б) родини; в) організовані робочі місця; г) громади; д) воєнні дії та збройні конфлікти.

4. Складнощі у нормативно-правовому забезпеченні права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні утворюються внаслідок негативної дії двох головних факторів: 1) недостатня рецепція положень міжнародних угод, предметом яких є протидія насильству щодо дітей або ж формальна їх імплементація без подальшої розробки механізму правозастосування на національному рівні, та 2) невірне трактування органами публічної влади національних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, або ж їх повне ігнорування. І у першому, і у другому випадках важливу роль у подоланні зазначених факторів відіграє колективне або індивідуальне усвідомлення цінності прав дитини з боку держави в особі її публічних органів влади, а також із боку суспільства, що впливає на якість застосування норм права у сфері захисту дитини від насильства. Якісне забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні залежить від створення

ефективної моделі правового регулювання сучасних суспільних відносин на тлі зближення з міжнародними правом та масового впровадження цифрових технологій. Нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має враховувати розвиток та вдосконалення двох головних напрямків: 1) утвердження ідеології протидії усім формам насильства щодо дитини, та 2) розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Ідеологія протидії усім формам насильства щодо дитини у правовій державі має трансформуватися у відповідну правову політику. Правова політика протидії усім формам насильства щодо дитини – це науково обґрунтована, системна і послідовна діяльність органів публічної влади республіканського і місцевого рівня із створення ефективного механізму правового регулювання відносин в цій сфері, із використанням сучасних правових засобів, а також її здійснення в рамках права і відповідно до принципів правової держави, із метою забезпечення вільного існування кожної дитини в Україні незалежно від її іманентних ознак, створення атмосфери несприйняття насильства щодо дитини, залучення до цього процесу суб'єктів громадянського суспільства. Правову політику протидії насильству щодо дітей в Україні можна розглядати у широкому сенсі як сферу суспільних відносин, зв'язків та інтересів, що пов'язані з попередженням насильства щодо дітей та об'єктивно потребують регулятивного впорядкування, та у вузькому – як науково обґрунтовану, нормативно закріплену і послідовну діяльність суб'єктів публічної влади зі створення ефективного механізму правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням права дитини на захист від усіх форм насильства.

Розвиток джерел права (нормативної основи) для ефективного правового регулювання відносин між відповідними суб'єктами щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні відбувається за усталеною формою систематизації нормативно-правових актів, основними з яких є Конституція України, закони Верховної Ради України, укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні угоди та інші правові акти. Багато з прав і принципів, викладених у Конвенції з прав дитини,

закріплено у Законі України «Про охорону дитинства», проте його стаття 10, що встановлює право дитини на захист від усіх форм насильства, не відповідає міжнародним правовим стандартам, морально та функціонально застаріла та потребує модернізації, у зв'язку із чим пропонується внести до неї наступні доповнення: впровадити термін «насильство» як основний, визначити таку форму насильства, як інформаційне насильство, визначити положення, відповідно до якого кожна дитина як жертва насильства чи експлуатації має право відповідно до закону на адекватну компенсацію та реабілітацію. Теоретико-правовий підхід до нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні дозволяє класифікувати законодавчі акти відповідно до структурних елементів права дитини на захист від усіх форм насильства.

Одна з проблем, що не дозволяє вважати нормативно-правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні задовільним, полягає у тому, що у сучасному українському праві спостерігається певна «розірваність» міжгалузевих і міжпредметних зв'язків, що, зокрема, перешкоджає вдосконаленню правового регулювання в цій сфері, заповненню прогалів і подолання колізій, реалізації на практиці визначених у законодавстві норм. Говорячи про право дитини на захист від усіх форм насильства як про правову конструкцію, необхідно визначити місце цієї норми права у системі нормативних актів, що регулюють правовідносини за участі дітей. Збільшення випадків насильства щодо дітей в Україні та світі, розширення форм насильства та застарілість правових інструментів боротьби із цим явищем говорить про те, що право дитини на захист від усіх форм насильства є вкрай важливим об'єктом правового регулювання, що слід вивчати і вдосконалювати у межах комплексного міжгалузевого інституту прав людини.

5. У процесі дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства в зарубіжних країнах визначальними критеріями у схожості або відмінності у правовому регулюванні цього процесу є: а) різновид політичного устрою, тобто загальне відношення країни до прав людини як до певної цінності, та б) характер національної правової системи. Наразі найбільш релевантними видаються результати при вивченні правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в демократичних країнах світу, насамперед тих, які

відносяться до європейських спільнот (Франція, Німеччина, Великобританія, Болгарія та ін.). Найчастіше насильство щодо дитини карається за кримінальним законодавством (Чехія, Румунія, Словенія, інші країни Центральної та Східної Європи). Більшість західноєвропейських країн (Швеція, Франція, Великобританія та ін.) також прийняли нове законодавство з цього питання, що говорить про високу динаміку правового регулювання кримінально-правової сфери у протидії насильству щодо дітей. Найбільшою детальністю та конкретикою вирізняється законодавство зарубіжних країн з питань протидії такій формі насильства, як домашнє насильство.

Вивчення особливостей правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в зарубіжних країнах дало змогу дійти до висновків про можливість сприйняття та застосування кращих практик попередження насильства щодо дітей, у зв'язку із чим правове регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні пропонується оптимізувати за такими напрямками: 1) прийняти окремий закон про права дитини, включаючи передбачене міжнародними угодами право на захист від усіх форм насильства; 2) доповнити Сімейний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про освіту» положеннями, які впроваджують таку форму насильства, як інформаційне насильство, а також підвищують рівень суб'єктності дитини у правовідносинах, пов'язаних із її захистом від усіх форм насильства; 3) закріпити на законодавчому рівні правовий статус Уповноваженого з прав дитини, як це відбувається в окремих зарубіжних країнах, а також запровадити інститут Уповноваженого з прав дитини на місцях.

6. Ефективність забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні залежить від міжнародного механізму, який поділяється на міжнародний конвенційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. До міжнародного конвенційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні входять міжнародні угоди, спрямовані на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, зокрема Конвенція про права дитини 1989 р., інші міжнародні угоди, що гарантують дитині спеціальний захист від

усіх форм насильства, а також міжнародно-правові договори про права людини. Поряд із універсальними міжнародними договорами існують договори регіонального рівня, що укладені в рамках Організації з безпеки та співробітництва у Європі, Ради Європи, Європейського Союзу. Важливими у міжнародному регіональному механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є Рекомендації Ради Європи. Міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні можна розглядати як діяльність міжнародних органів, що здійснюється на основі міжнародних договорів і полягає у перевірці відповідності дій нашої держави прийнятим на себе зобов'язанням за міжнародними угодами з метою повного та неухильного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Відтак, слід уважніше поставитися до питання впровадження міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні через визначення правових засобів.

Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні мають вирішуватися за такими головними напрямками: 1) визначення механізму впровадження у національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, та 2) визначення правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Необхідність впровадження в національне право норм міжнародного права, що стосуються забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, вимагає дотримання двох принципових позицій: по-перше, не має значення, у який спосіб буде впроваджено у національне право норми міжнародного права у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, головним завданням для України є досягнення бажаної мети створення для дитини безпечних умов життя та розвитку власного потенціалу; по-друге, слід змінити акценти під час вирішення цієї проблеми з теоретичних на практичні. Одним із правових засобів впровадження результатів міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є створення відповідних умов для її участі в цих процесах. Вирішення цього питання можливе шляхом 1) запровадження

у закладах освіти спеціальних навчальних програм з метою інформування про дію міжнародного контрольного механізму забезпечення прав дитини, зокрема права на захист від усіх форм насильства, та 2) створення Міністерством юстиції України у регіональних центрах надання правової допомоги умов для юридичного консультування дітей та їх представників із питань застосування міжнародного механізму забезпечення права на захист від усіх форм насильства у його співвідношенні з нормами національного права.

7. Інституційний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні містить комплекс різноманітних правил поведінки, притаманних правовому статусу певного суб'єкту публічної влади, що обумовлює його компетенцію щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Головний обов'язок щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні покладається на державу, оскільки розвиток права в сучасних умовах продовжує зберігати тенденцію ототожнення правової системи з державою. У наш час сформована система органів публічної влади щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, основу якої складають органи державної влади та суб'єкти місцевого самоврядування. Система суб'єктів інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні характеризується своєю поліфонічністю, різноманітністю органів та служб, що відповідають за власний напрям роботи, пов'язаний із захистом дитини від усіх форм насильства, однак безпосередньо на вирішення завдань для охорони, захисту та створення умов для реалізації цього права вони не орієнтовані. Більшість із них здійснює захисні функції в цій сфері поряд з іншими своїми обов'язками. Практично це характерно для усіх органів державної влади і місцевого самоврядування. Різні та правові статуси суб'єктів правового захисту прав дітей, їх місце в системі юридичних координат, правові зносини з неповнолітніми. Для подолання дискретності в діяльності органів публічної влади слід визначити систему суб'єктів, діяльність яких орієнтована саме на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Проведений аналіз міжнародних угод та інституційної практики України у напрямку забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства дає підстави говорити про відсутність певного балансу між

зобов'язаннями України як учасниці міжнародних угод у галузі прав дитини та діяльністю органів публічної влади, які за законом мають попереджати прояви насильства щодо дітей. Для вирішення цієї проблеми найбільш дієвими (і одночасними) заходами є: 1) перепідпорядкування Радника – уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Кабінету Міністрів України, розширення його компетенції, зокрема наділення функціями незалежного експерту з розслідування актів сексуального насильства щодо дітей; 2) створення в структурі Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин підкомітету з питань захисту прав дітей.

8. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні – це система організаційно-правових засобів і способів діяльності суб'єктів публічної влади щодо охорони, захисту, відновлення права дитини на захист від усіх форм насильства, створення умов для його реалізації. Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні потребує критичного аналізу з метою подальшої модернізації із урахуванням останніх тенденцій розвитку національного права. Визначальним суб'єктом реалізації організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є органи виконавчої влади. Послідовна реалізація органами виконавчої влади державної політики протидії насильству щодо дітей із застосуванням елементів організаційно-правового механізму значною мірою сприятиме вирішенню проблеми демографічної безпеки країни і розвитку здорового покоління громадян України.

Організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні має включати в себе засоби соціального та правового характеру із необхідним громадським контролем щодо ефективності їх застосування. Засоби соціального характеру в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні являють собою систему гарантованих державою економічних, організаційних, правових заходів, що забезпечують дітям умови для подолання важкої життєвої ситуації, а також створюють відповідні інструменти для профілактики

можливих проявів насильства, детермінованих негативним соціальним середовищем. Правовий захист права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні визначається дією елементів загальноюридичного механізму правового регулювання відносини за участі цієї категорії осіб. Механізм правового захисту дитини від усіх форм насильства в Україні – це сукупність складових його елементів: правосвідомості і правової культури, правових норм, нормативних актів, правових відносин, індивідуальних актів тощо.

Право на захист в організаційно-правовому механізмі забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є одним із дієвих юридичних засобів у всій правовій конструкції досліджуваного права, адже воно реалізується і безпосередньо самою дитиною при підтримці зацікавлених суб'єктів. Наразі можливість дитини здійснювати самотійно захист від усіх форм насильства обмежується недосконалістю або відсутністю у відповідних нормативно-правових актах процедур такої можливості. Дитина як особливий суб'єкт права переважно не в змозі самотійно захищати свої права, застосовуючи конкретні форми захисту, але законом дитині надається самотійна можливість захищати своє право на недоторканість. Гарантією ефективного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства є законодавчо встановлений, детальний порядок такого захисту, що має бути закріплений в окремому розділі Сімейного кодексу України, присвяченому правам дитини.

Запорукою ефективного функціонування організаційно-правового механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є своєчасне реагування на порушення цього права, у зв'язку із чим слід передбачити юридичну відповідальність за свідоме ухиляння від обов'язку посадової особи повідомляти про загрозу життю або здоров'ю дитини, порушення її прав і законних інтересів. Окрім цього, організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинен містити засоби, спрямовані на відновлення порушеного права дитини, компенсацію дитині за завдання матеріальної та моральної шкоди внаслідок насильницьких дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Canada Fit for Children. URL: http://canadiancrc.com/Canadian_governments_plan_2004_en.aspx (дата звернення: 07.09.2022).
2. Bruggemann and Scheuten v. FRG (1976). URL : <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Bruggemann-v.Germany.pdf> (дата звернення: 31.08.2022).
3. Child maltreatment. URL : <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (дата звернення: 07.09.2022).
4. Clare Tilbury, Mark Hughes, Christine Bigby and Jennifer Osmond. Social Work Research in the Child Protection Field in Australia. URL : <https://academic.oup.com/bjsw/article-pdf/47/1/256/10762485/bcv123.pdf> (дата звернення: 30.08.2022).
5. Dollard J., Doob L., Miller N., Mowrer O. & Sears R. (1939). Frustration and aggression. New Haven, CT: Yale University Press. doi:10.1037/10022-000 (дата звернення: 22.09.2022).
6. Family Law Act, SBC 2011, c 25, <<https://canlii.ca/t/554qp>> retrieved on 2021-10-05. URL: <http://www.canlii.org/en/bc/laws/stat/sbc-2011-c-25/latest/sbc-2011-c-25.html> (дата звернення: 22.09.2022).
7. Gesetz zur Ächtung der Gewalt in der Erziehung und zur Änderung des Kindesunterhaltsrechts 2 November 2000. Bundesgesetzblatt Jahrgang 2000 Teil I Nr. 48, ausgegeben zu Bonn am 7. November 2000. URL : http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl100s1479.pdf#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl100s1479.pdf%27%5D_1475330276290 (дата звернення: 06.10.2022).
8. Gewalt gegen Kinder ist Alltag. Polizeiliche Kriminalstatistik 2015. Artikel, 02.06.2016. URL : <https://www.tagesschau.de/inland/kindstoetungen-103.html> (дата звернення: 14.09.2022).
9. INSPIRE: seven strategies forending violence against children. Сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей. Всесвітня організація охорони здоров'я, 2016 р. 107 с. URL : <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207717/9789241565356-ukr.pdf?ua=1> (дата звернення: 30.09.2022).
10. Janet Currie, Cathy Spatz Widom. Long-Term Consequences of Child Abuse and Neglect on Adult Economic Well-Being. URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3571659/> (дата звернення: 26.09.2022).
11. Legislative History of the Convention on the rights of the child (1978-1989) / United National Centre for Human Rights. New York United Nations,

1995. Р. 22 (дата звернення: 09.09.2022).

12. List of issues in relation to the third and fourth periodic reports of Germany. Addendum. Replies of Germany to the list of issues. Committee on the Rights of the Child. UN Doc: CRC/C/DEU/Q/3-4/Add.1, 23 December 2013. URL : [http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f3-4%2fAdd.1 &Lang=en](http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f3-4%2fAdd.1&Lang=en) (дата звернення: 20.10.2022).

13. Michael G.Wessells. Bottom-up approaches to strengthening child protection systems: Placing children, families, and communities at the center. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0145213415001246> (дата звернення: 27.10.2022).

14. Protection Against Family Violence Act, RSA 2000, с P-27. URL : <http://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/rsa-2000-c-p-27/latest/rsa-2000-c-p-27.html> (дата звернення: 16.09.2022).

15. Recommendation No. R (91) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Emergency Measures in Family Matters. URL : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=572365&SecMode=1&DocId=597904&Usage=2> (дата звернення: 16.09.2022).

16. Replies to the general overview questionnaire. Germany. URL : https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900_001680470918 (дата звернення: 26.10.2022).

17. Schleicher H. Recht auf gewaltfreie Erziehung. Artikel in: Fachzentrum für Pflegekinderwesen SachsenAnhalt. URL : <http://www.fzpsa.de/Recht/Fachartikel/famili-enrecht/gewaltfrei/gewaltfreischleicher> (дата звернення: 29.08.2022).

18. Theoklitou D, Kabitsis N, Kabitsi A (2012). Physical and emotional abuse of primary school children by teachers. *Child Abuse Negl* 36 (1). P. 64-70.

19. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment № 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence, 18 April 2011, CRC/C/GC/13. URL : <https://www.refworld.org/docid/4e6da4922.html> (дата звернення: 26.10.2022).

20. Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw weszła w życie dnia 1 sierpnia 2010 r. URL : <http://www.mpips.gov.pl/przemoc> (дата звернення: 14.10.2022).

21. Van Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. The Hague : Kluwer Law International, 1998. 435 p.

22. World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect (2006). 1. The nature and consequences of child

maltreatment (PDF). Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence. Geneva, Switzerland.

23. Андріанов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 18 с.

24. Бабенко О. Е. Державна політика України у сфері запобігання насильству в сім'ї. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 3. С. 106-111.

25. Бабкова Т. В. Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2014. 236 с.

26. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с.

27. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47-57. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_10.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

28. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 19 с.

29. Бойко Г. І. Юридична конструкція як засіб юридичної техніки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 190-197.

30. Бойчук Д. С. Право людини на захист: загальнотеоретична характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 192 с.

31. Бойчук Д. С. Щодо питання місця права на захист у системі прав людини. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 15-20.

32. Бондаренко Є. І. Правовий прецедент у сучасних правових системах світу: дис. ... канд. юрид. наук / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 221 с.

33. Бортницька Л. В. Перспективи вдосконалення національного законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та дітьми, дитячої проституції і порнографії: порівняльно-правовий аналіз законопроектів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 134-148.

34. В Украине за сутки зафиксировали пять случаев растления детей. URL : <https://korrespondent.net/ukraine/4078220-v-ukrayne-za-sutku-zafykyrovaly-pyat-sluchaev-rastleniya-detei> (дата звернення: 26.10.2022).

35. В Україні торік понад 5 тисяч дітей постраждали від злочинів.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3256938-v-ukraini-torik-ponad-5-tisac-ditej-postrazdali-vid-zlociniv.html> (дата звернення: 26.10.2022).

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

38. Веселов М. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Державний НДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.

39. Вінгловська О. І. Імплементція міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11 / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. 216 с.

40. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 238 с.

41. Волощук А. М., Ярмакі Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : монограф. Одеса : ОДУВС, 2013. 218 с.

42. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, 30 вересня 1990 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_075 (дата звернення: 26.10.2022).

43. Габаковська Х. В. Дослідницький підхід як елемент методології у методології у сучасній юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

44. Гвагвалія М. М. Право на життя ненародженої дитини: міжнародно-правовий аспект. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 4. С. 52-54.

45. Гончаренко О. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в Україні. *Юридична Україна*. 2009. №2. С. 4-7. URL : <http://www.pravnuk.info/urukrain/1116-mizhnarodno-pravove-regulyuvannya-prav-ditini-v-ukraini.html> (дата звернення: 26.10.2022).

46. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 662 с.

47. Гордєєв О. К. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму. *Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. асоціації докторів з державного управління*. 2012. № 3 (11). С. 36-42.

48. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

Дніпро, 2018. 40 с.

49. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження; Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України; редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 20. Львів : Край, 2009. 292 с.

50. Гузь Л. Є. Захист прав та інтересів дітей (правовий аспект). Харків : Фактор, 2011. 464 с.

51. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 26.10.2022).

52. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.

53. Декларація про соціальні правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131 (дата звернення: 26.10.2022).

54. Делія Ю. В. Методологія та принципи дослідження проблем правотворчості суб'єктів місцевого самоврядування в Україні. *Держава і право*. 2012. 2(56). С. 158-163.

55. Депутатів закликали ухвалити законопроект для боротьби із сексуальним насильством щодо дітей 15 квітня 2019. URL : https://humanrights.org.ua/material/deputativ_zaklikali_prijnjati_zakonoprojekt_dlja_borotbi_z_seksualnim_nasilstvom_shhodo_ditej (дата звернення: 26.10.2022).

56. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009-2016 рр.). URL : <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/dopnasplan.doc> (дата звернення: 26.10.2022).

57. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

58. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю. Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-п> (дата звернення: 26.10.2022).

59. Джилліген Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ : Сфера, 2004. 168 с.

60. Діти знаходяться під загрозою через поновлення насильства на сході України. Unicef.Україна. 2015. 12 лип. URL : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_27855.html (дата звернення: 26.10.2022).

26.10.2022).

61. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Київ, 2022. URL : https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

62. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2006. 18 с.

63. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2018. 25 с.

64. Дутко А. О. До питання про ознаки юридичних конструкцій. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матер. Другої звітної наук. конф. (м. Львів, 29 лютого 2008 р.)* / Т. В. Курило (упоряд.). Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 39-41.

65. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : монограф. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.

66. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 26.10.2022).

67. Женевська декларація прав дитини від 26.11.1924. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 29.08.2022).

68. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

69. Загальна теорія держави та права : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

70. Загальна теорія права : підруч. / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

71. Закон за защита срещу домашното насилие // Държавен вестник. 2005. Бр. 27, изм. Държавен вестник. 2006. Бр. 82, изм. Държавен вестник. 2009. Бр. 102.

72. Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. для курсантів вищ. навч. закл. МВС України. Київ : НАВС, 2012. 246 с.

73. Зінченко О. В. Деякі аспекти розуміння юридичних конструкцій. *Держава і право*. 2010. Вип.48. С. 16-21.

74. Кавун В. Ф. Механізми міжнародного контролю у сфері прав людини : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2008. 18 с.
75. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрантів / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів : Растр-7, 2017. 220 с.
76. Кельман М. С. Юридичні конструкції як елемент юридичної діяльності. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. С. 390-395. URL: http://ruh.znaimo.com.ua/index-8713.html?page=13_ (дата звернення: 26.10.2022).
77. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Ріядські керівні принципи). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення: 26.10.2022).
78. Кількість злочинів проти дітей в Україні зростає – Венедиктова. URL : <https://suspihne.media/135734-kilkist-zlociniv-proti-ditej-v-ukraini-zrostaev-venediktova/> (дата звернення: 26.10.2022).
79. Кобринський Д. Ю. Філософсько-правове визначення насильства. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 212-224.
80. Ковалів М. В. Захист прав дітей від насильства й жорстокого поводження. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 черв. 2021 р.)* / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 58-60.
81. Ковалко Н. М. Щодо правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 94-96.
82. Ковбасюк С. В. Інституційна характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 225 с.
83. Комітет з прав дитини. П'ятдесят шоста сесія. Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до статті 44 Конвенції. Заключні спостереження: Україна. Неофіційний переклад. 31 с. URL : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf (дата звернення: 26.10.2022).
84. Комплексна стратегія проти насильства. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. URL: http://www.coe.int/t/dg3/children/News/Guidelines/Recommendation%20CM%20protection%20of%20children%20_UKR_BD.pdf (дата звернення: 26.10.2022).
85. Конвенции и соглашения. Права ребенка. URL :

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_children.shtml (дата звернення: 26.10.2022).

86. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення: 26.10.2022).

87. Конвенція про права дитини 1989 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 26.10.2022).

88. Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення: 26.10.2022).

89. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 26.10.2022).

90. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник*. 2014. № 19. Ст. 583.

91. Конституція Української РСР 1978 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

92. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року». Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

93. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 16 с.

94. КПК ФРН. Ст. 46а «Відшкодування шкоди». URL: <http://www.wiete-strafrecht.de/User/Darstellung/StGB/46a%20StGB.html> (дата звернення: 26.10.2022).

95. Крестовська Н. М. Доктрини ювенального права. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. VII. С. 74-82.

96. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 42 с.

97. Кримінальний кодекс Канади. URL : <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/> (дата звернення: 26.10.2022).

98. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

99. Кудрявцева О. М. Джерела права у сфері утвердження та захисту конституційних прав дитини: поняття, види, система. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 1. С. 92-97.

100. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 489 с.

101. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2019. 36 с.

102. Лесько Н. В. Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. 2017. № 4. Т. 2. С. 20-23.

103. Лесько Н. В. Критерії відмежування поняття «насильство» від інших суміжних з ним понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 85-87. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/25.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

104. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4(16). С. 271-279.

105. Лінник Н. В. Права людини починаються з прав дитини. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 356-360.

106. Ліщина І. Міжнародні механізми захисту прав людини. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/lischyna.htm> (дата звернення: 26.10.2022).

107. Лопушанський А. А. Правова політика і законотворчість: механізм взаємодії та тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 19 с.

108. Мазніченко Д. О. Аналіз досвіду адміністративної діяльності поліції ряду країн-членів Європейського Союзу у сфері захисту дітей від насильства та умови його використання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 3, вип. 2. С. 122-126.

109. Мазур О. Є. Систематизація підходів до визначення категорії «інститут». *Економіка розвитку*. 2014. № 1(69). С. 41-45.

110. Мамич О. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту дитини від насильства. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.)* / за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 480-491.

111. Маміч О. В. Класифікація універсальних та європейських регіональних договорів у сфері захисту прав дітей. *Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези VII Міжнар. наук. Internet-конф. студ. та молод. вчених.* Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 304-306. URL : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5726/2/Mignarodna%20konferencia%2027.04.2012.pdf> (дата звернення: 26.10.2022).
112. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист МОН України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (дата звернення: 26.10.2022).
113. Мицик В. В. Правові механізми та процедури захисту прав людини у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Випуск 86 (Частина I), 2009. С. 121-128.
114. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
115. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
116. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 26.10.2022).
117. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 26.10.2022).
118. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 26.10.2022).
119. Міхровська М. С. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 18 с.
120. Модельное законодательство о насилии в семье. URL : http://www.conventions.ru/view_base.php?id=642 (дата звернення: 26.10.2022).
121. Москальчук К. М. Структура змісту суб'єктивних прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2013. №6-2. Том 1. С. 75-78.
122. Москальчук К. М. Зміст суб'єктивного права особистості (на матеріалах права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Вип. 30. Т.1. 2015. С. 88-91.

123. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 472 с.

124. Найгірші місця для дітей. Східна Україна потрапила у тривожний список ЮНІСЕФ. URL : https://nv.ua/ukr/world/countries/naygirshi-miscya-dlya-ditey-shidna-ukrajina-potrapila-u-trivozhniy-spisok-yunisef-50001147.html?prefer_lang=ukr (дата звернення: 26.10.2022).

125. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монограф. Харків : Право, 2009. 600 с.

126. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / Под ред. Этьенна Г. Круга и др. / Пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2003. 376 с.

127. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2019. 180 с.

128. Національна стратегія у сфері прав людини : затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

129. Нікітенко Л. О. Зміст механізму забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність. URL : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2817/%CB> (дата звернення: 26.10.2022).

130. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.

131. О защите работающей молодежи: Директива Совета Европейского Союза 94/33/ЕС от 22 июня 1994 г. URL : <http://docs.pravo.ru/document/view/28422960/> (дата звернення: 26.10.2022).

132. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монограф. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.

133. Оніщенко Н. М., Львова О. Л., Сунегін С. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 13-17.

134. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.

135. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 225 с.

136. Опуз проти Туреччини. Case of Opuz v. Turkey (no. 33401/02), 09.06.2009. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=OPUZ&sessionid=65605183&skin=hudoc-en> (дата звернення: 26.10.2022).

137. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с.

138. Основи законодавства України про охорону здоров'я. *Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993, № 4. Ст. 19. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

139. Петік М. «Поліція і школи часто демонструють бездіяльність»: як в Україні працює закон про боулінг. URL : <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/navit-nezajmana-a-moglo-buti-i-girshe.htm?obozrevatellang=uk> (дата звернення: 26.10.2022).

140. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011р. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text> (дата звернення : 26.10.2022).

141. Пінейру П. С. Доповідь про насильства щодо дітей у світі. Оpubліковано Організацією Об'єднаних націй. Дослідження Генерального Секретаря Організації Об'єднаних націй з питань насильства щодо дітей. Київ : Перфект-стайл, 2007. 364 с.

142. План действий федерального правительства по защите детей и молодежи от сексуального насилия и эксплуатации. URL : <https://www.fonds-missbrauch.de/fileadmin/content/Aktionsplan-Schutz-von-Kindern-und-Jugendlichen.vor-sexueller-Gewalt-und-Ausbeutung.pdf> (дата звернення: 26.10.2022).

143. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

144. Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п> (дата звернення: 26.10.2022).

145. Похил О. М. Поняття і зміст конституційного права на захист

своїх прав. *Юридична Україна*. 2009. № 5. С. 25-29.

146. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text (дата звернення: 26.10.2022).

147. Право ребенка на свободу от всех форм насилия. Замечание общего порядка №13 (2011). URL : <https://www.refworld.org.ru/publisher,CRC,GENERAL,,4e6da4ca2,0.html> (дата звернення: 26.10.2022).

148. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 р. № 936-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 99.

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.

150. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Закон України від 01.07.2021 р. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 36. Ст. 313.

151. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст. 34.

152. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №5. Ст. 35.

153. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF> (дата звернення: 26.10.2022).

154. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. №3131/386. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text>.

155. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

156. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 783. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-п#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

157. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 р. № 905. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

158. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення: Наказ Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 26.10.2022).

159. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

160. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

161. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

162. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

163. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020р. № 587. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-п#Text>.

164. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

165. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального

прокурора від 04.11.2020 № 509. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення:
26.10.2022).

166. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 14.

167. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.

168. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини: проект Закону України від 30 травня 2008 р. № 2580. URL :
<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc=2580&skl=7> (дата звернення:
26.10.2022).

169. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п>. (дата звернення: 26.10.2022).

170. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення:
26.10.2022).

171. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: монографія / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. Київ : Юридична думка, 2007. 424 с.

172. Пряміцин В. Ю., Страхов С. С. Проблеми законодавчого встановлення початку права на життя людини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 23-28.

173. Пустовіт Ж. М. Права дитини. *Юридична енциклопедія* / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. С. Шемшученко (ред.). Т. 4: Н-П. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 4. Н-П. С. 707-708.

174. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен. *Право України*. 2010. № 3. С. 19-23.

175. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 2001. 789 с.

176. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Вид-во «Право», 1997. 64 с.

177. Радзієвська О. Г. Правові засади протидії негативним інформаційним впливам на дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2018. 260 с.

178. Реформа законодательства и осуществление Конвенции о правах

ребенка. Исследовательский центр ЮНИСЕФ «Инноченти». URL : https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/law_reform_crc_imp_rus.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

179. Ригіна О. М. Проблема інтерпретації терміна «правовий статус дитини»: теоретико-правовий аспект. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 17-24.

180. Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 19 с.

181. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68-83.

182. Селезньова О. Концептуальні засади методології інформаційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 101-103.

183. Сергеев К. О. Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 187 с.

184. Симоненко Т. В. Впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 22-26.

185. Симоненко Т. В. Генезис та сучасний стан наукової розробки теоретико-правових питань утвердження права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 56-60. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/14.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

186. Симоненко Т. В. Поняття та ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 188-193.

187. Симоненко Т. В. Правове забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правові питання. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 162-166.

188. Симоненко Т. В. Теоретико-правова характеристика інституційного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Ужгород, 2019. № 56. Том 1. С. 30-33.

189. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

190. Словник української мови. Академічний тлумачний словник

- (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/mekhanizm> (дата звернення: 26.10.2022).
191. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. 840 с.
192. Сльозко Т. М. Інституційна теорія в обліковій науці: деякі проблеми дефініцій. *Materialy X Mizinarodni vedecko-prakticka conference [«Dny vedy – 2014»]*, (Praga 27.03.2014 – 05.04. 2014.) / Dil 5. *Ekonomicke vedy*. Praga. PH “Education and science s.r.o. 2014”, 2014. С. 80-83.
193. Справа *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973) (USSC+). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/> (дата звернення: 26.10.2022).
194. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2010. URL : http://www1.ombudsman.gov.ua/ru/images/stories/07022011/S_Dopovid_4.pdf (дата звернення: 26.10.2022).
195. Статут Федерального Консультативного Комітету з досліджень, що стосуються людини. URL : <https://www.hhs.gov/ohrp/sachrp-committee/charter/index.html> (дата звернення: 26.10.2022).
196. Степаненко К. В. Правова система України: вітчизняна правова традиція та проблеми трансформації. *Електронне наукове фахове видання «Проблеми законності»*. 2018. №140. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/7548> (дата звернення: 26.10.2022).
197. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 26.10.2022).
198. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) від 02.03.2016. URL : http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf (дата звернення: 26.10.2022).
199. Стрільчук Л. В. Інституційне забезпечення сучасних українсько-польських двосторонніх відносин. *Наукові праці. Історія*. Вип. 215. Т. 227. С.47-53.
200. Судова статистика за 2020 рік. URL: https://ics.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/nasilstvo_20 (дата звернення: 26.10.2022).
201. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення : науково-практичний посібник / Євсюкова М. В., Христова Г. О., Шаповалова О. А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О. А., Павлиш С. О. Київ : ТОВ «Компанія «Вайте», 2011. 196 с.
202. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. №3. С. 15-19.

203. Тацій В. Я. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний конституційний обов’язок демократичної правової, соціальної держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (23). С. 3-19.

204. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

205. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

206. Терлецький Д. С. Трансформація, інкорпорація та імплементація норм міжнародного права: теоретичний аналіз. *Young Scientist*. № 7 (47). July, 2017. С. 395-400.

207. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монограф. Дніпро : Юрид. акад. МВС України, 2002. 432 с.

208. Тітов Є. Б. Проблеми розуміння засад та механізмів упровадження у національне законодавство норм міжнародного права. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 28-33.

209. Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім’ї відносно дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2016. 237 с.

210. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Пресс», 2016. 628 с.

211. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=забезпечувати> (дата звернення: 26.10.2022).

212. Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 210-215.

213. У 2018-му в Україні понад чотири тисячі разів нападали на дітей – Нацполіція. 1 лютого 2019 р. URL : https://humanrights.org.ua/material/u_2018mu_v_ukrajini_ponad_chotiri_tisjiachi_raziv_napadali_na_ditej_nacpolicija (дата звернення: 26.10.2022).

214. У 2019 році зареєстровано 148 зґвалтувань, в яких потерпілими є неповнолітні, цього року – 24 злочини сексуального характеру. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=265953&fbclid=IwAR1ZRtPh_7GOWGL934SrAvzmqUcTSLSNB4TtGeXN_oKwiRRM-Rqild0UuLIs (дата звернення: 26.10.2022).

215. У 2020 році в Україні відкрили понад 400 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми – омбудсмен. URL: <https://hromadske.ua/posts/za-2020-rik-majzhe-pivtisyachi-ditej-v-ukrayini-postrazhdali-vid-seksualnogo-nasilstva-dityachij-ombudsmen-kuleba> (дата звернення: 26.10.2022).

216. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Структура Секретаріату. URL : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/struktura-sekretariatu/> (дата звернення: 26.10.2022).

217. Уповноважений: російська федерація продовжує викрадати дітей з новоокупованих територій України. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rosijska-federaciya-prodovzhuye-vikradati-ditej-z-novoookupovanih-teritorij-ukrayini (дата звернення: 26.10.2022).

218. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160 (дата звернення: 26.10.2022).

219. Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження: наук.-метод. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 340 с.

220. Федеральний закон про захист дітей (ФРН). URL: http://www.bagkjs.de/media/raw/BGBI_BKischG_28_12_2011.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

221. Федеральний закон про захист молоді (ФРН). URL : <http://www.gesetze-iminternet.de/juschg/> (дата звернення: 26.10.2022).

222. Федеральний конституційний закон Австрії про права дитини // *Федеральний вісник*. 2011. № 4. URL: <https://www.kinderrechte.gv.at> (дата звернення: 26.10.2022).

223. Федорова А. Л. Право на життя як невід'ємне природне право людини *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 83 (Частина II), 2009. С. 43-49.

224. Филипенко Є. П. Охорона прав і свобод дітей органами внутрішніх справ: адміністративно-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Херсон, 2011. 20 с.

225. Філіпська Н. О. Конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 238 с.

226. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 740 с.

227. Хомюк Н. С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 19 с.

228. Христова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 42-52.

229. Хряпченко В. П. Галузі в системі українського права: правове моделювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 188 с.

230. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02 / Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України Харків, 2006. 20 с.

231. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.10.2022).

232. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 210 с.

233. Шевчук Т. І. Сучасний стан та тенденції поширення сексуальної злочинності щодо дітей в Україні та світі. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 102-110. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/shevchuk_51.pdf (дата звернення: 26.10.2022).

234. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 91-96.

235. Шурдук Р. В. Теоретико-правовий аспект імплементації механізмів захисту прав людини в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2014. 20 с.

236. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навч. посібник для вищ. навч. закл. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2013. 496 с.

237. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 21 с.

238. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: www.ombudsman.gov.ua (дата звернення: 26.10.2022).

239. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік. URL: www.ombudsman.gov.ua (дата звернення: 26.10.2022).

240. Ювенальні прокурори: 430 дітей загинуло внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15166> (дата звернення: 26.10.2022).

Наукове видання

**Грицай Ірина Олегівна
Лук'яненко Тетяна Володимирівна**

**ПРАВО ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ
НАСИЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

Науковий редактор
*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України*
Наливайко Л. Р.

Редактори, оригінал-макет –
Коваленко-Марченкова Є.В., Самотуга А.В.

Редактор *Леонова Н.В.*

Підп. до друку 25.05.2023. Формат 60x84/16. Друк – цифровий.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 11,63. Обл.-вид. арк. 12,50.
Тираж – 20 прим. Зам. 03/23-м

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rrv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018